

XVI. YÜZYIL ZAVİYE VAKIFLARINA GÖRE KÜTAHYA

(Yüksek Lisans Tezi)

Betül AYHAN

Kütahya – 2020

**T. C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tarih Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

16. YÜZYIL ZAVİYE VAKIFLARINA GÖRE KÜTAHYA

**Danışman
Dr. Öğr. Gör. Şakir TURAN**

**Hazırlayan
Betül AYHAN**

Kütahya – 2020

Kabul ve Onay

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS
TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Prof. Dr. Hasan Basri KARADENİZ

(İmza)

Üye:
Doç Dr. Refik Arıkan

(İmza)

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Şakir TURAN

(İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Şahmurat ARIK

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “16. Yüzyıl Zaviye Vakıflarına Göre Kütahya” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

...../02/2020

Betül AYHAN

Özgeçmiş

31.03.1968 tarihinde Kütahya'da doğdu. İlkokul eğitimini Kütahya 50. Yıl İlkokulu'nda, ortaokul eğitimini Kütahya Abdurrahman Paşa Orta Okulu'nda, lise eğitimini Kütahya Atatürk Lisesinde tamamladı. 1989 yılında İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü'nden mezun oldu. 1989 yılında Kültür Bakanlığında Kütüphaneci kadrosuyla göreve başladı. 1994 yılında Dumlupınar Üniversitesi'ne Uzman kadrosuna atandı. Halen Kütahya Dumlupınar Üniversitesinde Öğretim Görevlisi olarak görev yapmakta ve aynı üniversitede lisansüstü eğitimine devam etmektedir. Evli ve iki çocuk annesidir.

ÖZET

XVI. YÜZYIL ZAVİYE VAKIFLARINA GÖRE KÜTAHYA

AYHAN, Betül

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Gör. Şakir TURAN
Ocak, 2020, 93 sayfa

Osmanlı şehirleri; sosyal, iktisadi, kültürel ve demografik açıdan çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Araştırma sonuçları, şehirlerin oluşumunda ve ihtiyaçlarının karşılanmasında etkili olan müesseselerin başında vakıfların geldiğini ortaya koymuştur.

Kütahya; başkent olarak Germiyanogulları Beyliğine, Anadolu Beylerbeyliği Eyaleti Merkezi olarak da (1451-1833) Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş kadim ve köklü bir şehirdir. Kökleri tarihin derinliklerine uzanan zengin bir geçmişle günümüze kadar tarihini ve kültürünü taşıyan bu şehrin yapılanmasında da vakıfların önemli rolü vardır. Zaviye vakıflarının şehrin tarihî ve kültürel dokusuna, sosyal ve ekonomik yapısına, dinî ve tasavvufî hayatına nasıl yön verdiğini ortaya koymamız Osmanlı şehircilik tarihi açısından da oldukça önemlidir.

Çalışmamızda, vakıfların işlevleri ortaya konurken konu sınırlandırılmış sadece XVI. yüzyılda mevcut zaviye vakıfları üzerinde durulmuştur. Vakıf hizmetlerinin şehre; toplumsal, ekonomik, demografik ve kültürel etkilerinin çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Kütahya vakıf örnekleriyle bir Anadolu şehrindeki zaviye vakıflarının, sosyal ve iktisadi hayata neler kazandırabildiği göstermiş; böylece bir Osmanlı şehrinin oluşumuna zaviye vakıflarının etkilerine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelime: Osmanlı şehirciliği, Kütahya Tarihi, Vakıf, Ahi Teşkilatı, Zaviye.

ABSTRACT**KÜTAHYA IN TERMS OF 16TH CENTURY ZAWIYA FOUNDATIONS****AYHAN, Betül****M. Sc. Thesis, Department of History
Supervisor : Dr. Öğr. Gör. Şakir TURAN
January, 2020, 93 Pages**

Ottoman cities have been the subject of many research in social, economic, cultural and demographic terms. Research results have revealed that foundations are the leading institutions that play an effective role in the formation of cities and meeting their needs.

Kütahya is an ancient and deep-rooted city that served as the capital to the Germiyanogulları Principality and as the Anatolian Beylerbeyliği Province Center (1451-1833) to the Ottoman State. The foundations have had an important role in the structuring of this city, which has a rich past dating back to the depths of history, and which has maintained its history and culture until present day. It is also very important in terms of the Ottoman urban history to reveal how the Zawiya foundations steered the historical and cultural fabric of the city, its social and economic structure, and its religious and mystical life.

In our study, while the functions of the foundations were being discussed, the subject was limited to examining only the 16th century zawiya foundations. A general outline of the social, economic, demographic and cultural effects of the services of the foundations on the city was tried to be drawn. With the examples of Kütahya foundations, it was shown what gains the zawiya foundations in an Anatolian city could bring to social and economic life; thus, it was tried to shed light on the effects of zawiya foundations on the formation of an Ottoman city.

Keywords: Ottoman urbanism, Kütahya History, Foundation, Ahi Community, Zawiya

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
TABLolar VE GRAFİKLER LİSTESİ	x
GRAFİKLER LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI ŞEHRİNİN UNSURLARI

1.1. ŞEHİR.....	8
1.1.1. Anadolu’da Şehir ve Türk Şehir Geleneği	9
1.1.2. Osmanlı Şehri	12
1.1.2.1. Osmanlı Şehrinde Mahalle	16
1.2. KÜTAHYA TARİHİ	18
1.2.1 Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Olan Dönem.....	18
1.2.2. Osmanlı Devleti Dönemi	20
1.2.3. Osmanlı İdari Yapısında Kütahya	23
1.2.4. Kütahya Şehrinde Mahalleler	25
1.3. OSMANLI DEVLETİNDE TEKKE (ZAVİYE), TARİKAT ve TASAVVUF ETKİSİ.....	25
1.4. VAKIF TANIMI VE VAKIF GELENEĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	28
1.4.1. Vakıfların Sınıflanması ve Gelir Kaynakları	32
1.4.2. Vakıf Hizmet Alanları	33

İKİNCİ BÖLÜM

KÜTAHYA VAKIFLARI

2.1. XVI. YÜZYIL KÜTAHYA VAKIFLARI.....	36
2.1.2. Mevlevilik.....	42
2.1.3. Halvetilik	43
2.1.4. Nakşibendilik	44
2.2. XVI. YÜZYIL KÜTAHYA ZAVİYE VAKIFLARI.....	45
2.2.1. Ahi Arslan Zaviyesi	45
2.2.2. Ahi Elvan Zaviyesi.....	46

2.2.3. Ahi Erbasan Zaviyesi	47
2.2.4. Ahi Evren (Evrar, Hacı Evren).....	48
2.2.5. Ahi Güveği Zaviyesi	49
2.2.6 Ahi İzzedin Zaviyesi	49
2.2.7 Seyyid Nureddin Zaviyesi (Paşam Sultan)	50
2.2.8 Ahi Mustafa.....	52
2.2.9. Hızır İlyaslık Zaviyesi	54
2.2.10. Güzelim Şeyh (Gözüm Şeyh veya Özüm Şeyh) Zaviyesi	54
2.2.11. Abdal Ece Zaviyesi	56
2.2.12 Pirlar Zaviyesi.....	56
2.2.13 Düşenbe Bacı Fakra Zaviyesi	57
2.2.14. Ergun Çelebi Zaviyesi	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZAVİYE VAKIFLARININ KÜTAHYA ŞEHRİNE ETKİLERİ

3.1. VAKIFLARIN ŞEHRE SOSYAL YÖNDEN ETKİSİ.....	61
3.1.1. Şehirleşme ve Şehrin Türkleşmesine Etkileri	61
3.1.2. Toplumsal Birliktelik, Dayanılmaya ve Yardımlaşmaya Etkileri	62
3.1.3. Toplumsal İletişime Etkileri.....	64
3.1.4. Dini Hayata Etkileri	64
3.2. VAKIFLARIN ŞEHRİN EKONOMİ, TİCARET ve İSTİHDAMINA ETKİLERİ.....	66
3.2.1. Ekonomik Yönden Etkileri	66
3.2.2. Ticarete ve Esnafa Etkileri.....	67
3.3. VAKIFLARIN DEVLETLE İLİŞKİLERİ.....	70
3.4. VAKIFLARIN İLMİ YÖNDEN ETKİSİ	71
3.5. VAKIFLARIN KÜLTÜR VE SANAT YÖNÜNDEN ETKİSİ.....	72
3.6. VAKIFLARIN ŞEHRİN İMARI YÖNÜNDEN ETKİSİ.....	72
SONUÇ.....	74
EKLER.....	76
EK 1: Ahi Arslan zaviyesi vakfına ait VGM. DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 487-0/0/1716 numaralı ve tarihsiz atik esas kaydına ait bilginin bulunduğu sayfa görseli.	77
EK 2: Ahi Erbasan Zaviye vakfına ait VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 187-0/0330/2603 numaralı ve 27/10/1243 (Hicri) tarihli bu vakfa ait bir adet şahsiyet kaydı belge örneği.....	78
EK 3: Ahi Evren Zaviyesi vakfına ait VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 417-0/0/1328 numaralı ve tarihsiz şahsiyet kaydının bulunduğu sayfa görseli.	79

EK 4: Seyyid Nureddin Zaviyesi vakfına ait VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 486-0/0/0631 numaralı ve tarihsiz atik esas kaydı.....	80
EK 5: Ahi Mustafa Zaviyesine ait A.}DVN. 102 26 numara ve H-13-06-1271 tarihli Kütahya'daki Ahi Mustafa Zaviyesi'nin Taleb üzerine çıkarılan eski ve yeni kayıtlarını gösterir belge.	81
KAYNAKÇA	82
DİZİN	93

TABLolar VE GRAFİKLER LİSTESİ

TABLolar LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1: Vakıf Kurucularının Mensup Olduğu Teşkilat ve Tarikatlar	38
Tablo 3.1: BOA, MVAD Nu 438 Deftere Göre Zaviye Vakıflarının Gelir Tablosu.....	69

GRAFİKLER LİSTESİ

Sayfa

Grafik 3.1: Vakıfların Gelir Kaynaklarına Göre Getiri Oranı.....	67
---	----

KISALTMALAR

A.}DVN.	Sadaret Divan Kalemî Evrakı
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
C. Ev.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Evkaf Tasnifi
C. Maarif	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Maarif Tasnifi
C. Belediye	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Belediye Tasnifi
DFE. TD	Defterhâne-i Âmire Tahrir Defteri
KŞS	Kütahya Şer'iyye Sicilleri
D.P.Ü	Dumlupınar Üniversitesi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
İA	İslam Ansiklopedisi
MAD	Maliyeden Müdevver Defter
MVHD	Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri
No	Numara
nr.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
TD.	Tapu Defteri
TK. KKA.	Tapu Kadastro Kuyûd-ı Kâdime Arşivi
TKGM	Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü
TTK	Türk Tarih Kurumu
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
vr.	Varak

TEZ METNİ

GİRİŞ

XVI. yüzyılın sonlarında üç kıta üzerine yayılmış olan Osmanlı Devleti, XIII. yüzyılın son çeyreğinden XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden süreyle dünya siyasetine yön veren uzun ömürlü bir siyasal kuruluştur. Bu süreç içerisindeki Osmanlı dönemi *klasik*, *klasik sonrası* ve *modernleşme* olarak üç ana bölüm halinde incelenir. Çalışmamızı kapsayan dönem, klasik dönem olarak adlandırılan ve XVII. yüzyılın başına kadar devam eden dönemdir.¹ Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin klasik döneminin genel görüntüsü anlatılmaya çalışılacaktır.

II. Beyazid devri genellikle bir sükûn devri olarak geçmiştir. Tımar topraklarının dağılımında adaletsizliklere rağmen II. Beyazid döneminde devlet maliyesi zenginleşmiştir. Fetihlere devam edilmiş Hersek bölgesi de Türk egemenliğine geçmiştir. Dış politika batıda açık ve çok yönlü bir nitelik kazanmıştır. Doğuda ise yeni bir siyasi güç olarak tarih sahnesine çıkan Safevi hanedanlığının iktidara gelmesi, dünya üzerinde İslam anlayışının bayraktarlığını yapan Osmanlı Devleti için hem manevi hem de siyasi gücünün azalmasına yol açabilecek bir tehdit unsuru olarak göze çarpmaktadır. Beyazid'in son yıllarında Saferi şeyhlerinden Şah Kulu'nun yarattığı hareket Anadolu'da büyük boyutlar kazanmıştır.² Bu ayaklanma yanı sıra Beyazid'in oğulları arasında taht için rekabet ve mücadele de başlamıştır. Yeniçerileri yanına çeken Selim İstanbul'a girerek babasını tahtan indirip yerine geçmeyi başarmıştır.³

Selim tahta geçtikten sonra yönünü ilk önce doğuya çevirdi. Şah İsmail'e karşı güç toplamak için Avrupa'daki komşularıyla barışçıl bir siyasi zemin oluşturuldu. Çaldıran, Merc-i Dâbık ve Ridaniyye gibi üç büyük savaştan başarıyla çıkmayı başardı. Bu arada Doğu Anadolu'nun ilhakı ile doğudan gelecek saldırılara karşı Anadolu güvence altına alındı. Erken modern dönemin en önemli ticaret ağı olan İpek Yolunun, en önemli kavşaklarından biri olan Diyarbakır'ın Osmanlılar tarafından zaptı, Osmanlı Devleti'nin hem siyasi hem de iktisadi manada güçlenmesine olanak sağladı. Osmanlı Devleti'nin İktisadi ve mali kaynakları ele geçirme siyasetinin bir tezahürü de

¹ Özer Ergenç, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 329.

² Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, (İstanbul: İmge Kitapevi, 2001), 145-151.

³ Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihinde Dönemler: Devlet – Toplum – Ekonomi" *Osmanlı Uygarlığı 1*. (Ankara : Kültür Bakanlığı, 2002), 101.

Memluklerin elindeki Çerkezistan bölgesinde yapılan köle ticaretinden elde edilen gelirlerin Osmanlı hegemonyasına dâhil edilmesini gerekli kılmaktaydı.⁴ Yeniçağın beraberinde getirdiği ekonomik sistemin temeli hiç şüphesizdir ki, tarım hayvancılık ve ticaret kalemlerinden oluşmaktaydı. Osmanlı siyasi organizasyonun sürdürülebilirliği devletin elinde tuttuğu iktisadi kaynakların korunmasını gerekli kılıyordu.

1520 yılında Kanuni Sultan Süleyman tahta çıktıktan sonra batıya sefer hazırlıklarına başlanır ve İstanbul'a büyük bir tersane yapılır. Osmanlı Devleti siyasi iktidarını sadece karalarda değil aynı zamanda denizlerde de tesis etmek istemektedir. Güçlü donanmanın tesisi hiç şüphesizdir ki, Akdeniz'de iktidarını sağlamlaştırma emeli taşıyan birçok Avrupa devletini rahatsız etmiş ve Papa'nın siyasi otoritesini de kullanarak bir ittifak çatısı altında Osmanlı'ya saldırma konusunda anlaşma zemini oluşturmuşlardır. İşte bu dönemde, pek çok deniz savaşı yapılmıştır. Önceki padişahlar döneminde de kullanılan kapitülasyonlar Fransız'lar la yapılmış ve Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar bir alışkanlığa dönüşmüştür.⁵ Süleyman'ın oğulları arasında devam eden kardeş kavgaları Beyazid'in idamı ile sonuçlanmış bu kavgalar devleti oldukça yormuştur. XVI. yüzyılın ikinci yarısında batıda ve doğuda savaşlar devam etmiştir. Ancak Avrupa'da yayılmanın duraklamasıyla yeni tımar olanakları kalmamış ve uç akıncı kurumu çökmüştür. Şehzade Mustafa ve Beyazid olayları sırasında yaşanan siyasi kaos ve Osmanlı ekonomik yapısında yaşanan zafiyetler giderek artması halk arasında huzursuzluğun oluşmasına neden olmuştur. Bu huzursuzluk ve kaos döneminde, yeniçeri ve sipahi ayaklanmaları, soygunculuk ve eşkıya faaliyetleri gibi olaylar artmıştır.⁶ Anadolu'da baş gösteren bu olaylar yüzyılın sonunda Celali isyanlarına kadar ulaşmıştır. Aynı karışıklıklar Bulgaristan'da da Hıristiyan çeteler tarafından çıkarılmıştır. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı düzeni çözülmeye başlamıştır.⁷

Bu dönemde yaşanan siyasi ve sosyo-ekonomik olaylar bir tarafa bırakılıp Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu demografik şartlara bakıldığında ise, Kanuni devrindeki kaynaklara göre Osmanlı Devleti nüfusu 11.375.365'tir. Bu sayının içinde

⁴ İnalçık, "Osmanlı Tarihinde Dönemler: Devlet – Toplum – Ekonomi", 101-106.

⁵ İnalçık, "Osmanlı Tarihinde Dönemler: Devlet – Toplum – Ekonomi", 108-115.

⁶ İnalçık, "Osmanlı Tarihinde Dönemler: Devlet – Toplum – Ekonomi", 132.

⁷ Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 292. , İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt1*. 60.

5.202.285 nüfusla Rumeli Eyalet Sancağı en çok nüfusa sahiptir. İkinci sırada ise, 2.272.170 ile Anadolu Eyalet sancağı yer alır. Osmanlı nüfusunun %20'si şehirlerde, %80'i kırsal alanda, kırsal alanın %20 kadarı da konar- göçer olarak yaşamaktadır.⁸

Çağına göre oldukça geniş bir coğrafyaya hükmeden ve artan nüfusu için devletin ihtiyaç duyduğu temel kaynaklar vardır. Merkezi devlet anlayışı Osmanlı iktisadi sistemin temelini oluşturmuştur. Osmanlılarda merkezi devletin toprak, ordu, vergi gibi maddi temelleri ise Orhan zamanında belirginleşmeye başlamış⁹ Osmanlı Devleti; klasik döneminde ise, tımar ve kapıkulu sistemlerini işletmiştir. Tımar sistemi, devletin vergileri hazineye aktarması yerine kaynağında kendine tabi görevlilere bırakmasıyla birçok hizmetin bir arada yürütülmesidir. Kapıkulu sistemi ise, tımar sistemi içinde hizmetleri doğrudan padişaha bağlayan sistemdir.¹⁰

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıldaki şehirlerin genel görüntüsü şöyle özetlenebilir: Şehirde bir *bedesten* onu tamamlayan *uzunçarşı* ve yan kollarında üretici grupların olduğu *çarşılar*, bu sistemi denetleyen bir *şeyh* ya da *kethüda*, şehirde devleti *temsil* eden bir *kadı* ve *subaşı* bulunmaktadır. Bu düzen, büyük bir otoritenin gücünü hissettiren Osmanlı siyasal düzeninin sağladığı güven sonrası oluşan iktisadi birliğin görüntüsüdür. Bu birliğin sonucunda, doğu – batı arasında yol şebekesine bağlı bir yol ağı işlevsel hâle gelmiştir. Bu yollarda oluşturulan kervansaraylara *Menzil Örgütü* ile destek verilmiştir. Ana yolları gözetim altında tutmak için de *derbentçi* adı verilen görevliler vazifelendirilmiştir. Bu menzil sistemi içinde haberleşme sistemine de önem verilmiştir.¹¹

Devletin iktisadi fonksiyonları yerine getirmek üzere çeşitli hedefler belirlenmiştir. Bu fonksiyon ve hedefler, sadece iktisadi bir durumla açıklanamaz. Siyasi, askeri, dini, idari ve mali hedef ve düşüncelerle iç içe karışık bir durumu da dikkate almak gerekir. İktisadi fonksiyonlar, bürokratik düzende bir belirli organ olmadığı gibi iktisadi olaylarda toplum içinde sosyal ilişki ve kurumları arasında erimiştir. Din, siyaset, ahlak, aile, cemaat, tarikat karmaşık ilişkisini iktisadi sistemlerin içinden ayıklamak oldukça zordur. Bu sadece Osmanlı toplumuna özgü bir durum da

⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, (İstanbul Dergâh Yayınları, 1986), 139.

⁹ Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 292.

¹⁰ Ergenç, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, 329-330.

¹¹ Ergenç, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, 330-333.

değildir.¹² Vakıf sistemi de sosyal güvenlikle alakalı olduğu kadar bu yüzyılda ülkedeki eğitim, sağlık, sosyal yardım, diyanet ve bayındırlık yatırımlarını da yürüten mali sistemin önemli bir unsurudur.¹³

Osmanlı iktisat sistemi, tüketici tarafından olaya bakan “İaşe ilkesi” temeli üzerine kurulmuştur. Devlet, kontrolü hiçbir zaman elinden bırakmamıştır. Örneğin üretim azalmasın diye toprağı izinsiz terk etmek veya işlememek yasaklanmıştır. Aynı şekilde esnafın cemaat olarak örgütlenmesini sağlayarak eşit kaynak dağılımının yanında birbirleriyle kaynaşmalarını sağlamışlardır. Devlet; esnaf örgütlerinin hammadde, işçi, tezgâh sayıları bakımından yakın büyüklükteki üyelerden oluşan bir zümre olarak oluşmasını temin etmiş ve sistem kendi dinamiğı içinde bu şekilde devam etmiştir.¹⁴

Mehmet Genç, Osmanlı toplumundaki temel değerleri şöyle açıklar: Osmanlı toplumunda “rekabet” ve “çatışma” yerini “işbirliğı” ve “dayanışma” düşüncesi almıştır. Hayata geçen bu değerler sonucunda esnaf örgütleri; mahalle, köy ve cemaatlerde, askeri birliklerde, bürokraside işbirliğı ve dayanışmayla ulaşılabilecek ideal olarak karşımıza çıkar. Bir başka değer de “itidal” ve aşırılık kutuplaşmasıdır. Din ve tasavvuftan temelini bulan itidal, her alanda geniş bir geçerliliğe sahiptir. İtidale “hoşgörü” de eklendiğinde Osmanlı iktisadi ile ilgili temel değerler tamamlanmış olur.¹⁵

XVI. yüzyılın sonlarında iç ve dış siyaset ile toplumsal etkilerin sonucunda yeni koşullar ortaya çıkmaya başlamıştır. 1571-1606 yılları arasında devam eden devleti yıpratıcı savaşların etkisiyle artık bunalımlı bir döneme girilmiştir. Bu etkilerin arasında ilk unsur nüfus artışıdır. Fetih döneminde önemli bir güç teşkil eden nüfus, o dönemde askeri amaçlı kullanılırken artık topraksız köylüler olarak karşımıza çıkmıştır. İkinci unsur, dünya para sisteminin değişmesi ve fiyat artışları sonucu sabit gelirli (tımarlı sipahiler, kapıkulu, vakıflara bağlı dinî zümreler gibi) kitlelerin sıkıntıya düşmesidir. Ayrıca devlet mali bunalımdan kurtulmak için yeni vergi düzenine geçmiştir. Üçüncü unsur da tımar sisteminin bozulmasıyla ortaya çıkan askeri sistemdeki değişikliktir.¹⁶

¹² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000), 43-72.

¹³ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 210.

¹⁴ Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 72.

¹⁵ Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 72-73.

¹⁶ Ergenç, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, 338-339. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt1.*, 59-60.

Görüldüğü gibi klasik dönemde güç kaynağı olan bu üç unsur, klasik sonrası dönemde güç kaybetme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devlet genelinde modernleşme sürecine girilmesiyle devlet şehirlerin fizikî yapılarında ve sosyal yaşantısında etkin rol oynamaya başlamıştır.¹⁷ XIX. yüzyıla kadar sivil kurumların yürüttüğü hizmetlerinden bir kısmı bugün belediyelerin tarafından yürütülürken; eğitim, sağlık, temizlik, ibadethane, muhtaçlara yardım gibi örnekleri çoğaltılabilecek hizmetler ise devlet üstlenmiştir.

Modernleşme öncesi söz konusu hizmetleri yürüten sivil kurumların başında vakıflar gelmektedir. “Özellikle 14. ve 15. yüzyıllarda hem erken Osmanlı Devleti hem de birçok Anadolu beyliği, pek çok kentin çarşı binalarını vakıflar sayesinde kurmuşlardır.”¹⁸ Vakıf kayıtlarının incelenmesi, vakıfların kurucusu olan Osmanlı hanedan mensuplarının, devlet erkânının hakkındaki bilgilere ulaşmamızı sağlar. Zaviye vakıfları da tarikatlar hakkında bilgi edinmemizi ayrıca tarikatlar ve vakıflarının bir şehir ve devlet yapısındaki etkisini de görmemizi yardımcı olacaktır. Bu çalışmada, şehirlerin gelişmesinde ve ihtiyaçların karşılanmasında farklı alanlarda ve oldukça geniş bir yelpazede hizmet verdiği görülen vakıfların rolü ve katkısı Kütahya şehri örneğinde incelenecektir.¹⁹

Bu bağlamda Şehzâde sancağı olan Kütahya, yolların kavşağında ve İç Batı Anadolu bölgesinde yer alır. Verimli bir ovanın üstüne kurulmuş olan şehir, jeopolitik konumuyla erken çağlardan beri yerleşim yeri olmuştur. Kütahya, Batı Anadolu’da kurulacak bir hâkimiyette veya savunmasında önemini her zaman korumuştur. Tarih boyunca iktisadi bir merkez olarak da dikkat çekmiştir. Şehirde zengin bir çarşının, bedestenin, kervansarayın ve hanların varlığı bilinmektedir. Su kaynaklarının bol olması yerleşimi kolaylaştırmıştır. Öncelikle dikkate değer bir Mevlevihane’ye ve yaygın bir ahi teşkilatına sahip şehir tasavvuf kültürü açısından da önem taşır.²⁰

¹⁷ Fatma Acun, “Osmanlı Şehirlerinde Devlet ve Sivil Toplum”. *Sivil Toplum: Düşünce & Araştırma Dergisi*, C.3 S.10 (2005): 51.

¹⁸ Suraiye Faroqhi. *Osmanlı’da Kent ve Kentliler*, çev. N. Kalaycıoğlu. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004), 360.

¹⁹ Tahsin Özcan, “Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar”, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*. ed. Erol Özvar, Arif Bilgin, (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008), 114.

²⁰ Mustafa İsen, “Osmanlı Şehzade Sancakları”, *Osmanlı Cilt 9*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,1999), 126-127.

Gerek coğrafi gerekse tarihte hep önemli bir konumda olan Kütahya şehir tarihinden yola çıkarak çalışmam başlamıştır. Söz konusu çalışmam, Osmanlı Devleti ve kurumlarının klasik çağı olarak kabul edilen XVI. yüzyılla sınırlanmıştır. XVI. yüzyılda artık kurumlar klasik dokusunu ve teşkilatını tamamlamış ve kuruluş devrindeki bir nevi düzensizlik tamamen kaybolmuştur. XVI. yüzyıldan sonraki yıllara ait Kütahya vakıflarıyla ilgili çalışmalar yapılmıştır. Sınır koyduğumuz alanda vakıflar özelinde çalışma bulunmamaktadır.

Araştırmamızda, arşiv kaynaklarından Cumhurbaşkanlığı 438 numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri ve Defterhâne-i Âmire Tahrir Defteri (DFE.TD), Sıra No: 369 defterler ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan vakıf kayıtları esas alınmıştır. Şehir tarihi konusunda *Özer Ergenç*, *Suraiye Faroqhi* ve *İlber Ortaylı*'nın Osmanlı şehir çalışmaları inceleyerek Osmanlı şehir yapısının dokusu ve bu dokuyu etkileyen unsurlar üzerinde durulmuştur. Osmanlı kroniklerinden yararlanılarak Kütahya şehir tarihi oluşturulmuştur. Diğer araştırmalar, inceleme eserlerden ve literatürden de yararlanılmıştır. Çalışmamızda, Osmanlı Devleti Paşa Sancaklarından biri olan Kütahya'nın XVI. yüzyıldaki şehrin dokusuna vakıfların nasıl etkilediği ortaya konulmaya çalışıldı. Çalışmamız, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Osmanlı şehir dokusu ve Kütahya şehri, ikinci bölümde vakıf ve unsurları, üçüncü bölümde ise Kütahya vakıfları sunulmaktadır. Bu incelemeyle yukarıda belirtilen boşluğun doldurulması amaçlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI ŞEHRİNİN UNSURLARI

1.1. ŞEHİR

“Şehir nedir”, farklı ve kendine özgü nitelikleriyle “Şehir toplumu, nasıl bir toplumdur” sorularına sadece bilim disiplinleri arasında değil disiplinler içerisinde farklı bilim adamları arasında da farklı yaklaşımlar getirilmiştir. Tanımlama farklılıklarından ilki, her bilim disiplininin şehri ve şehir toplumunu kendi verilerini anlamlı bir şekilde kullanabileceği biçimde tanımlamak istemesinden kaynaklanmaktadır. Bu eğilim, son derece doğaldır. Diğer bir farklılık sebebi ise, tanımların toplumlara ve zamana bağlı olarak değişiklik göstermesidir. Bu durum da diğeri gibi son derece doğal olduğu gibi kaçınılmazdır²¹ Buna istinaden tarihçiler, coğrafyacılar, sosyologlar şehre farklı görüşler ve ölçütlerle yaklaşmış ve şehrin tanımını yapmıştır. Yapılan şehir tanımlarını ortaya koyan çalışmalarda, İslam ya da Ortadoğu şehirlerinin bu tanımlamalara uyum sağlayıp sağlamadığıyla ilgili görüşler de vardır. Örneğin sosyolog Max Weber, Avrupa şehrini “pazaryeri olan, ticaret yapılan, mahkemesi olan, kale ve surları bulunan ve özerk” şeklinde tanımlar. İslam şehrinde bu unsurların eksik olduğunu söyleyerek İslam şehirlerini eleştirir.²² Mustafa Armağan, Max Weber’in şehir tanımıyla ilgili görüşlerini yorumlar ve bu tanımın her zaman ve her yerde geçerli olmayacağı sonucuna ulaşır.²³ İlber Ortaylı ise, Ortaçağın günümüz çağını hazırlayan bir dönem olduğunu ve ticari ağ nedeniyle Akdeniz şehrinin o dönemin üstün uygarlığını temsil ettiğini anlatır.²⁴

İslam şehri, Batının şehirlerinden farklı olarak alt yapısı ve vakıf binaları ile çok çarpıcıdır. İktisadi hayatın işleyişi ve denetimini sağlayan kurumların varlığıyla da üstündür. Batı toplumları, kendi kimlik ve özelliklerine göre şehir sınırlarını belirlemişlerdir. Kendi kimliklerinden yola çıkarak ortaya koydukları ve ele alışı bağlı olarak sistemleştirilen açıklama başka toplum koşullarının anlaşılmasını güçleştirip ortadan bile kaldırabilir.²⁵ İslam şehri, Max Weber’in Ortaçağ kaynaklı şehir tanımına birebir uymamakla birlikte gelişebilen ve insan odaklı bir şehir anlayışına sahiptir.²⁶

²¹ Özkan Açıkgoz. “Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi”, *Journal of Sociological Studies*, S.35 (2017): 57.

²² Max Weber, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*. çev. Musa Ceylan (İstanbul: Bakış Yayınları), 2000. 73-101.

²³ Mustafa Armağan, “Osmanlı Şehrine Kavramsal bir Yaklaşım” *Osmanlı*, C.5 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 536-538.

²⁴ İlber Ortaylı, “Mahalli İdari Geleneği; Abartma ve Gerçek Üzerine” *Türkiye Günlüğü* S. 26 (1994): 5-6.

²⁵ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1987). 3-4.

²⁶ Armağan, “Osmanlı Şehrine Kavramsal bir Yaklaşım”, 540-542.

Osmanlı şehir anlayışında sosyo-ekonomik hayatın olduğu kadar dinî hayatın unsurları da öne çıkar. Sözcüğü, “cuması kılınır, pazarı kurulur” gibi yansımalar şehrin tanımında ön plandadır. Bu tanımda bir dinî merkez bir de pazar yeri vardır. Dinî merkez, cami, mescit ya da tekke, dergâh ve zaviyedir. Pazar yeri ise halkın kolaylıkla alış-verişini yapabileceği açık ya da kapalı bir mekândır.²⁷

1.1.1. Anadolu’da Şehir ve Türk Şehir Geleneği

“Anadolu’da ilk yerleşmenin M.Ö. 10.000’lerden itibaren başladığı bilinmektedir. Nitekim Hacılar, Çatalhöyük ve öteki iskân yerlerinde ilk insanlar yaşamışlardır.”²⁸ Son buluntular ise Göbeklitepe’de yapılan kazılarda elde edilmiştir. Yerleşim kültürü daha sonra da farklı kültürler, milletler, küçük büyük kent devletler veya imparatorlukların kurulması ile devam etmiş; Türklerin himayesine girinceye kadar büyük bir evrim geçirmiştir.²⁹

Osmanlı Devleti, Batı tarihinin de sıkça karşılaştığı bir durum olarak bir imparatorluğun ya da onun kalıntılarının fetihler sonucu yıkılmasıyla tarih sahnesine çıkmıştır.³⁰ Devletin ortaya çıktığı Anadolu coğrafyası en son Bizans İmparatorluğu ve Selçuklu Devletine ev sahipliği yapmıştır.

VII. yüzyılın ortalarında başlayan Müslümanlarla Bizans Devleti’nin savaşları ve İstanbul’a yönelik girişimleri, Bizans Devleti’nin savunmasız yerleri terk edip kalelere veya sarp vadi içlerine çekilmelerine neden olmuştur. Bizans’ın bu yeni döneminin de önemli kaleleri Afyonkarahisar, Kütahya hatta Ankara Kalesi gibi yerlerdir. Ancak sarp olan bu kalelerin kalabalık nüfusa yetecek arazisi yoktur. Bu nedenle bu şehirlerin nüfusları azalmıştır. Dolayısıyla Türkler XI. yüzyılda Anadolu’ya geldiklerinde şehirlerde kalabalık bir nüfus ve buna bağlı canlı bir iktisadi hayat söz konusu değildir.³¹

Anadolu’ya yerleşmeye başlayan Türkler fetih için başlıca iki yol izlelerdir. Birincisinde özellikle yaz aylarında kırsal arazilerin yaylaların ve dağların sahiplenilmesidir. Bu sahiplenmenin neticesinde önemli geçitler de ele geçirilmiştir.

²⁷ Mehmet Öz, “Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 6 (2005): 59-60.

²⁸ Tuncer Baykara, *Türkiye’nin Sosyal ve İktisadi Tarihi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 27.

²⁹ Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri: Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”. *Vakıflar Dergisi*, S. 7 (1968): 53.

³⁰ Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 11.

³¹ Baykara, *Türkiye’nin Sosyal ve İktisadi Tarihi*, 30-31.

İkincisi ise savaş veya anlaşmayla kalelerin ele geçirilmesidir. Ele geçirilen kaleye önce sancak çekilmiş, ezan okunmuştur. Kalenin ya da şehrin önemli mabedi ya camiye ya da mescide çevrilmiştir. Daha sonra kalenin tamirine başlanır, ardından halk ve asker için yeterli silah ve erzak temin edilirdi. Kaleye bir kısım asker koruma amaçlı olarak bırakılmıştır. Bu askerler daimî olarak bu kalelerde oturacakları için şehre ilk yerleşim yapan Türk halkı da bu askerler olmuştur. Yerleşmeyle birlikte kalelerde oluşan ve devam eden yerleşik hayat ile kalenin dışında oluşan konargöçer hayat olmak üzere iki yerleşim şekli ortaya çıkmıştır. Anadolu’da kale içi yerleşim örneklerine çok sık rastlanmamaktadır. Bu örneklerde kalede kalan Türklerin ihtiyaçlarını karşılamak için üzere binalar ve mekânlar inşa edildi görülür. İbadet etmek için kale cami, temizlik için hamam; günlük ihtiyaçların karşılanması için pazar ve çarşı oluşturmuşlardır.³² Kale etrafında tesis edilen yaşam biçim Osmanlı toplumunda sosyoloji biliminde yer alan bir tema olan şehirli kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yerleşik bir hayat tarzı ile hayatını idame ettiren şehirliler, şehrin beraberinde getirdiği sosyal, kültürel, dini ve ilmi etki sahalarından etkileri kendi bünyesinde eritebilen insan güruhunu oluşturuyordu. Bu cihetle, şehirlilerin, Osmanlı toplum yapısında kültürel, sosyal ve ilmi yönden birtakım avantajlara sahip olduğu söylenebilir. Şehirler dışında yer alan yerleşik insanlar topluluğunun bir ayağını da kırsal kesimde yaşayan insanlar oluşturmaktaydı. Bu insanlar ise Erken Modern dönemin beraberinde getirdiği en önemli iktisadi teşekkülü olan tarımla ilgilenen topluluklardan meydana geliyordu. Şehirlilere nispetle daha az avantaja sahip olan bu zümre, ekonominin temel dayanağı olan tarım ile iştil eden üretici bir toplumsal tabakadır.

Böylece konargöçer olarak Anadolu’ya gelen Türk boyları, daha önceden oluşan yerleşik kültürlerin üstüne kendi şehir kültürlerini de oluşturmayı başarmışlardır. Türk tarihinin dönemlerinde sadece Selçuklu ve Osmanlı Devletleri değil, Anadolu beylikleri de şehirleşmeye büyük önem vermişlerdir.³³

Türklerin ne kadar göçebe olduğundan söz edilse de yapılan araştırmalar, şu önemli gerçeği bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Türkler adına ister “balık” isterse “şar”

³² Baykara, *Türkiye’nin Sosyal ve İktisadi Tarihi*, 34-66. ve Acun “Osmanlı Şehirlerinde Devlet ve Sivil Toplum”, 52-53.

³³ Alpaslan Aliğaoglu ve Abdullah, Uğur. “Osmanlı Şehri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 38 (2016): 207-208., İlhan Şahin, “Osmanlılarda Şehir”, *DİA*, c. XXXVIII, (Ankara, 2010), 446.

desinler şehirlerde oturmuş ve Anadolu'ya Orta Asya'dan getirdikleri şehir kültürlerinin bazı unsurlarından etkilenerek yeni şehirlerin temellerini atmışlardır.³⁴

Anadolu'nun Türklerle başlayan yeni gelişme süreci Doğu-Batı arasındaki ilişkilerin Türk denetimine girmesine yol açmıştır. Anadolu'nun toplumsal ilişkiler ve dünya siyasetinde önem kazanması, IX. yüzyıldan beri bu topraklara gelmeye başlayan Türklerle mümkün olmuştur. Anadolu şehirleri, Oğuz boyları ve onların teşkilatçı yapısıyla kendilerini göstermiştir. Bu süreç, tarih sahnesinde, Selçuklu dönemi, Beylikler dönemi ve Osmanlı dönemi olmak üzere iki aşamada ele alınır.³⁵

Anadolu'ya yerleşen ilk Türklerin iskânlarında üç farklı şehir oluşumu dikkat çeker. Birincisi Bizans şehirlerinin çok az değiştirilerek kurulan şehirler. İkincisi Bizans şehirlerinin büyük değişiklikler yapılarak devam eden şehirler. Üçüncüsü ise doğrudan Türklerin kurduğu şehirlerdir.³⁶

XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bizanslılardan ele geçirilen şehirlere Türkler yerleştirilmeye başlanmıştır. Bunun etkisiyle yüzyıl şartları göre büyük sanayi ve ticaret merkezi sayılabilecek şehirler haline dönüşmeye başlayan yerleşim alanları; içinde muhtelif etnik unsurlar, dinler, sosyal tabakalar ve mesleklere mensup insanları barındırmıştır.³⁷

Selçuklu döneminde şehirlere verilen önem artmıştır. Bunun sonucunda da ortaya çıkan Selçuklu şehrinin unsurları Osmanlı Devletindeki şehir oluşumunu temelini teşkil etmiştir. Anadolu'ya yerleşen Müslüman Selçuklu toplumu, göçebelikten yerleşik hayata geçerken meydana gelen dağınıklığın önüne geçmek için uygulamaya koydukları sonucunda şehirli bir sosyal hayat düzeni getirmiştir. Fani dünyadan çok öbür dünyayı dayanak yapan Selçuklu bireyleri sayesinde o yüzyılların şehri adaletin,

³⁴ Tuncer Baykara, "Osmanlılar ve Şehir Hayatı". *XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.3, Kısım 3*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 2002), 1923.

³⁵ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1987), 164-165.

³⁶ Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi*, 96.

³⁷ Vecdi Akyüz, "Selçuklularda Şehir Hayatı ve Yerel Yönetim Hizmetleri", *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, (İstanbul: İlke Yayınları, 1996), 255.

yardımlaşmanın, birliğin, hayır ve hasenatın hüküm sürdüğü bir toplum olarak hayatını idame etmiştir.³⁸

Selçuklu ve Osmanlı döneminde planlı bir şehircilik anlayışı olamadığından, şehirlerin gelişmeleri toplumsal dinamiğin doğal iradesine kalmıştır. Toplumsal dinamiğin oluşumunda güçlü unsur dinsel inançtır. İnanca bağlı hayır yapma isteği ve devlet yönetimi hayır yapmak isteyen, yüksek devlet görevlilerine ve tarikat gibi din kaynaklı hayır çalışmalarına devlet imkânlarını da açık tutması ile desteklemesi birinci derecede rol almıştır.³⁹

Selçuklu şehir yapısında iki temel unsur vardır. Birincisi, sınır boylarında daha büyük önem arz eden kale, ikinci unsur ise, şehrin iç sahasıdır. İç sahada görülen bölümler; ikamet, idare yeri ve ticaret sahası şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰ Ticaret, şehrin temel taşıdır. Elde edilen kâr, sadece bireye değil topluma da farklı bir zenginlik kazandırır. Şehrin ticari hayatında kardeşliğin ve fütüvvetin payı büyüktür. Selçuklular da ahilik teşkilatı şehirlerin yanı sıra köylerde ve sınır boylarında da etkisini göstermektedir. Şehirlerin geneli Müslümandır ve Türkmenlerden oluşmaktadır. İslam'ın toplumda gördüğü kabulün etkisi olarak adalet mekanizması hâkimdir.⁴¹

Selçuklulardan beri cuma namazı kılınan minberli camilerin ancak şehirlerde olabileceği anlayışı hâkimdir. Selçuklu hükümdarı Melik Şah döneminde hükmettiği topraklarda 50 tane minber koyduğu anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle elli şehir veya kasabada cuma namazı kılacak cemaati olan Türk ve Müslüman varlığı oluşmuştur.⁴²

1.1.2. Osmanlı Şehri

Osmanlı şehri kurulurken özellikle Söğüt, Bilecik, Bursa ve İznik etrafında gelişmesinden dolayı Türk aslı özellikleri yanında birinci yeni etki Bizans olduğu söylenebilir. Diğer önemli etkide Eskişehir ve özellikle Karaca-şehir ile olan yakın bağlarından dolayı Selçuklu Devletidir. Üçüncü unsur da batıya ilerlemeleri yeni bir

³⁸ Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi*, 103., Seyfettin Ünlü, "Selçuklu ve Şehir", *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, C.1, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, (İstanbul: İlke Yayınları, 1996), .249-250.

³⁹ Mustafa Cezar, "Türkler ve şehirleri". *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, (İstanbul: İlke Yayınları, 1996), 305-306.

⁴⁰ Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi*, 103.

⁴¹ Seyfettin Ünlü, "Selçuklu ve Şehir", *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, C.1, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, (İstanbul: İlke Yayınları, 1996) 250-252.

⁴²Cezar, "Türkler ve şehirleri". 300-301.

etkileşim alanı olan Balkanlardır. Anadolu'ya göçerken izledikleri yol üstünde bulunan İslam ve Arap ülkeleri de Osmanlı şehirlerinin kültürel mirasını etkilemiştir.⁴³

Ankara, Konya, Sivas örneklerinde görüldüğü gibi Selçuklu sonrası Osmanlı başlangıcı arasındaki siyasi boşluk döneminde ise şehir yönetimlerine ahiler el koymuşlar ve devamlılığı sağlamışlardır.⁴⁴

Suraiye Faroqhi, yerleşim yerlerinin Osmanlı'da kent ya da kasaba olarak tanımlanabilmesi için bazı unsurların bulunması gerektiğini belirtmiştir. Bu unsurlardan birincisi idari varlık açısından bir sancak beyi ya da kadı bulunmalıdır. Daha sonra pazar etkinliği ve vergilerin alındığı ispat edilmelidir. Çarşıya ilişkin vergilerin varlığı olmalı ve vergilerin bir bölümünün de tarım dışı işlerden kazanıldığının bilinmesi gerekliliğidir.⁴⁵

Osmanlı Devleti'nde şehir tanımlaması kullanılırken nüfus yanında idari ve ekonomik unsurları da göz önünde bulundurmak gerekir. 400 vergi nüfusu bulunan idari bakımdan sancak beyine veya kaza ise kadı ve subaşı olup ticaret ve sanat ustalarının bulunduğu yerler şehir olarak tanımlanabilir. Osmanlı şehir tanımının en açıklayıcı olanı "cuması kılınır pazarı kurulur" olarak kullanılmıştır.⁴⁶

Osmanlı Devleti; Anadolu, Balkanlar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika gibi, eski çağlardan beri şehirleşme bakımından dünyanın en yoğun bölgelerini kaplamışlardır. Osmanlı idaresinde bu şehirler yeni bir gelişmeye maruz kalmış, mimari üslubu, kurumları ve sosyo-ekonomik yapısı ile kendine has 'Osmanlı şehri' veya 'Türk Osmanlı şehri' tanımı ortaya çıkmıştır.⁴⁷

Osmanlı şehri kurulurken üç farklı oluşum dikkati çeker eski yerleşim yerleri üzerine kurulan şehirler, yerleşim ajanı olarak dervişlerin rolü ile oluşan şehirler ve göçebelerin şehirli olmasıyla ortaya çıkan şehirler.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin batıda ve daha sonra Balkanlar ve Avrupa da yayılışı özellikle ege bölgesi ve batı Anadolu şehirlerinin güvenliğinin sağlanmış olması, kaleleri işlevsiz bırakmış, şehir nüfuslarının artışı hızlandırmış açık şehir şeklinde

⁴³ Tuncer Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet Midir?", *Osmanlı*, C.5, (Ankara 1999), 529., Tuncer Baykara, "Osmanlılar ve Şehir Hayatı". *XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.3, Kısım 3, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 2002), 1923.

⁴⁴ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*,.157.

⁴⁵ Faroqhi, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, 12-13.

⁴⁶ Şahin, "Osmanlılarda Şehir", 446.

⁴⁷ Acun, "Osmanlı Şehirlerinde Devlet ve Sivil Toplum", 53.

⁴⁸ Kuban, *Anadolu-Türk Şehri*: 58-60.

büyümlerine sebep olmuştur. Anadolu'da kurulan ilk Osmanlı şehri Osman Gazi'ni kurduğu ve gazilere ev yaptırmasıyla başlayan Yenişehir'dir. Daha önce halk Bizans Kale şehirlerindeki boş evlere yerleştirmişlerdir. 15.yüzyıldan sonra ise büyük şehirler surların dışına taşmıştır. Bunların sonucu olarak yeni mahalleler oluşmaya başlamıştır.⁴⁹ Osmanlı şehirlerinin kurulması veya gelişmesinde bir yol daha öne çıkar. Dinsel ve sosyal yapı topluluğu olan "imaretler" tesis ederek şehirleri geliştirmektedir. İmaretlerin çoğu Osmanlı şehirlerinde büyük ve kalabalık semtlerin oluşmasına neden olmuştur.⁵⁰ Her zaman devlet tarafından desteklenen ve tamamı vakıflar tarafından inşa edilen imaretler sosyal hizmet vermelerinin yanında bedesten, dükkân ve kervansaray gibi ticari birimleri de bünyelerinde barındırmışlardır.⁵¹

XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin toplam nüfusu 9-11 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Sanayi öncesi toplum için oldukça yüksek olan bu nüfus artışı XVI. yüzyılda kentsel dönüşümü kolaylaştırdığı açıktır. Bu artış sadece şehirlerde olmamış birlikte köy nüfusu da artmıştır.⁵²

*"Feodal batının aksine, Osmanlı Devleti'nde de Bizans devletinde olduğu gibi köyler şehre değil, şehirler köylere hâkimdi. Varlıklı sınıfların mensupları köylerde büyük mülk ve mukataalar sahip olsalar bile şehirlerde oturuyorlardı. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nde "şehir" olgusu, feodal çağın şehirlerinden farklı bir yapıya sahip olmuştur."*⁵³

Osmanlılar bir şehri fethettikten sonra şehri imar faaliyetlerine girişmiştir. İmar faaliyetleri şu aşamalarda sıralanabilir; öncelikle eğer şehir sulh yoluyla alınmışsa yaşayan halk kendi mülklerinde oturmaya devam eder ve fetih ile gelen göçmenler için yeni mahalleler oluşturulurdu. Şehrin fethi savaş ile olmuş ise şehrin ahalsinin esir alınması ve mallarına el konulması kanuni hak idi. İkinci aşamada yerel adetler ve demografik bilgiler dikkate alınarak tahrirler oluşturulurdu. Daha sonrada "sancak/şehir" kanunnameleri hazırlanırdı. Son aşama ise şehirde adalet ve güveni sağlamak için kadı, subaşı vb. unsurların tayini yapılırdı. 19. Yüzyıl öncesi şehirler kendi kendini

⁴⁹ Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet Midir?", 530. Kuban, Anadolu Türk Şehri, 63-72, Baykara, "Osmanlılar ve Türk Şehir Hayatı", 1925., İlhan Tekeli, *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), 230-231.

⁵⁰ Ergenç, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, 88.

⁵¹ Faroqhi, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, 360.

⁵² İlhan Tekeli, *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri*, 227-228.

⁵³ Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 160.

yönetiyordu. Müslüman ve gayrimüslimler vergilerini ödüyor ve şehirde huzur bozan bir unsur bulunmuyorsa merkezin şehre müdahalesi söz konusu olmazdı.⁵⁴

Osmanlı şehirlerin de idari, mali ve adli olmak üzere üçlü bir yapı gözlenmektedir. İdari kısımda en önemli unsur Sultanın temsilcisi ve büyükçe bir has ve zeamet sahibi olan sancak beyidir. Mali- iktisadi işlerin yöneticileri olarak da karşımıza emin, muhtesip, dellâl, sarraf, simsar gibi görevliler çıkmaktadır. Adli görevleri sancak beyinden bağımsız olan kadı yerine getirmektedir. Kadı ayrıca sancak beyinin oturmadığı şehirlerde devleti de temsil etmektedir. Kadıya yardımcı olarak zabıta görevlerini yerine getiren subaşı, gece bekçisi gibi görevlilerde vardır.⁵⁵

Şehirlerde bu üçlü yapıya destek olan devlet tarafından desteklenmekle birlikte aynı zamanda denetim altında tutulan sivil oluşum olan vakıflardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak Selçuklu ve beylikler kültürü etkisiyle pek çok hükümdar, şehzade, kızları, eşleri, sadrazamlar ve devlet adamları tarafından vakıflar kurulmuştur. Böylece vakıflar aracılığıyla şehrin ihtiyacı olan dini, sosyal ve ticari binaların inşası yoluna gidilmiştir. Vakıf olarak kurulan bu tesisler bazen işi “vakıf şehir” noktasına getirmiştir veya kasabasının asıl çekirdeğini oluşturmuştur.⁵⁶

Kurulan şehirlerde yapısal sistem hep aynı olduğu gibi şehirlerin sosyal alan oluşumları ve şehirlerin genel yerleşme düzeni, halkın toplumsal etkileşimi de şehirlerde benzerlik göstermektedir. Osmanlı yerleşmelerinde tarikat, lonca, cami ve civarı ve bilhassa medreseler halkın kent hayatını katılımını sağlayan kurumlardır.⁵⁷ Türk ailesi ise bu unsurların merkezinde ve şehrin kilididir. Osmanlı şehirde egemen unsurlar cami, bedesten ve imaret siteleridir, şehre gelen yollar buralarda sonuçlanır. Merkezde bulunan bedesten etrafında hanlar yer alır. Ayrıca bedestenden başlayan yol uzun çarşıyla devam eder ve tabi ki büyük cami ya da camilerden biride buradadır. Şehrin mahallerindeki organik düzensizliğe rağmen pazar İslam şehirlerindeki yapıya sahiptir. Aynı malın üretici ve satıcıları pazarda bir arada bulunur. Ticaret mekânlarının sıralanması da İslam şehirleri gibidir. Merkezde cami yakınında kitapçılar, ciltçiler ve

⁵⁴ Yunus Uğur, “Şehirler ve Şehirleşme”, *Osmanlı İmparatorluğu Çevre ve Şehir*, (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2015), 293-305.

⁵⁵ Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 248-249., *Osman Nuri Ergin Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi Üstüne Seçmeler*. haz. Selahattin Yıldırım, (Ankara : Çankaya Belediyesi, 2013), 24.

⁵⁶ Şahin, “Osmanlılarda Şehir”, 447.

⁵⁷ Ortaylı, “Mahalli İdari Geleneği; Abartma ve Gerçek Üzerine”, 6.

deri eşya satıcıları. Daha sonra sırasıyla dokumacılar, marangozlar, çilingirler bakırcılar yer alırdı. Merkeze en uzak demirciler kapılara yakın olanlar ise saraçlar ve eyercilerdi. Tabakhane ve boyahanelerden sonra çevrede çömlekçiler bulunurdu.⁵⁸

Suraiye Faroqhi XVI. yüzyıl Batı Anadolu şehirleri hakkında bilgi verirken dinsel kuruluşların, çok küçük pazarlar ve yerleşim birimleri de dâhil olmak üzere birçok yerde dükkânların sayılarının artmasına neden olduğu tespitini yapmıştır. Bu dükkânların sayısı oldukça fazladır dükkânların farklı amaçlı kullanımı söz konusu olsa da kiraları ödenmektedir.⁵⁹

Osman Nuri Ergin Tanzimat tan önce Osmanlı şehirlerindeki belediyeçilik anlayışının başka örneğinin olmadığını belirtir. Devlet belediye işlerini kendi üstüne almamıştır. Fertler vakıflar yolu ile kurdukları imaretler ve tesislerle belediye hizmetini yerine getirmişlerdir.⁶⁰ Ortaylı'da bu görüşü destekler ve şöyle bir ek yapar “vakıflar gibi ekonomik ve sosyal kuruluşlardan, söz edilebilir ama mahalli idare gibi bir kavram ve kurumdan hatta idareye yardımcı olan mahalli kurullardan söz etmek kesinlikle mümkün değildir.”⁶¹ Tanzimat dönemindeki idari reformlar ve sonra vakıfların nezaretleşmesi ile batı tipi mahalli idare ve belediyeçilik anlayışı başlamıştır.⁶²

“Osmanlı tarım düzeninin bozulmasıyla, şehir hayatı da yozlaşmaya başlamış; bir yandan köylerden kaçarak şehirleri dolduran işsiz-güçsüzler ordusu, öbür yandan da yeniçeri-esnaf ilişkilerinin yarattığı toplumsal sorunlar şehir hayatını altüst etmiştir.”⁶³

1.1.2.1. Osmanlı Şehrinde Mahalle

Mahalleler şehri oluşturan önemli sosyal ve mimari birimdir. Hayatın yoğun faaliyetlerin devam ettiği Osmanlı şehrinde ki mahallelerin ferdin üstündeki etkisi büyüktür. Mahallede meydana gelen beşerî münasebetler toplumun yansımasıdır.

⁵⁸ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri” *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler Cilt 1*, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, (İstanbul: İlke Yayınları, 1996), 416-421., Aliağaoğlu ve Uğur. “Osmanlı Şehri”, 219., Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 255.

⁵⁹ Suraiye Faroqhi, “XVI. Asırda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar: İçil, Hamid, Karahisar-ı Sahip, Kütahya, Aydın, Menteşe”. *ODTÜ Gelişim Dergisi*, (1978), 66.

⁶⁰ Osman Nuri Ergin *Türk Belediyeçilik ve Şehircilik Tarihi Üstüne Seçmeler* 24-113.

⁶¹ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğunda İdari Modernleşme ve Mahalli İdare Alanındaki Gelişmeler”. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, C. 3, Sayı 1-3 (1982); 141-142. 165

⁶² Osman Nuri Ergin *Türk Belediyeçilik ve Şehircilik Tarihi Üstüne Seçmeler* 24-113., Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğunda İdari Modernleşme ve Mahalli İdare Alanındaki Gelişmeler”, 143.

⁶³ Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 256.

Mahalleler genellikle önceden kurulan cami, mescit ve tekkenin bulunduğu odak noktası etrafında gelişmiştir. Farklı büyüklükte olsalar da birer imaret olan bu kurumlar şehrin oluşmasına etkili oldukları gibi mahalle oluşumunu da etkilemişlerdir. Örneğin mahallelere isim verilirken genellikle bu cami, mescit ve tekkeleri yaptıranların isimleri kullanılmıştır.⁶⁴ 1934 yılındaki belediyeler tarafından yeni bir düzenlemeye gidilinceye kadar afetlere, yangınlara ve şehirlerin büyümelerine rağmen mahalle adlarının korunduğu görülmektedir. Bunun temelinde de sosyoekonomik sürekliliğin devamı sağlayan bir unsur olan cami, mescit ve tekkelerin kurulan vakıflar aracılığıyla maddi yönden desteklenmelerinin etkisi büyüktür.⁶⁵

Osmanlı şehirlerinde farklı etnik grup veya dine sahip olanlar ayrı mahallelerde yaşamışlardır. Karışık mahallere çok az rastlanmaktadır. Türk kültürünün etkisi ile iskân olan halkın oba veya oymakları ile yerleştikleri mahalleyi oluşturmaları sonucu gelenek ve kültür olarak kapalı bir sistem oluşturmaktadır.⁶⁶

Şehrin sanat ve ticaret bölümlerinde olan gruplaşma mahallelere yansımaz. Her mahallenin kendi boyacı, ekmekçi, paşmakçı, berber, eskici gibi meslek erbabı bulunmaktadır.⁶⁷ Ancak mahalleleri tamamen bağımsız üniteler olarak da düşünemeyiz. Mahalle halkı Cuma namazı için Cuma camisine, temizlik için hamama, eğlence için mesire yerlerine, diğer ihtiyaçlar ve hizmetler içinde mahallenin dışına çıkmalı veya çarşıya gitmelidir.⁶⁸

Mahalle sisteminin içinde devlet kontrolü elinden bırakmamış “*Vergi yükümlüsü re‘aya tek tek tahrir defterlerine ve vergi kayıtlarına, buldukları mahallelere göre ad yazılmış, oturdukları binalarında hangi mahalle sınırı içinde bulunduğu kesinlikle belirtilmiştir.*”⁶⁹

Kısaca Osmanlı Şehrinde mahalle birbirini tanıyan, birbirinin kefil olan ve etkilenen kentin önemli bir unsuru ve kuralları olan temel yönetim birimidir.

⁶⁴ Hikmet Taşkömür, Osmanlı Mahallesiinde Beşeri Münasebetler. V. Akyüz, S. Ünlü (edt.), *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, (İstanbul: İlke Yayınları, 1996), 33., Tekeli, *Anadolu’da yerleşme sistemi ve yerleşme tarihleri*, 232.

⁶⁵ Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”. *Coğrafya Dergisi*, S. 13 (2005): 95-98.

⁶⁶ Mehmet Bayartan, “Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri”. *Coğrafya Dergisi*, S.13 (2005): 88-89.

⁶⁷ Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, 418.

⁶⁸ Uğur, “Şehirler ve Şehirleşme”, 311-312.

⁶⁹ Özer Ergenç, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, 77-78.

Osmanlı döneminde mahalle yani kamusal alan sivil organizasyonlara yani tarikat ve tekkelere bırakılmıştır.⁷⁰ Mahallede bulunana tekkenin cami ya da mescidi cenaze, bayram, vakit ve Cuma namazlarında ile dini günlerde halka her zaman açıktır. Külliye gibi büyük mimari yapıya sahip olanlar bile mahalleden soyutlanmamış ve avlusu her zaman gelip geçmeye açık bırakılmıştır. Buldukları mahallenin sivil mimarisine özelliklerini yansıtacak şekilde mahalleyle uyumludurlar. Tekkelerle mahalle arasında yaşanan bu yakınlık, sufiliğin Osmanlı insanının iç dünyası ve gündelik hayatı üzerindeki egemenliğinin şehir dokusuna etkisini yansıtmaktadır.⁷¹

1.2. KÜTAHYA TARİHİ

1.2.1 Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Olan Dönem

Kütahya ve çevresi, ege bölgesinin iç batı Anadolu kısmında yer alır ve etrafında ortalama yükseltisi 1200 m. civarında yaylalar yer alır. Günümüzde Kütahya nüfusu 577.941' e ulaşmıştır. Üç coğrafi bölgenin ortasında yer almasından dolayı bu üç bölgeye giden yollarında dağıtım noktasıdır. Bu nedenle tarih boyunca stratejik önemini daima korumuştur.⁷²

Eski çağ kaynaklarında adı Kotiaieion (Kotiaion, Cotyaeium, Cotyaeum) olarak geçmektedir. Esop'un doğduğu şehir olarak da geçtiğine göre M.Ö. VI. Yüzyılda mevcut olması gerekir. Birçok yolların kavşak noktasında kurulan şehrin ilk devirlerine ait bir eser elimizde mevcut değildir. Frigya hâkimiyetinde bir süre kalan şehir. V. Asırda Keykavus'un eline geçmiştir. İskender'in eline geçtikten sonra ise sırasıyla İskender'in kumandanlarından Anti-gon'un hükmüne girmiş, bir müddet Bithynia ve Bergama devletlerinin sahası içinde yer almıştır. Romalılar zamanında Hıristiyanlığın önemli merkezlerinden olmuştur. Kütahya'nın önemi Bizans döneminde de devam etmiştir.⁷³

Haçlı seferleri sonrası Türklerin geri çekilmesi üzerine Bizanslıların eline geçmiş ve bulunduğu müstahkem mevki dolayısıyla Marmara bölgesinin Türklere karşı

⁷⁰ Hür Mahmut Yücer, "Ortak Sosyalbilimsel Çalışmaların Önemi: Sosyoloji ve Tasavvuf Disiplinleri Arasındaki İmkanlar Üzerine". *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 1 (2017), 5.

⁷¹ Ahmet Yaşar Ocak, (Haz.). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkân-Tarikatlar, Edebiyat-Mimari-Güzel Sanatlar-Modernizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, 427-428.

⁷² Yusuf Dönmez, "Kütahya ve Çevresinin Fiziki Coğrafyası". *Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılına Armağan Kütahya*, (İstanbul, 1985), 1-13.

⁷³ Gökbilgin, Tayyip M. "Kütahya", *MEB İA C. 6.* (1977), 1119.

korunmasında büyük rol oynamıştır.⁷⁴ Bizans devleti kontrolündeyken Kütahya'nın sarp tepesine burçlarla ve iki kat surla çevrili bir kalenim içinde bir şato kilise yapılmıştır.

Akdağ XIII. Asır sonu ve XIV. asır başında Batı Anadolu bölgesinin hızlı istila ve iskân olduğunu belirtir. Bu hızlı ilerleyişin Karahisar-Devle, Kütahya ve Antalya hattı önlerinde daha evvelden birçok Türk ahalinin Selçuklular zamanında henüz resmen fetih edilmeden önce gidip yerleşmeleri ile mümkün olduğu şeklinde açıklar. Ancak bu dönemde Eskişehir, Kütahya ve Isparta gibi uç şehirlerde daha eski kitabelere tesadüf edilememiştir. Bunun nedeni ise bu bölgeler yerleşenlerin büyük ölçüde eser vücuda getirecek şehir toplulukları henüz oluşturamamış olmaları ve bu yerlerde sürekli oturan zenginler henüz bulunmamasıdır.⁷⁵

Şehir, Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından 1080 yılına doğru alındı ve 1097 yılına kadar Selçuklu idaresi altında kaldı. Daha sonra tekrar Bizans hâkimiyetine girer. Yoncalı hamamı kitabesinde bulunan 1233 tarihi ise Türk hâkimiyetinin başlangıcı kabul edilmektedir.⁷⁶

Kütahya Türk hâkimiyetine geçtikten sonra Selçuklu kontrolüne girmiştir. Malatya civarında Germiyanlıların 1239'daki Baba İshak isyanından sonra bu bölgeye yönlendirildikleri bilinmektedir. Kütahya kurulan Germiyan Beyliğinin Başkenti olmuştur.⁷⁷

Beyliğin en güçlü olduğu dönem Yakub Bey'in idaresinde 1300 yılında bağımsızlığını kazandığı dönemdir. Yakub Bey döneminde Osmanlıların beylikler üzerinde hâkimiyet kurma çabalarından dolayı ilişkileri pek dostça olmamıştır. Çavdar tatarlarının kışkırtarak Karacahisar şehri ve pazarını basmalarına neden oldukları bilinmektedir.⁷⁸

Germiyanogulları hüküm sürdüğü zamanlarda yoğun ilmi faaliyetler dikkat çeker. Beyliğin başka şehirlerdeki eserleri de bulunmakta birlikte Kütahya'da Vacidiye, Yakub Bey, İshak Fakih ve Balabaniye medresesi bu devirde açılan medreselerdir.⁷⁹ Bu

⁷⁴ Dönmez, "Kütahya ve Çevresinin Fiziki Coğrafyası", 2.

⁷⁵ Mustafa Akdağ, "Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi" (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 83-84.

⁷⁶ Mustafa Çetin Varlık, "Kütahya". *DİA* C. XXVI, 580.

⁷⁷ Mustafa Çetin Varlık, "Germiyanogulları". *DİA*, C. XIV, 33.

⁷⁸ Varlık, "Germiyanogulları". 33.

⁷⁹ İsmail Çiftcioğlu, "Germiyanogulları Dönemi Kütahya Medreseleri". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15 (2006), 161.

dönemden elimizde kalan eserlerin arasında II. Yakub Çelebi külliyesi ve İshak Fakih Külliyesi yer alır. Mevlevihane, kalıntıları bulunamayan saray, yukarı Kale camii, Kurşunlu camii, İshak Fakih camii, Analcı mescid, Çatalçeşme mescidi, Saray, Küçük ve Kemer hamamları ve çeşmelerde bu eserler arasında sayılabilir.⁸⁰ Bu dönemde birçok vakıf kurulmuştur ve tahrir defterlerinden anlaşıldığına göre kurulan vakıflar varlıklarını Osmanlılar döneminde de devam etmiştir.⁸¹

Germiyan beyliği sarayı hakkında kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde sarayın 360 odalı olduğu bilgisini vermektedir. Buna göre sarayı sadece hükümdarın ikametgâhı değil aynı zamanda devletin idare edildiği yer olarak düşünmek gerekir. Sarayın aynı zamanda bir ilim ve Kültür merkezi olduğu bilinmektedir.⁸²

1.2.2. Osmanlı Devleti Dönemi

Yıldırım Beyazid Kütahya’da sancak beyliği yapmış ve Germiyan beyi Süleyman Şah’ın kızıyla 1381 tarihinde evlenmiştir. Süleyman Şah kızının çeyizi olarak; Kütahya, Tavşanlı, Emet (Eğri göz), Simav şehir ve kasabalarını Osmanlı Devleti’ne vermiştir. Böylece Kütahya Osmanlı mülkü olmuştur. Ayrıca Şehzade Beyazid’in evlendiği Süleyman Şah’ın kızı Devlet Hatun’un annesi, Mevlâna Celâleddin Rumi’nin oğlu Sultan Veled’in kızı Mutahhere Hatun’dur.⁸³ Arada geçen fetret devri ve Timur istilasıyla Kütahya birkaç kez el değiştirmiş olsa da 1429 yılında ölen Germiyan beyi II. Yakup beyin hiç erkek evladı olmamasının etkisiyle de tamamen Osmanlı toprağı olmuştur.

1393 tarihinde kurulan Anadolu Vilayetinin sancağı olmuştur. 1451 yılında ise Anadolu Beylerbeyliğinin merkezi Ankara’dan Kütahya’ya geçmiştir.⁸⁴ Şehir, Osmanlı Devleti yönetiminde 1451 tarihinden 1833 yılına kadar Anadolu Eyaletine merkezlik yapmıştır.

⁸⁰ A. Osman Uysal, *Germiyanoğulları Beyliğinin Mimari Eserleri*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2006), 97-270.

⁸¹ Varlık, “Germiyanoğulları”. 35.

⁸² Mustafa Çetin Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi*. (Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1974), 98-99.

⁸³ Kenan Ziya Taş, “Germiyan Tahtında İlk Osmanlı: Kütahya’nın Osmanlılara İlhakı Yıldırım Bayezid’in Kütahya Sancak Beyliği”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu III: Germiyanoğulları Beyliği, Kütahya, 8-10 Mayıs 2014*, yay. haz. Mehmet Ersan, Mehmet Şeker, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017), 15-17.

⁸⁴ Mustafa Çetin Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri”. *VIII. Türk Tarih Kongresi : 11-15 Ekim 1976- Ankara Genelprogram*, (Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1976), 1482.

1511 yılında meydana gelen Şah Kulu ayaklanmasında şehri ele geçiremeyeceklerini anlayan isyancılar kale dışındaki mahalleleri tahrip ederek Bursa yönüne hareket etmişlerdir.⁸⁵ Şehre karşı bu tür saldırılan her zaman devam etmiştir. Arşiv kaynaklarına göre 29 Eylül 1517 tarihli bir fermanın anlaşıldığına göre Kütahya ve bütün Anadolu sancaklarında hırsız ve soyguncuların faaliyette bulunduğu belirtilerek bununla ilgili önlem alınması istenmiştir. Şehir XVI ikinci yarısında ise “suhte” ve “gurbet” taifelerinin saldırılarına maruz kalmıştır.⁸⁶

Şehirdeki bu mütecaviz hareketlerin ticareti ve sosyal yaşamda yarattığı olumsuz yaş iklimine karşın şehre canlılık katan unsurlarda bulunmaktadır. Bu unsurların başında konargöçerler gelmektedir. Kütahya merkezli Uşak ve Denizli’yi de içine alan Germiyan bölgesi XVI. Yüzyılın ilk yarısında birçok yaylak alanlara sahip olmasından dolayı konargöçerlerin yoğun olduğu sahalardandır. Bu unsurlarda ayrıca şehre önemli bir canlılık ve hareket katmaktadır.⁸⁷

XVI. yüzyılda Osmanlı nüfusunda hızlı bir artış gözlenir. 1571 Yılında Şehrin nüfusu 8.248’dir. 1550-1600 yılları arasında nüfus yoğunluğu 7000-9000 arası tahmin edilmektedir.⁸⁸ 1522’den 1622’ye kadar olan zaman diliminde Kütahya nüfusu %300 artış göstermiştir. Daha sonra 1622-76 yılları arasında da bu artış devam etmiştir. Kütahya’nın nüfusundaki bu artışın nedenlerin arasında şehrin güvenli olması ve Anadolu Beylerbeyliğinin merkezi olması sayılabilir. Aynı dönemde nüfus artarken mahalle sayısı artmamış ancak mahallelerdeki nüfus sayısı artmıştır. Nüfus artışına ters oranla avarız vergisi veren hane sayısı azalmıştır.⁸⁹ Ancak XVII yüzyılın başında Celali isyanlarının etkisiyle nüfus artışı azalsa da isyanların etkilerinin azalmasıyla nüfus artışı yeniden artma eğilimine girmiştir.⁹⁰

⁸⁵ Hakkı Dursun Yılmaz, “Kütahya’nın Tarihçesi”, *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, (İstanbul, 1982), 44.

⁸⁶ Akdağ, “Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi”, 680., Yılmaz, “Kütahya’nın Tarihçesi”, 45.

⁸⁷ Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001)180-181.

⁸⁸ Zeynep Kurt, “1571 Tarihli 47 Numaralı Kütahya Tahrir Defteri’ne Göre Kütahya Şehri ve Merkez Nahiyesi (Etraf Şehri)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 26., Faroqhi. *Osmanlı’da Kent ve Kentliler*, çev. N. Kalaycıoğlu. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004), 376.

⁸⁹ Meltem Aydın, “Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Kütahya”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 48 (2016), 219.

⁹⁰ İbrahim Ethem Çakır, “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kütahya Kazâsı” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1) (2016), 243-248.

XV – XVI yüzyıllardan beri sürekli artan şehir nüfusu 1831 yılında 16.000 – 18.000 arasına, 1845’lerde 24.000’e 1870’li yıllara gelindiğinde ise 33.000’e yaklaşmıştır.⁹¹

Kütahya’da ticaret hayatının önemini ve büyüklüğünü göstermek bakımından pek çok şehirde rastlanmayan bir özellik olarak iki bedestene sahiptir.⁹² XVI. yüzyıl batı ve güney sancakları pazar düzenini inceleyen Suraiye Faroqhi Kanuni döneminden önce şehirde pazar kurulduğuna dair bilgi vermez; ancak 1512-1513 ve 1570-1571 tarihli tahrir defterlerine dayanarak Kütahya’da bir adet pazar kurulduğunu aktarır. Kütahya’da nüfus artışına bağlı olarak yeni pazar kurulmamıştır. Ancak pazar faaliyetlerinin yoğunluğu artmış ve pazar sistemi gelişmeye devam etmiştir.⁹³ Şehrin ticaret hayatının canlılığının başka bir göstergesi de şehirde bulunan han sayısıdır. 1550-1600 yıllarında Kütahya’da arasta dâhil 5 han vardır. Vakıf dükkânlarının sayısı ise yaklaşık 363 olarak tespit edilmiştir.⁹⁴

1520 Şehrin hasılatı 100.000 akçe, 1530’da 108.115 akçe, 1571’de ise 121.300’dür.⁹⁵

Şehir birçok yolun kavşağında olmasının etkisi ile olsa gerek XVII. yüzyılın başlarında ise Celali isyanlara maruz kalmıştır. Celali Deli Hasan Kütahya Kalesini işgal etse de şiddetli soğuklara dayanamayarak üç gün sonra kale dışındaki evleri yağmalayarak Afyonkarahisar’a çekilmiştir.⁹⁶

Batı Anadolu bölgesi her ne kadar Osmanlı coğrafyasında sınıra boylarında bulunmasa bile düşman güçlerin saldırısına da maruz kalmıştır. Kütahya’da bundan nasibini almıştır. Osmanlı Devleti ile Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa arasında meydana gelen savaşlarda önemli olaylar olmuştur. Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim yönetimindeki Mısır ordusu Konya önlerinde Osmanlı ordusunu bozguna uğrattı ve

⁹¹ Refik Arıkan, “Tanzimat Döneminde Kütahya”, Yayınlanmamış Doktora Tezi. (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 262.

⁹² Arıkan, Tanzimat Döneminde Kütahya”, 216-217.

⁹³ Suraiye Faroqhi, “XVI. Asırda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar: İçil, Hamid, Karahisar-ı Sahip, Kütahya, Aydın, Menteşe “, 59-81.

⁹⁴ Faroqhi, “XVI. Asırda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar: İçil, Hamid, Karahisar-ı Sahip, Kütahya, Aydın, Menteşe “, 378.

⁹⁵ Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri”, 1491.

⁹⁶ Yılmaz, “Kütahya’nın Tarihçesi”, 45.

ilerlemeye devam ederek 2 Şubat 1833'de Kütahya'yı işgal etti. Yapılan Kütahya anlaşmasıyla Mısır ordusu geri çekildi.⁹⁷

Şeriye sicilleri incelendiğinde Tanzimat uygulamalarının hayata geçirildiği merkezlerden biri Kütahya'dır. Muhassıllık meclislerinin kurulması ve defterdar atamaları gibi çok talimatname bu duruma örnektir. Ayrıca belediye teşkilatı ve ticaret mahkemesi gibi yeni kurumlarda bu dönemde karşımıza çıkar. Tanzimat döneminde ise başta Macar ve Lehli mülteciler olmak üzere Kafkas ve Kırım'dan gelen göçmelerin bir bölümü Kütahya Sancağına yerleştirilmişlerdir.⁹⁸

Birinci Dünya Savaşından sonra işgalci kuvvetler tarafından ele geçirilmiş. 21 Temmuz 1921 tarihinde Yunan ordusu tarafından işgal edilen şehir Millî mücadelenin önemli olaylarına tanıklık etmiş ve 30 Ağustos 1922'den sonra düşman işgalinden kurtulmuştur.

Kütahya bulunduğu konum nedeniyle tarih boyu jeopolitik ve stratejik önemi her zaman devam etmiştir. Osmanlı yönetiminde de asırlar boyu Anadolu Beylerbeyliğinin merkezi olarak kalmıştır. Millî Mücadelede Anadolu'nun kaderini belirleyen saha stratejik yapısı dolayısıyla yine Kütahya – Afyon hattıdır.⁹⁹

1.2.3. Osmanlı İdari Yapısında Kütahya

Şehzade Sancakları, hükümdar sülalesinin erkek çocuklarının görev yaptığı sancak merkezleri için kullanılan tanımdır. Şehzadelerin yetişmesine her zaman büyük önem verilmiştir. Belli bir yaşa geldiklerinde daha sonra üstlenecekleri görevlerin bir nevi stajı olarak ülkenin özellik arz eden bir yöresine yanında ülkenin alanında deneyimli kişileriyle birlikte tecrübe kazanmaları için görevlendirilirdi.¹⁰⁰

Bir merkezin Şehzâde Sancağı olabilmesi için bazı özellikler aranmaktadır. Birincisi Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde ki Şehzade Sancaklar uç bölgelerindedir. Bu görevlendirme ayrıca daha sonra tahta geçecek olanın belirlenmesi açısından da önemlidir. Böylece Şehzâde bu bölgelerde askeri güçlerin başında bulunurken Anadolu'nun Türkleşmesine de katkı sağlamışlardır. İkinci özellik merkezin eski Anadolu Beyliklerinin başşehri olmasıdır. Böylece Osmanlı hâkimiyetine giren

⁹⁷ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985), 222.

⁹⁸ Arıkan, "Tanzimat Döneminde Kütahya", 261-263.

⁹⁹ Dönmez, "Kütahya ve Çevresinin Fiziki Coğrafyası", 2.

¹⁰⁰ İsen, "Osmanlı Şehzade Sancakları", 123.

beylikle bütünleşmek hedeflenmiştir. Üçüncü etken ise o şehrin önemli bir tarih-kültür, medeniyet ve ticaret şehri olmasıdır. Böylece şehzade her anlamda gelişmesi için bütün bu unsurlar hakkında deneyim kazanmış olacaktır. Şehzadeler atandığı bölgenin gelirinin sahibi olmuşlar ve şehrin ticaret hayatının yoğunluğunu etkilemişlerdir.¹⁰¹

Eyalet merkezi olan yere Paşa sancağı denilmiştir. Kütahya'ya bağlı kaza sayıları zaman zaman değişse de bu sayının 31'e kadar yükseldiği görülmüştür.¹⁰² Osmanlı idaresinde önemli bir yer tutan Kütahya da beylerbeyliği yapan Gedik Ahmet Paşa, Davud Paşa ve Hersekzade Ahmed Paşalar bu görevlerinin ardından hemen sadrazam olmuşlardır. Sonradan sadrazam olan paşalardan başka Osmanlı şehzadeleri de Sancak beyi olarak Kütahya'da görev yapmıştır.¹⁰³

Eyalet merkezi olması ve yol merkezlerinin kavşağında bulunması nedeniyle de Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde de Anadolu tarafına yapılan seferlerde önemli bir durak ve toplantı yeri olmuştur.¹⁰⁴

Bu özellikleri dikkate alınarak belirlenen şehzade sancakları ise Manisa, Kütahya, Konya ve Trabzon gibi şehirlerdir. Şehzadeler şehirlerin mamur olması için çalışmışlardır. Şehzadeler ise; şehrin edebiyat, sanat ve ilim kültür ikliminden ve anılarından etkilendiklerini de kabul etmek gerekir.¹⁰⁵

Kütahya'da ilk valilik yapan şehzade Yıldırım Bayezid'dir (1381-1389). Daha oğlu Musa Çelebi, II. Murad'ın Oğlu şehzâde Alaeddin (1433-1441) Şehzade Bayezid (1550-1558) ve en son II. Selim (1559-1566) Kütahya'da sancağa çıkmışlardır. Özellikle XVI. Yüzyılda iki şehzâdeye sancak merkezliği yapmış olması Kütahya'nın Osmanlı Devletindeki önemi ortaya koyması bakımından önemlidir. Şehzadelerin şehirde bulunmasının Kütahya'ya kattığı maddi katkı ve ticari canlılık yanında, şehzadeler etrafında oluşan ilmi, edebi ve sanat halkası da şehri etkilemiştir.¹⁰⁶

¹⁰¹ Haldun Eroğlu, “*Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu*”, (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2004), 105-106.

¹⁰² Süleyman Polat, “17. Yüzyıl Mühimme Defterlerine Göre Kütahya”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 40-41.

¹⁰³ Yılmaz, “Kütahya'nın Tarihçesi”, 44.

¹⁰⁴ Yılmaz, “Kütahya'nın Tarihçesi”, 44-45.

¹⁰⁵ İsen, “Osmanlı Şehzade Sancakları”, 125-132.

¹⁰⁶ Eroğlu, “*Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu*”, 112-123., Mustafa Çetin Varlık, “Kütahya'nın Şehzâde Sancağı Olarak İdaresi”. *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 5 (1989): 316-321., Yılmaz, “Kütahya'nın Tarihçesi”, 44.

1.2.4. Kütahya Şehrinde Mahalleler

Şehirde 1520 yıllarında tahrir kayıtlarına göre yirmi sekiz mahalle bulunmaktadır. Bu sayı 1530-1531 tarihli kayıtlarda otuz üç olarak karşımıza çıkar. 1571’li yıllarda ise kırk bire ulaşmıştır. 1675 tarihli avarız defteri kayıtlarında mahalle sayısı otuz beştir. 1845-1846 temettuat kayıtlarında sayı otuz bire inmiştir.¹⁰⁷

1571 tarihli tahrir defterinde Kütahya 41 mahalle 8.248 nüfus tespit edilmiştir. Bunlardan 38 tanesi Müslim, 3 tanesi gayrimüslim mahalledir. Bu Mahallelerin isimleri şunlardır; Mahalle-i Çerçi, Mahalle-i Balıklı, Mahalle-i Pirlar, Mahalle-i Ahi İzzeddin, Mahalle-i İshak Fakih, Mahalle-i Maruf, Mahalle-i Hacı İbrahim, Mahalle-i Bezirciler, Mahalle-i Dükkâncıklar, Mahalle-i Veled-i Gune, Mahalle-i Ahi Erbasan, Mahalle-i Ahi Mustafa, Mahalle-i Çukur, Mahalle-i Kemaleddin Paşa, Mahalle-i Servi, Mahalle-i Meydan, Mahalle-i Sultanbağı, Mahalle-i Hisar Bey, Mahalle-i Efendi Bala, Mahalle-i Cemaleddin, Mahalle-i Hacı Süleyman, Mahalle-i Börekçiler, Mahalle-i Kadı Şeyh, Mahalle-i Şehreküstü, Mahalle-i Hacı İlyas, Mahalle-i Cedid, Mahalle-i Hacı Ahmed, Mahalle-i Bölücek, Mahalle-i Dibek, Mahalle-i Polad Bey, Mahalle-i Hacı Evran, Mahalle-i Yenice Hisar, Mahalle-i Orta Hisar, Mahalle-i Kale-i Mezkur.¹⁰⁸

XVI. yüzyılda var olan mahallerin isimlerinin bir kısmı bugün de kullanılmaktadır. Cedid, Cemalettin, Paşam Sultan, Balıklı ve Pirlar Mahalleleri halen Kütahya’ da mevcuttur.

1.3. OSMANLI DEVLETİNDE TEKKE (ZAVİYE), TARİKAT ve TASAVVUF ETKİSİ

Hız Muhammed’e ve Allah’a manevi açıdan erişmeye rehberlik eden bir mürşide bağlı kimseler (derviş, mürit), için konulmuş, manevi, ahlaki ve sosyal kuralların bütünü ve kurallara göre teşkilatlanmış müesseseler anlamında gelen tarikatlar II. (VII) asırdan günümüze İslâm coğrafyasında yaygınlık kazanmıştır.¹⁰⁹

Osmanlı coğrafyasında tarikatların faaliyetlerini yürüttükleri tesislere tekke adı verilmiştir. Ayrıca tarikata ait içinde dervişlerin yaşadığı ve yolcuların misafir edildiği

¹⁰⁷ Varlık, “Kütahya”, 581., Mustafa Çetin Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri” *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 3 (1988): 95.

¹⁰⁸ Kurt, “1571 Tarihli 47 Numaralı Kütahya Tahrir Defteri’ne Göre Kütahya Şehri ve Merkez Nahiyesi (Etraf Şehri)”, 18-25. Detaylı bilgi için bakınız.

¹⁰⁹ Semih Ceylan, “Giriş Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair” *Türkiye’de Tarikatlar ve Kültür*. Ed. Semih Ceyhan, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 28.

binalara zaviye de denilmektedir. XV. Yüzyıldan itibaren abidevi şekilde büyüyen zaviyelere “imaret” tanımı kullanılmaya başlamıştır.¹¹⁰ “*Tekkeler değişik zamanlarda ve coğrafyalarda “zaviye, hangah, dergâh, ribat, asitane, buk’a, imaret, düveyre, savmaa, mihrap, tevhidhane, harabat” gibi isimler almıştır.*”¹¹¹

Tarikatları hedeflerini ferdin maddi ve manevi olgunlaşması sağlayarak toplumun olgunlaşmasını sağlamak olarak belirlemiştir. Şeriatın ilke ve maksatlarını kabul eden her tarikatın benzerlikleri olmakla birlikte kendi terbiye usulleri, adap ve erkânı bulunmaktadır.¹¹² Tarikatlarda birinci olarak kişisel eğitim olan seyr-u sülûkle başlayan eğitim farz ve nafilere ağırlık verilip nefis ıslahı sağlamakla ruh ve manevi eğitimi hedefler. İkinci olan yaygın eğitimde ise erkân ve edebî öğrenildiği tekke hizmetleri, *İhya, Beyzavi, Buhari ve Mesnevi* vb. eserleri okumaları, okunacak yer ve okuyacak insan yetiştirmeleri, eserlerin çoğaltılması ve dağıtılması gibi unsurlar karşımıza çıkar.

Kaynaklarda ilk tekkenin II. (VII). Asırda Filistin’in Remle beldesinde kurulduğunu ortaya koymaktadır. Tekkelerin büyük kısmı şeyh, mürit, ya da tarikata veya şeyhine muhabbet besleyen sultan veya devlet yöneticileri tarafından yapılmış ve vakfiye tahsis edilmesiyle de maddi imkânları artmıştır. Maddi imkânları azalan tekkeler tarih sahnesinden çekilmiştir. İlk tekkeler basit ve küçük mekânlar iken daha sonra dervişlerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan komplekslere dönüşmüşlerdir. Şeyh tarafından yönetilen tarikatın dayandığı ilkelerini vakıf geleneğinin yaygınlaşmasıyla vakfiye şartlarında belirtilen şartlar belirlemiştir.¹¹³ Osmanlı topraklarındaki tekkelerin vakıflarının ekip biçtiği toprakları ve tevdi edilen bağışları vardır. Elde edilen ürünleri misafirlere ikram ederken, devletde tanıdığı vergi muafiyetleri ile zaviyeleri desteklemiştir. Devlet tekke ve tarikatlara genellikle eşit mesafede durmuştur. Ancak özellikle kuruluş devrinde Osman Gazi ile Edebâli, Orhan Gazi ile Davud’i Kayseri, Yıldırım Beyazid ile Emir Sultan ve Fatih Sultan Mehmed ile Akşemseddin ilişkileri

¹¹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, “Zâviyeler (Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)”. *Vakıflar Dergisi*, S. 12 (1978), 250.

¹¹¹ Mustafa Kara, “Tekke”, *DİA C. XL*, 368.

¹¹² Ceylan, “Giriş Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair”, 30-31.

¹¹³ Ceylan, “Giriş Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair”, 32-35.

tekkelerle devlet arasındaki bağı ortaya koyar. Devlet ve otorite ile ters düşen tarikatlar sürekli gözetim altında tutulmuştur.¹¹⁴

Türkler maneviyatının ürünü olan tasavvuf ve tarikatlarla dindarlaşmış ve dindarlıklarını korumuşlardır. Tarikatta yaratıcı katında herkesin eşit olduğu kabulüyle tarikata önce girenle sonra giren arasında bir üstünlük söz konusu değildir. Bütün dervişler hizmet, fedakârlık ve yardıma koşma (fütüvvet) unsurlarına göre kendilerinin terbiye ederler. Tasavvufta gönüllük ve istekli olma esastır.¹¹⁵

Osmanlı Hükümdarları devletin kalıcılığı sağlamanın unsurlardan birini devleti manevi temellere oturtmak olarak görüyorlardı. Diğer taraftan halk ise yüzyıllar boyu, türlü şekillerdeki isyanlar, istilalar ve felaketlerden bıktığı için hiç değilse tarikat şeyhinin manevi desteğini kazanmak istiyordu.¹¹⁶

Osmanlı toplumunda tasavvuf gündelik yaşamın bir parçasıdır; zira burada bahis ettiğimiz dönemde bu dünya ve öteki dünya birbirinden kopuk olarak algılanmamakta insanın fiil ve tasarruflarının bir parçasını oluşturmaktadır. Çeşitli tarikatlara mensup mekânlar şehirlerdeki insanları kendilerine çeker; buralarda zikir ve virtleri yapılırken mekânda aç ve açıkta olan insanlara korunak olurdu.¹¹⁷ Bu amaçla tekke ve zaviyeler genellikle ticaret yolları üzerine, geçiş bölgelerine veya yerleşilmeyen bölgelere kuruluyordu kervansaray görevi de üstlenebiliyorlardı.¹¹⁸ Evliya Çelebi gezdiği bölgelerde ki tekkelerde ilgili bilgi verirken kuruldukları yerlerin tarıma elverişli olduğunu ve zengin vakıflarla desteklendiğini aktarır. Tekkelerde ayrıca odalar, mescit, hamam, değirmen, mutfak, ambar, kütüphane, misafirhane, ahır, bağ ve bahçelerin varlığından söz etmiştir. Ayrıca burada vazife yapanlar hakkında bilgi verir.¹¹⁹

Tekkelerin ibadet ve barınma dışında bir başka fonksiyonu da şehirlerin sanat merkezi olmalarıdır. Osmanlı el sanatlarının (hat, tezhip. vb.), şiir, divan şiiri ve

¹¹⁴ Kara, "Tekke", 368-369., Ceylan, "Giriş Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair", 37.

¹¹⁵ Yücer, "Ortak Sosyalbilimsel Çalışmaların Önemi: Sosyoloji ve Tasavvuf Disiplinleri Arasındaki İmkanlar Üzerine". 6-8.

¹¹⁶ Hasan Küçük, *Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*. (İstanbul: Otağ Matbaacılık, 1976), 193.

¹¹⁷ Uğur, "Şehirler ve Şehirleşme", 323-324.

¹¹⁸ Acun, "Osmanlı Şehirlerinde Devlet ve Sivil Toplum", 54., Kara, "Tekke", 378.

¹¹⁹ Kara, "Tekke", 378-379. ayrıca bu vazife kişiler hakkında bilgi detaylı bilgi için Semih Ceylan, "Giriş Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair", 27-50 ve Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviyeler (Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)" bakılabilir.

musikinin icra edildiği yerler olarak da karşımıza çıkar. Zikir meclislerinde ve ayinlerinde kullanılan ilahiler birçok şiir ve müzik ustasının yetişmesine ortam hazırlamıştır. Ayrıca eğitim kurumları olan tekkelerin birçoğunda kütüphanede bulunmaktadır.¹²⁰

Önceki bölümde tekke ve dervişlerin şehirlerin kurulmasındaki rollerine değinilmişti. Bunu yanı sıra tekkeler çok geniş coğrafyalara yayılan tarikatların uzantıları olmalarının etkisiyle şehirlerin birbiriyle tekke ve tarikatlar itibarıyla irtibatlandırılmaktadırlar. Anadolu da olan bir tekkenin Balkanlar da uzantısı bulunabilmektedir.¹²¹

Vakıflarla desteklenen tekkeler vakfiyelerindeki şartlara göre idare edilen tekke yönetimine gerekli olmadıkça devlet müdahale etmemiştir. Ancak vakfiyelerde şeyhliğin babadan oğula geçmesi gibi bir tespit bulunması veya vakfiyede olmasa bile böyle bir kuralın uygulanması sonucu ortaya çıkan post kavgaları hem tekkelerin hem de tasavvuf hayatının itibar kaybetmesinin nedenlerindedir. Vakıf mallarında yapılan yolsuzluk ve araziler üstünde yaşayan köylülere yapılan eziyetlerde zaman zaman karşılaşılan durumlardandır. 1793 tarihli belgelerden anlaşıldığına göre tekkelerin açılışı devlet kontrolü altına alınmıştır. 1812 yılından itibaren ise tekke vakıfları denetim altına alınmıştır. 18 Temmuz 1918 yılında yayınlanan nizamname ile mali ve idari özerklikleri sona ermiştir. Nizamnameyle şeyhlerin ve dervişlerin yetiştirilmesi dâhil birçok konu oluşturulan talimatnamelerle kurallara bağlanmıştır.¹²²

Vakıf gelirlerinin azalmasına bağlı olarak tarikatların verdikleri hizmetler azalmıştır. Toplumsal etkilerini yitirmeye başlayan tarikatların müritleri de azalmıştır.

1.4. VAKIF TANIMI VE VAKIF GELENEĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

*“Vakıf toplumun veya insanlığın menfaati için şahsi servetin mülkiyetinden, sahipliğinden ve tasarruf hakkından tamamen veya ebediyyen vazgeçmedir. Başka bir ifade ile vakıf şahsi mal ve mülkün, Allah’ın rızasını ve toplumun yararına gönüllü olarak kamulaştırılmasıdır.”*¹²³ Bu tanımdan yola çıkarak vakfin birinci hedefi

¹²⁰ Uğur, “Şehirler ve Şehirleşme”, 324-325., Kara, “Tekke”, 369.

¹²¹ Uğur, “Şehirler ve Şehirleşme”, 325.

¹²² Kara, “Tekke”, 369-370. ve Ocak, “Zâviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)”, 258-259.

¹²³ Bayram Kodaman, “Vakfin Sosyal Yönü”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3 (1988), 1.

toplumun maddi ve dünyevi ihtiyaçları gidermek ikinci hedefi ise manevi ve uhrevi saadeti elde etmektir. Osmanlı Devleti'nde vakıf; ferde ve topluma hizmet ettiği için insani ve içtimai bir müessesedir. İlhamını ve manasını İslam Dininden aldığı içinde dini bir müessesedir.¹²⁴

Doğu Türkistan'ın Tufan bölgesinde yapılan kazılarda M.Ö. XIII–XII. yüzyıllarda Budha dinine inanan Uygurlara ait vakfiye bilgilerine rastlanmıştır. Bu örnekten yola çıkarak İslam öncesi dönemde Türk kavimlerinde vakıf fikri doğmuş ancak olgunlaşmamıştır.¹²⁵ Oğuz töresine göreyse toprak büyük boy beyleri arasında bölünmekte fertlerin toprak hakkı bulunmamaktadır. Türkler İslamiyet'e geçtiğinde ise yeni bir toprak yönetim sistemi ile karşılaştılar. Bu sistemde toprakların kontrolü beylerin yerine Allah'a ve onun adına da sultana aittir.¹²⁶ İslam öncesi Türk toplumunda fert mülkün kişiye ait olmadığını kabul etmiştir. Bu anlayış İslamiyetin kabulünden sonra ise zaten mülkün kendine ait olmadığını kabul etmiş ferdin malını vakfetmesini kolaylaştırmıştır.

Vakıf sistemi, tarihsel süreç içinde topluma, zamana ve mekâna bağlı olarak farklı şekillerde karşımıza çıkmıştır. Babil, Sümer ve Boğazköy kazılarında vakıf kurulduğuna dair izler bulunmuştur. İslam devletlerindeki kadar gelişmiş olmasa da Eski Yunan'da, Roma ve Bizans'ta da farklı vakıf uygulamaları olduğu bilinmektedir.¹²⁷

Batıda karşımıza çıkan vakıflar ise kuruluş amaçlarına bağlı olarak ayin, dua ve dini görevleri yerine getirmek veya hastane, okul gibi hayır kurumları kurmak olarak çeşitlendirilebilir. Türk vakıfları ise şer'i hükümlere göre kurulur ve sosyal bir gaye ile yapılmış bütün tesis ve sosyal yardım işlerini içine alır. İslam da vakfın faydası Allah'ın kullarına olacak ve ferdi mülklerin hepsi Allah'ın mülkü hükmünde sayılmaktadır.¹²⁸

¹²⁴ Kodaman, "Vakfın Sosyal Yönü", 1.

¹²⁵ Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. X, S. 1 (2008), 158- 159. ve İsmet Binark, *Vakıf medeniyeti İslamiyette ve Türkler'de Vakıf ve Yabancı Gözü ile Osmanlı Vakıfları*. (İstanbul: Zahir Yayınları, 2015), 31-39. Uygur vakıfları ile ilgili detaylı bilgi için bakınız.

¹²⁶ Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği". *Vakıflar Dergisi*, S. 9 (1971), 15., Halil İnalçık, *Devlet-i Aliye-Osmanlı Devleti Üzerine Araştırmalar 1 1300-1600* (İstanbul: Türkiye İşbankası Yayını, 2009), 256.

¹²⁷ Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", 158.

¹²⁸ Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", 15-16.

Bununla beraber İslâm mevzuatına göre Kur'an'ı Kerim'de bu konuya dair bir hüküm yoktur.¹²⁹

İslam dininde vakfa bağışlanan her şey hayır için harcanır. Artık kişisel olmayan bu sermaye sürekli ve ebedi bir sermayeye dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nde de görüldüğü gibi İslami vakıflar kadı tarafından düzenlenen ve saklanan vakfiyelerle hukuki nitelik kazanır. Vakıf koşullarını hükümdar dâhil kimse değiştiremez ve bozamaz. Vakıflar iki tür kuruluşu içine alır. Biri hayır amacıyla kurulmuş tesisler (cami, medrese, hastane, imaret, çeşme, köprü, zaviye vb.) ikincisi ise kar getirmek amacıyla (zirai işler, kira getiren mülkler, hamam, mezbaha vb.) oluşturulan iktisadi yatırımlar. Vakfın yönetimi *müteveli* tarafından yürütülür. İslam toplumunda bu yöntemlerle güvenceler altında olan vakıflar sürekli büyük sermaye yatırımları ve iktisadi işletmeler özelliği kazanmışlardır.¹³⁰

Anadolu'ya yerleşen Türkmenlerden bir kısmı ilk vakıfları kurdukları bilinmektedir ancak bu döneme ait belgelerin büyük kısmı kaybolmuştur. Selçuklular ve Beylikler dönemine ait vakıflar için de doğrudan doğruya belgeler yok gibidir. Karamanoğulları ve Ahilere ait vakıfların bir kısmı bilinmektedir. Kaynaklara göre vakıf sayısında artış gördüğümüz dönem Osmanlı devridir.¹³¹

Selçuklu şehirleri incelendiğinde halkın büyük kısmının devlet işlerinde görevli ve geçimlerini devlet bütçesinden aldığı gelire sürdürdüğü görülür. Ancak çalışanlar devlete yük değildir. Vakıfların varlığı sayesinde hastaneler, imaretler, tekke ve medreseler ve mekteplerin idaresi ve idamesi tamamen halkın omuzlarındadır.¹³²

İlk Osmanlı vakıfları olarak kabul edilen Orhan Gazi'nin Adapazarı, Kandıra ve Bursa'da inşa ettirip vakfettiği cami, medrese, zaviye, imaret, aşevi, misafirhanedir. Orhan Gazi'nin İznik'te kurduğu medrese ile başlayan vakıf sistemi bir devlet politikası olarak teşvik edilmiştir. Başta padişahlar, padişah eşleri, kızları, sadrazamlar devlet adamları, varlıklı kişiler küçük ya da büyük gücüne göre vakıf oluşturmuşlardır.¹³³

¹²⁹ İsmet Binark, "Osmanlı Türklerinde Vakıf Müessesesi ve Yabancı Gözü İle Türklerde Vakıf". *Türk Kültürü*, C. 7, S. 79, (1969), 462.

¹³⁰ İnalçık, *Devlet-i Aliye-Osmanlı Devleti Üzerine Araştırmalar 1 1300-1600*, 261-262.

¹³¹ Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", 21.

¹³² Ünlü, "Selçuklu ve Şehir", 252.

¹³³ Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", 159.

Batı Anadolu ve arkasından Rumeli'ye geçilmesi ile devam eden süreçte orduyu gayrete getiren dervişlerin rolü büyüktür.¹³⁴

Batı Anadolu bölgesinde hükümdar ve kumandanlara ait vakıflar yanında derviş vakıfları büyük yer tutar. : bunlar ikinci Türkmen göçü ile ilgili olan ve Alp, Gazi, Baba, Ahi, Emre(Aşık), Abdal, Dede, Çelebi, Ata veya Ede adını alırlar. Bunlar birde kahramanlık ve erenlik vasıflarını birleştiren ve Batıdaki Templier, hospitalier, Teuton gibi askeri tarikatlarla karşılık olan "Alp-Eren"leri katmalıdır. Genel olarak Bektaşiler bu askeri tarikatların başında gelirler. Nitekim Osmanlı beyliğinin hızla genişleyen bir devlet haline almasında bu tarikatın rolü olduğu Yeniçeri'lerin bu tarikata bağlanmasında da görülmektedir. İlk vakıfların küçümsenmeyecek bir kısmı bu tarikata aittir. Onun yanında, daha önce ve daha sonra başka derviş kabileleri de aynı rolü oynamıştır. Halvetilik, Celvetilik, Şa'banilik, Bayramilik, Kadirilik, Mevleviliki, Rûfâilîk vb. bunlardandır.¹³⁵

Fethedilmiş şehirlerin yenilenip Türk şehri haline getirilmesi en çok vakıf kurumu ve vakıf binalarının hizmet vermesi ile olmuştur. Yeni kurulan şehirlerde ise bu rol daha büyüktür. Vakıflar kurulan binaların saldırgan kuvvetler karşı korucusu ve sigortası olurken servet sahiplerinin de "gasıp" gibi görülmelerini engellemiştir.¹³⁶

Devlette askeri zümre zamanda içinde yetenekleri ve eğitimleri ile vezirliğe kadar yükselbilmektedir. Bu artan yetki ve sorumluluklarla birlikte gelirleri de kademeli olarak artış göstermektedir. Devlet askeri zümrenin ölümü halinde mal varlıklarına müdahale yetkisine sahipti. Bu uygulama bir kanuna bağlanmamış olsa da "devletten alınan devlete dönmelidir" fikri genel kabul görmüştür. Buna karşılık olarak mal sahipleri alternatifsiz olarak vakıf kurmaya yönlendirilmiştir. Devlet özellikle kuruluş yıllarında ihtiyaç duyduğu fiziki altyapı yatırımlarını bu sayede gerçekleştirilebilmiştir. Böylece fert de hem dini bir vecibeyi yerine getiriyor, hem de ismini ölümsüzleştirebiliyordu. Ayrıca devleti malların üstündeki tasarruf hakkından da caydırmış oluyordu.¹³⁷

XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarının %20'si vakıflara aitti ve vakıfların toplam kamu gelirleri içindeki payı bazı emlak gelirleriyle birlikte %12'dir.¹³⁸

¹³⁴ Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", 21-22.

¹³⁵ Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", 22-23.

¹³⁶ Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", 31-32.

¹³⁷ Mehmet Genç, "Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar". *Türkiye Günlüğü*, S. 122 (2014): 67-68.

¹³⁸ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 211.

Vakıflara ait taşınmaz mallar Anadolu'nun pek çok önemli ticaret merkezinin oluşmasını sağlamış buralardan gelir elde edilirken köylerden gelir sağlanmıştır. Böylece vakıflar sürekli köyden kente artı değer aktarımına sebep olarak vergi mekanizmasının bir parçası olmuştur.¹³⁹ Küçük esnafın bina, teçhizat vb. ihtiyaçları için yapılması gerekli yatırımlar iktisadi hayatın devamı için gereklidir. Bu ihtiyaçların vakıflar tarafından esnaf ve tüccarlara temin edilmiş olması; vakıfları iktisadi hayatın devamını garanti alan birinci kurum fonksiyonuna getirmiştir.¹⁴⁰

Osmanlı Devleti'nin kurulmasından özellikle Tanzimat'ın (1839) ilanına kadar kamuya yönelik hizmetler vakıflar tarafından yürütülmüştür. Bu hizmetlerin içinde eğitim-öğretim başta olmak üzere, sağlık, belediye hizmetleri, sosyal yardımlaşma, bazen askeri hizmetler, dini ve ahlaki açıdan halkın ihtiyaç duyduğu destek yer alır. Bunlar gibi pek çok alanda kesintisiz ve sürekli bir şekilde hizmet sağlamışlardır.¹⁴¹

Devlet müdahalesi ve belediye düzenin getirdiği kent ihtiyaçları güçleşmesi, kurumlar, ekonomik ve toplumsal değişimlerin etkisi ile on sekizinci yüzyıldan itibaren vakıfların çözülmeye başladığı görülür.¹⁴²

1.4.1. Vakıfların Sınıflanması ve Gelir Kaynakları

Vakıfları sınıflarken farklı unsurlar karşımıza çıkar. Verdikleri hizmetler bakımından, menkul ve gayrimenkul oluşlarına göre, mahiyetleri bakımından, idaresi bakımından veya kiraya verilmesi bakımından vakıflar sınıflanabilir.¹⁴³ Tezimize konu olan vakıfları mahiyeti bakımından vakıflar sınıflamasına göre incelemek uygun olacak.

Mahiyetine göre vakıfları üç bölümde inceleyebiliriz. Bunlardan birincisi *hayrî* vakıflardır. Bu vakıflar tamamen Allah'a yakınlaşmak amacıyla ve bütün insanlar özellikle de fakirler için kurulmuştur. İkincisi *zürri* vakıflardır. Bu vakıflar malın tamamının Allah'a yakınlık için değil, kendi zürriyetinden gelenlere bir kısım mal veya gelir bırakmak şeklinde tanımlanmıştır. Üçüncü vakıf çeşidi ise *yarı ailevi* vakıflardır.

¹³⁹ Faroqhi, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, 56.

¹⁴⁰ Genç, "Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar", 68-69.

¹⁴¹ Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", 161.

¹⁴² Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", 159-160.

¹⁴³ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, (İstanbul : Bilge Yayınları, 2003), 110-136. detaylı bilgi için bakılabilir.

Hem hayri ve hem zürri vakıfların özelliklerini ihtiva ettiği söylenebilir.¹⁴⁴ Ayrıca toplum için önemli bir vakıf çeşidi ise *avarız* vakıflarıdır. Bu vakıfların gelirleri bir köy veya mahallede yaşayanların yangın, doğal afet, hastalık, ölüm veya zaruret vb. halinde ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan bir nevi yardım sandığı durumundaki vakıflardır.¹⁴⁵ Çalışma konumuz olan zaviye vakıfları ise *hayrî* vakıflar sınıfına girmektedir.

Vakıflar gelirlerini şu yollarla temin edebilmektedir; meskenlerden alınan kira gelirleri, bunların içinde farklı büyüklüklerde evler ve konaklar olabilmektedir. Ticarethanelerden ve imalathanelerden sağlanan gelir. Bu imalathaneler içinde şemhane, boyahane, bezirhane, kumaş dokuma, debbağhane, saraçhane, kiremithane, kireç kuyusu, bazen madenler vb. yer alır. Ticaret haneler içinde han, hamam, süt işleme yerleri, kervansaray, fırın, boyacı nalbant vb. yer alır. Faiz gelirleri, Rüşum (Vergi) gelirleri ile zirai gelirler sayılabilir. Zirai gelirlerin içinde ekilen tarla ve bahçelerdeki çeşitli ürünler, değirmen, ahır ve çiftlik gibi kira gelirleri, hayvan yetiştiriciliği, su dolapları vb. sayılabilir.¹⁴⁶

Devlet vakıf kurma konusunda motive ettiği yüksek gelir sahiplerini maliyetli yatırımlarda kişinin mal varlığının yetersiz kalması durumunda hazineden yardım yaparak desteklemiştir.¹⁴⁷

1.4.2. Vakıf Hizmet Alanları

Osmanlı şehir merkezleri başta olmak üzere ülkenin her yeri yayılmış olarak faaliyet gösteren vakıfların yaptıkları yatırım ve hizmetler ana hatlarıyla şu şekilde incelenebilir.¹⁴⁸

- *Alt Yapı ve Bayındırlık Hizmetleri*: Bu hizmetlerin içinde başta ticari faaliyet yürütebilmek için gerekli olan han, zaviye, çarşı, dükkân vb. tesisler ile konut oluşturarak şehir imarını gerçekleştirmek yer alır. Şehirler alt yapısı için gerekli olan yol, köprü, çeşme, hamam vb. tesisleri oluşturmak yer alır.

¹⁴⁴ Bahaeddin Yediyıldız, “Müesseseler – Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”. *Vakıflar Dergisi*, S.15 (1982): 28-29.

¹⁴⁵ Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, 120-124.

¹⁴⁶ Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*. Sivas, Dilek Matbaası, 1998. detaylı bilgi için bakılabilir.

¹⁴⁷ Genç, “Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar”, 68.

¹⁴⁸ Özcan, “Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar”, 117-120.

- *Dini ve Kültürel Hizmetler:* Cami, mescit gibi ibadet tesisleri oluşturmak ve tekke ve kütüphane gibi müesseselerle kurmak ve faaliyetlerinin devamını sağlamak.

- *Eğitim Hizmetleri:* Osmanlı Devleti'nde Sıbyan mekteplerinden itibaren en üst eğitim kurumlarına kadar bütün eğitim hizmeti vakıflar tarafından sağlanmıştır. Ayrıca camilerde halka yönelik hizmetlerde buna dâhil edilebilir. Eğitim veren görevlilerin ücretlerinin karşılanması yanında özellikle üst eğitim seviyesinde öğrencilerin konaklama ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak.

- *Sağlık Hizmetleri:* Tıp eğitimi veren kurumların tesisi ve eğitim devamı için gerekli ihtiyaçları sağlamak. Hastaların ilaç ve tedavi masraflarını karşılamak vb.

- *Sosyal Güvenlik ve Dayanışma Hizmetleri:* Aynı esnaf gurupları veya yeniçerilerin oluşturdukları sandıklarla ihtiyaç duyulan esnaflara yardım edilmesi. Avarız vakıflarıyla bir köy ya da mahalle halkının kendi aralarında birbirleriyle yardımlaşmaları

- *Hayır Hizmetleri:* Hizmet verdikleri en önemli alan bu alandır. Kurulan imaretlerle ve başka vakıflarla açların doyurulması, öğrencilerin okutulması, yolcuların konaklatılması, fakirlerin, hasta, yetim, dul ve yaşlıların bakımlarının karşılanması. İnsanların ihtiyaçlarının karşılanması yanında hayvanların ihtiyaçları karşılanması içinde vakıflar kurulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM
KÜTAHYA VAKIFLARI

2.1. XVI. YÜZYIL KÜTAHYA VAKIFLARI

XVI. yüzyıla ait Kütahya vakıfları değerlendirilirken öncelikle 438 numaralı muhasebe defterindeki vakıf kayıtları incelenerek zaviye vakıfları tespit edilmiştir. 438 sayılı muhasebe defterinde kaydına rastlanmayan vakıfların bilgileri 369 numaralı tahrir defterindeki kayıtlarla desteklenmiştir.

438 numaralı defterde Kütahya şehrine ait 43 vakıf bulunmaktadır. Vakıfların içinde en büyük gelire sahip vakıflardan biri 76.182 akçe yıllık geliri Germiyanoglu Yakup Bey'e ait vakıftır. Yüksek gelimli vakıflardan biri de aynı zamanda külliye vasfına sahip vakıf Timurtaş Paşa'ya ait olmaktadır. Vakfın yıllık geliri 10.525 akçedir. Cami-i kebir vakfının geliri 8.555 akçe, İshak Fakih Medresesinin ise 24.970 akçe geliri bulunmaktadır. Bu bilgilerden anlaşıldığı gibi XVI. yüzyılda oldukça yüksek gelire sahip olan vakıflar şehirde mevcuttur. Yüksek gelimli vakıfların kurucularının devlet görevleri olduğu tespit edilmiştir.

Kütahya'da pek çok şehirde bulunmayan bir özellik olarak iki adet bedesten bulunduğu bilgisi verilmişti. Küçük ve büyük bedesten olarak adlandırılan bu tesislerden küçük bedesten Timurtaş Paşa Vakfı'na, büyük bedesten ise Gedik Ahmet Paşa Vakfı'na aittir. XVI. yüzyılda Kütahya'da yedi kervansaray ve han bulunmaktadır. Tamamı vakıflara ait olan bu kervansaray ve hanlar, Ahi Mustafa Kervansarayı Rüstem Paşa Hanı, Elvan Bey Kervansaray'ı Güneoğlu Mahallesi Mescidi Evkafı Hanı, İshak Fakih Kervansaray (Yahudiyan Hanı), Karagöz Ahmet Paşa Hanı (Kapan Hanı), Timurtaş Paşa Vakfına ait olan iki kervansaraydır.¹⁴⁹ Bedesten, kervansaray ve han örnekleri Kütahya ticaret hayatında vakıfların etkilerini ortaya koyan önemli örneklerdir.

1571 yılı kayıtlarında 8.248 nüfusa sahip şehirde yaklaşık 250 kişi gayrimüslimdir. Müslüman nüfus sayısı yaklaşık 8.000'dir.¹⁵⁰ Bu dönemde vakıf sayısı olan 43 rakamı orantılandığında da vakıf başına ortalama 187 Müslüman nüfus düşmektedir. Bu rakam vakıfların şehir üstündeki etkisini ortaya koyabilecek bir rakamdır. Bu kadar etki değeri yüksek olan vakıflarla ilgili mühimme defterleri

¹⁴⁹ Mustafa Karazeybek, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kütahya'daki Ticaret Malları", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, S. XXXVI (2018), 377-380.

¹⁵⁰ Kurt, "1571 Tarihli 47 Numaralı Kütahya Tahrir Defteri'ne Göre Kütahya Şehri ve Merkez Nahiyesi (Etraf Şehri)", s.25

incelendiğinde 1614 tarihli bir hükümde Kütahya ve Uşak kazaları vakıflarıyla ilgili bir kayıt dikkat çekicidir. Bu hükümde vakıf görevlilerinin ihmalkâr olduğu vakıf eserlerin bakımsızlıktan harap olmak üzere olduğu ve önlem alınmasıyla ilgili bir emir bilgisi karşımıza çıkar.¹⁵¹ Ancak bu bakımsızlığın nedenleriyle ilgi kesin bir hükme ulaşmak imkânsızdır. Evliya Çelebi bu yıllarla ilgili “*Eskiden daha bakımlı süslü şehir imiş, ancak 1021 [1612] tarihinde Celali Karayazıcı ve Said Arab zulmünden harap olmuştu.*”¹⁵² bilgisini verir. Bu saldırıların şehrin tamamına zarar verdiği gibi vakıfların gelirlerinin azalmasına ve vakıf eserlerin bakımsız kalmasına sebep olduğu kabul edilebilir bir gerçektir.

XVI. yüzyıla ait 14 adet zaviye vakfı tespit edilmiştir. Vakıf kayıtlarından 12 tanesine 438 numaralı muhasebe defterinde, iki vakfın kaydına ise sadece 369 numaralı tahrir defterinde ulaşılmıştır.¹⁵³

Arşiv kaynaklarında vakıflarla ilgili kayıtlardan zaviye kaydı olanlar vakıflara ait belgeler tespit edilerek çalışmamızda kullanılmıştır. Zaviye vakıflarından Ergun Çelebi zaviyesi Mevlevi tarikatına mensup olarak kurulmuştur. Ahi Arslan Zaviyesinin ve Ahi Evren zaviyeleri ahi teşkilatına bağlı olarak kurulmuş daha sonra halveti tarikatına tabi olmuşlardır. Ahi Mustafa Zaviyesi de ahi zaviyesi olarak kurulmuş zaman içinde Nakşibendi tarikatına tabi olmuştur. Bu vakıflar dışında kalan vakıfların bazıları ahi teşkilatına ait şeyhler tarafından kurulmuştur. Defterlerde “zaviye vakfı” kaydı bulunan vakıfların bilgileri incelenmiş ancak bir kısım vakfın ahi teşkilatı veya bir tarikatla ilişki içinde bulduklarına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kaynaklarda vakıf bilgileri verilirken zaviye kaydı bulunanlara ait şeyhlik görevlendirilmesi belgelerine rastlanmıştır. Bu belgelerden yola çıkarak vakfın bir tarikat ya da teşkilat ile bağlantıları tespit edilebilmiştir.

Zaviye vakıfları incelendiğinde karşımıza çıkan vakıfların tamamının Germiyan Beyliği döneminde kurulduğu anlaşılmıştır. Vakıfların tamamı “kadim vakıf” sınıfına dâhildir. Yapılan arşiv araştırmasında zaviye vakıflarının hiç bire ait vakfiye belgesine ulaşılamamıştır. Bunun sebeplerinden biri söz konusu vakıfların Osmanlı

¹⁵¹ Polat, “17. Yüzyıl Mühimme Defterlerine Göre Kütahya”, 201-202.

¹⁵² Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine 9. Kitap 1. Cilt.* haz. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 21.

¹⁵³ 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (MVAD)(937/1530), 102-111.

öncesi kurulmuş olması olabilir. Diğer bir olasılık ise Timur'un istilasıyla başlayan ve Kütahya tarihinde birçok kez karşılaşılan çeşitli isyan ve saldırılar da bu tür belgelerin zarar görmüş olma ihtimalidir.

Vakıfları incelemeden önce vakıfların üyesi oldukları tarikat ve teşkilatları tanımamız zaviye vakıflarını anlayabilmemizi kolaylaştıracaktır. Kütahya örneğindeki zaviye vakıflarının kurucularının mensubu oldukları teşkilat ve tarikatlar; Ahilik, Halvetilik, Nakşibendilik ve Mevlevilik olarak tespit edilmiştir. Kütahya zaviye vakıflarının kurucularının mensup oldukları teşkilat ve tarikatlar tablo 2.1. de belirtilmiştir. Tablodan sonraki bölümde bu teşkilat ve tarikatlarının yapısı, işleyişi, devletle olan ilişkileri, Kütahya'daki konumları hakkında bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2.1: Vakıf Kurucularının Mensup Olduğu Teşkilat ve Tarikatlar

Vakıf İsmi	Teşkilat	Tarikat
Ahi Arslan Zaviyesi	Ahi	Halveti
Ahi Elvan	Ahi	Tespit edilememiştir
Ahi Erbasan Zaviyesi	Ahi	Mevlevi
Ahi Evren Zaviyesi	Ahi	Halveti
Ahi Güveği Zaviyesi	Ahi	Tespit edilememiştir
Ahi İzzeddin Zaviyesi	Ahi	Mevlevi
Seyyid Nureddin Zaviyesi	Ahi	Tespit edilememiştir
Ahi Mustafa Zaviyesi	Ahi	Nakşibendi
Hızır İlyaslık Zaviyesi	Tespit edilememiştir	Tespit edilememiştir
Güzelim Şeyh Zaviyesi	Tespit edilememiştir	Tespit edilememiştir
Düşenbe Bacı Zaviyesi	Tespit edilememiştir	Tespit edilememiştir
Abdal Ece Zaviyesi	Ahi	Tespit edilememiştir
Pirler Zaviyesi	Tespit edilememiştir	Tespit edilememiştir
Ergun Çelebi Zaviyesi	-	Mevlevi

2.1.1. Ahilik

Ahi Evran'ın önderliğinde Türkiye Selçukluları döneminde fütüvvetin etkisiyle bir sivil toplum kuruluşu olarak ortaya çıkmıştır. Debbağlar örgütü olarak başlayıp tüm esnafları içine alan bir örgüte dönüşmüştür. Ahilerin şehirlerde oynadığı ticari rol bu açıdan çok önemlidir. Ayrıca buldukları şehirlerin savunmasında ve Anadolu'nun Moğollara karşı direnişinde önemli rol almışlardır. Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının atlatılmasında da yardımcı unsur olmuşlardır. Kazandıklarını kurdukları tekke ve

zaviyeler aracılığıyla paylaşırken daha sonra kurdukları vakıflar aracılığıyla da hizmet vermeye devam etmişlerdir. Ancak bu vakıfların sayısı oldukça azdır.¹⁵⁴

*Ahilik, Anadolu'da sosyal hayatın düzenlenmesinde büyük rol oynamıştır. Ahilik adıyla kurulan esnaf teşkilatı bir taraftan esnaf teşkilatı bir taraftan çeşitli meslek ve sanat kollarına mensup kişilere çeşitli sanat ve mesleklere yönelerek, toplumun iktisadi ve sosyal düzenini sağlamışlardır. Diğer taraftan da bu sanat mensuplarını çok gelişmiş kurallara dayanan hiyerarşik bir yapı içinde bir araya toplayarak, toplumun ihtiyacını karşılayacak insan gücünün yetişmesinde bir mektep rolü oynamıştır. Aynı zamanda ahilik, bünyesinde bulundurduğu esnaf ve sanatkârların manevi yönden gelişmesini de sağlayan bir tarikattir. Ahilik, fakir ile zengin, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, millet ile devlet, esnaf ile halk, kısaca toplumun bütün kesimleri ve kurumları arasında iyi münasebetler kurarak, huzurlu ve istikrarlı bir toplum yapısı oluşturmuştur.*¹⁵⁵

Ahilik ne sadece bir tarikat ne de sadece bir esnaf teşkilatıdır. Bu iki müessesenin olumlu vasıflarının uyumlu bir bütünüdür. Ahiliğin temel esası, günlük işlerle fazla haşır neşir olmak durumunda olan esnaf ve sanatkâr kesimine tasavvufun fütüvvet ideali şeklinde basit ve anlaşılır bir dille sunulmasıdır.¹⁵⁶

Tarihte sık sık aşiret düzeninden devlet düzenine geçilirken soy (gentilice) örgütünün yerini -örneğin dini bir tarikat halinde bir süre daha yaşadığı gözlenir. Osmanlı Devleti'nde ise aşiret örgütlerinin kardeşlik, dostluk, yardım ilkelerine dayanan ahi örgütleri bu geçiş döneminin unsurlarıdır. Merkezi devlet kurulurken özellikle şehirlerde Ahi örgütleri önemli roller üstlenmişlerdir.¹⁵⁷

Ahilerin on üçüncü yüzyılın başlarından beri Anadolu ve Rumeli'nin bir kısmına yerleşen şehir ve köylerde Türkleşme ve İslamlaşmayı teşvik etmelerinin yanında en ücra köy ve şehirlere kadar giderek kurdukları zaviyelerle buraların iskânını ve şehirleşmesini de ön ayak olmuşlardır. Ahilerin Anadolu şehirlerinin iskânı ve şehirleştirilmesi üzerinde etkilerine örnek olarak Ankara, Kayseri, Konya, Niğde gibi Orta Anadolu şehirlerinde ahilerce kurulmuş mahalleler gösterilebilir. Buna en iyi

¹⁵⁴ Yusuf Küçükdağ, "Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Ahilik ve Ahi Vakıfları", *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu (2013: Ankara)*, yay. haz. Fahmettin Başar, Mehmet Kurtoglu (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013),. 42., Galip Demir, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahilerin Rolü" *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 13-15 Ekim 1999, Kırşehir* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999), 105. 140

¹⁵⁵ Mustafa Aykaç, "Ahilik ve Yerel Yönetimler", *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, C. 1, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü (İstanbul: İlke Yayınları, 1996), 280-281.

¹⁵⁶ Hamdi Kızıler, "Osmanlı Toplumunun Sosyal Dinamiklerinden Ahilik Kurumu". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2 (2015), 421.

¹⁵⁷ Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 292.

örnek de Kırşehir merkezdeki Ahi Evran mahallesidir. Debbağların piri olan Ahi Evran adına, Kırşehir merkezde şehrin en kalabalık ve zengin mahalle kurulmuştur. On altıncı yüzyıl sonlarına kadar en azından yedi ahi mahallesi Ankara şehir merkezinde yer almaktaydı. Başka Anadolu şehirlerine ait kaynaklar incelendiğinde buna benzer örneklere rastlanmaktadır.¹⁵⁸

Zaviye kurucusu olarak bilinen Ahiler hakkında bilgi veren ilk kaynak İbn-, Battuta'nın Seyahatnamesidir. Ahiliğin tarifini yapar ve ahilerin gündüz kazandığını gece misafirlere ikram ettiklerini anlatır.

Onlar, Anadolu'ya yerleşmiş Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, köy, kasaba ve şehirlerde bulunmaktadırlar. Şehirlerine gelen yabancıları misafir etme, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini ve konaklayacakları yeri sağlama, onları eşkıyanın ve vurguncuların ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple haydutlara katılanları temizleme gibi konularda bunların eşine dünyada rastlanmaz.” demiştir.

İbn Battuta seyahatnamesinin de ahilerin ikramları ve konuk severliği ayrıntıyla anlatılmıştır.¹⁵⁹ Buradan anlaşılacağı gibi sadece halkın ve yolcuların ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış ahi teşkilatı onların güvenliği içinde tedbirler almıştır.

Ahilerin kuramsal olarak en azından kendilerine yakın bölgelerde olan ahi zaviyelerinin birbirleriyle iletişim halinde oldukları kabul edilebilir. İslam dininin yayılması için çaba gösteren ahilerin cami ve mescitler inşa ettikleri bilinmektedir.¹⁶⁰

Ahilerin ziraat alanlar açmış olmaları ziraat tarihi bakımından önemlidir. Ahiler yeni çiftlikler, bağlar, bahçeler, tarlalar açarak tarımı desteklemişlerdir. Osmanlı belgelerinden bu hususta çok bilgi çıkarılabilir.¹⁶¹

Osmanlı Devleti'nin fetih ve yayılış döneminde yerleşmede hayati bir rol üstlenmiş ve bu nedenle Padişahlar vakıflar yaparak onların kuruluşunu

¹⁵⁸ M. Akif Erdoğan, “Anadolu’da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. IV (2000), 42-45.

¹⁵⁹ Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah İbn Battuta. *İbn Battuta Seyahatnamesi C.1*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 403-469.

¹⁶⁰ Erdoğan, “Anadolu’da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri” 43-46.

¹⁶¹ Erdoğan, “Anadolu’da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri”, 47.

desteklemişlerdir. Osmanlının Devletinin son dönemlerinde ahi zaviyeleri vakfa dayanan eski özerk statülerini kaybetmişlerdir.¹⁶²

Ahiler Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Kütahya ve çevresinde de faal olarak bulunmuşlardır. Ahi veya tarikat mensubu olsun sıklıkla örneğini görebileceğimiz gibi yerleşmek için seçtikleri yerlerde tekke ve zaviye inşa ederek çalışmaya başlamışlardır. Yaptıkları tesislerin ve hizmetin devamı için vakıf oluşturmuşlar bu vakıfları devamı içinde pek çok akar tahsis etmişlerdir.

Kütahya'da yedi ahi kardeşin bulunduğu bilinmektedir. Bunlar, türbelerinin de olduğu bilinen Ahi Evren, Ahi İzzettin, Ahi Arslan, Ahi Erbasan, Ahi Mehmet, Paşam Sultan (Seydi Nureddin) ve Ahi Mustafa'dır.¹⁶³

Ahi zaviyelerinin kurucularının isimleri günümüzde de pek çok cami, mescit mahalle, mezar, türbe vb. adı olarak kullanılmaya devam etmektedir.

1530 tarihli tahrir defteri üzerinde yapılan çalışmada özellikle batıda Kütahya Sancağında (37 yerleşme), Hüdavendigâr Sancağında (22) diğerlerine nispetle daha fazla ahi adlı yerleşmenin olduğu görülmektedir. Bu sahalarda özellikle Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde "uç bölgeler" olduğu hemen dikkati çekmektedir. Ahilerin yoğunlaştığı sahalarda (Kütahya, Hüdavendigâr, Karahisar-ı Sahip, Sivas) dikkat çeken bir özelliği de Anadolu'da ana kara ulaşım ağı güzergâhında yer alan ticaret merkezi olmalarıdır. Diğer bir ifadeyle bu sahalarda bulunan merkezler tarihin hemen her döneminde ticarete bağlı olarak önemini korumuş yerleşmelerdir.¹⁶⁴

Kütahya Sancağında, ahi adlı 4 mahalle (şehirde) yer alırken 26 ahi adlı çiftlik, 4 ahi adlı mezra ve 2 ahi adlı köy yerleşmesi (kırsal alanda) mevcuttur.¹⁶⁵ Tablo 2.1.'den anlaşılacağı ve daha sonra açıklanacağı gibi Kütahya'da bulunan 14 zaviye vakfının 9 tanesinin kurucusu da Ahi'dir.

¹⁶² Halil İnalçık, "Ahilik Toplum ve Devlet", II. *Uluslararası Ahilik Kültür Sempozyumu Bildirileri*. (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999), 191-196.

¹⁶³ Güner, *Kütahya Camileri*, 96.

¹⁶⁴ İlker Yiğit, "XVI. Yüzyıl Türkiye'sinde Ahi Adlı Yerleşmeler". *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken*, C. 9, S. 3 (2017), 257-258.

¹⁶⁵ Yiğit, "XVI. Yüzyıl Türkiye'sinde Ahi Adlı Yerleşmeler", 261.

2.1.2. Mevlevilik

Osmanlı döneminin önemli tarikatlarından biri Mevleviliktir. Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'ye nispet edilen tarikat Anadolu topraklarında kurulmuştur.

Mevlânâ, padişahlara ve beylere fazla iltifat etmeyen, hür fikirli ve insanı insan olarak seven bir gönül adamı idi. Mevlânâ, kendi emeğiyle yaşayan halk tabakasına, hep ellerinin emeğiyle yaşamının önemini anlatmıştır. Mevlânâ'nın yolunu devam ettiren ve Mevlevîlik tarikatını sistemleştiren oğlu Sultan Veled ve torunu Ulu Ârif Çelebi zamanında da Mevlânâ'nın siyasi olaylara bulaşmama ilkeleri devam ettirilmiş ve sadece insanları irşat yolundaki faaliyetlerini sürdürmüş, tarikatın geniş alanlara yayılması için çalışmışlardır.¹⁶⁶

Mevlânâ'dan sonraki ilk devirlerde muhtelif yerlerde kurulan tekkeleri, beyler, paşalar, sultanlar değil, bizzat Mevlevî halifeleri kurmaktaydı. Ancak sonraki şeyhler ve başta çelebiler, vakıflar yüzünden zengin zümreye dayanacaklar, kavgalara girişecekler ve birbirleriyle uğraşacaklardır. Mevlevîliğin, ilk zamanlarda köylere kadar yayılmasının sebeplerinden biri ve belki birincisi, Mevlevî şeyhlerinin halk ile iç içe oluşlarıdır. Bu durum birçok Mevlevî köyünün meydana gelmesine sebep olmuştur.¹⁶⁷

Mevlevîlik XIV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Anadolu'da etkisini göstermiş, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra da hızlı bir şekilde bu devletin hudutları içinde yayılmıştır. Mevlânâ'nın görüşleri, diğer tarikat çevrelerinde de büyük ölçüde kabul görmüştür. Mevlevî tekkelerinin yanı sıra, diğer bazı tarikat tekkelerinde de *Mesnevi*'nin okutulmuş olması bunu göstermektedir. Mevlevîlik tarikatının, Osmanlı Devleti zamanında yalnız Anadolu'da değil, Balkanlarda ve Arap ülkelerinde yayılması, zaman zaman dergâhların vezirler tarafından yaptırılarak vakıfların tahsis edilmesi veya bunların bir kısmının devlet eliyle tamiri Mevlevîliğin Osmanlı Devlet adamları nezdinde ne derece yaygın ve tesirli bir tarikat olduğunu göstermektedir.¹⁶⁸

Germiyan Beyliği Dönemi'nde Kütahya'da Mevlevîliğin yayılışı, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in, yöreye olan ziyaretleriyle başlamıştır. Mevlânâ ailesinden geldiği bilinen Celâleddin Ergun Çelebi'nin XIV. Yüzyılın ortalarında Kütahya'da ilk Mevlevî

¹⁶⁶ Nimetullah Akay, "Başlangıcından XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar Mevlevilik-Devlet İlişkisi", Yayınlanmamış Doktora Tezi Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

¹⁶⁷ Akay, "Başlangıcından XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar Mevlevilik-Devlet İlişkisi", 296-297.

¹⁶⁸ A.g.e., 297-298.

zâviyesini kurmasıyla, Mevlevîlik zamanla daha geniş halk kitlelerine ulaşmıştır. Ergun Çelebi'nin kurduğu zâviye zamanla Konya ve Afyon Karahisar Mevlevihanelerinden sonra üçüncü önemli zaviye durumuna gelmiştir. Mevlevilik I Yakub Bey döneminde Germiyan sarayında kabul görmüştür.

Yıldırım Beyazid'in eşi Devlet Hatun'un annesi, Mevlâna Celâleddin Rumi'nin oğlu Sultan Veled'in kızı Mutahhere Hatun'dur ve Kütahya Mevlevihane'sinin Osmanlı Devleti'yle köprü olduğu söylenebilir. Yıldırım Beyazid'in oğlu I. Mehmet'in çelebi unvanını alması annesi Devlet Hatun vasıtasıyla Hz. Mevlana'ya ulaşmasıdır.¹⁶⁹ Osmanlılar toprağı olduktan sonrada Kütahya yöresinde Mevlevîlik kültürü yaşamaya devam etmiştir. Şehirdeki Mevlevihane, Osmanlı Dönemi'nde de mimarî bakımdan korunup geliştirilmiş, ayrıca zengin vakıflarla desteklenmiştir.¹⁷⁰

2.1.3. Halvetilik

Tarikat Ebu Abdullah Sirâcettin Ömer b. Ekmelettin Lahci Halvetî tarafından İran bölgesinde XIII. yüzyılın başında kurulmuştur. Yerine geçen Yahya Şirvani'nin talebeleriyle XIII. Yüzyıl sonu XIV. yüzyılın başında Anadolu'da yayılmaya başlamıştır.¹⁷¹

Anadolu'nun hemen hemen bütün meskûn yerlerinde bir halveti şeyhi ve dergâhı vardır. XVI. ve XVII yüzyıllarda Anadolu'da en yaygın tarikat Halvetiyye olarak karşımıza çıkmaktadır. Şeyhler ve şeyhler tarafından kurulan şubeleriyle Anadolu'yu bir ağ gibi sarmıştır. Anadolu'da İstanbul'un muhtelif bölgeleri başta olmak üzere yirmiden fazla şehirde faaliyet göstermişlerdir. Bu şehirlerin arasında Amasya, Tokat, Çorum Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Konya, Karaman, Akşehir, Ankara, Beypazarı, Kütahya, Uşak, Manisa, İzmir, Tire, Kastamonu, Bolu, Bursa ve İzmit bulunmaktadır. XVIII. yüzyılda ise Anadolu'da faaliyeti tespit edilen şeyhlerin %40'ı bu tarikat mensubudur. XIX. ve XX. Yüzyıllarda ise farklı şubeleriyle Anadolu dışında Balkanlar, Mısır, Suriye, Filistin, Makedonya vb. yerlerde faaliyet alanları içindedir.¹⁷²

¹⁶⁹ Mustafa Güneş, *Ergun Çelebi ve Genc-name*, (Kütahya : Academia Yayınevi, 2015). 2.

¹⁷⁰ İsmail Çiftcioğlu, "Germiyan Beyliği Döneminde Kütahya'da Mevlevilik". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10 (2004): 153.

¹⁷¹ Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 714-716.

¹⁷² Semih Ceylan, "Halvetiyye" *Türkiye'de Tarikatlar ve Kültür*. Ed. Semih Ceyhan, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 708-710.

Osmanlı padişahlarının yirmi birinin Halvetîyye'ye mensup bulunması, bu tarikatın hem keyfiyet hem de kemiyet açısından, Osmanlı toplumunda etkin olduğunu göstermesi yönüyle önemlidir. Yükseliş dönemi padişahlarının çoğunun yanında bir Halvetî liderinin yer alması, bu görüşü destekler mahiyettedir. Halvetî Şeyhi Çelebi Halif'nin II. Beyazid'le iyi ilişkileri, Sümbül Sinan Efendi ile Yavuz Sultan Selim'in görüşmesi ve Merkez Muslihiddin Efendi'nin, Kanuni Sultan Süleyman'ın yanında savaflara katılması gibi birçok olaylar, özellikle yükseliş döneminde padişahlar ile Halvetî şeyhleri arasında çok sıkı bir ilişkinin var olduğunu ispat eder mahiyettedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nde Halvetîler devlete yapılan ayaklanmalarda yer almamışlar, devlet ile halk arasında tampon görevi üstlenmişlerdir. Tarikatın bu rolü, onun devlet adamları tarafından desteklenmesine bu destekle de geniş halk kitlelerine ulaşmasına neden olmuştur.¹⁷³ Ancak Halvetilik'in bütün kolları devlet tarafından desteklenmemiş, devlet tarafından desteklenmeyen kollar şeyhlerin yaptırdığı tekkelerle yetinmek zorunda kalmıştır.¹⁷⁴

Kütahya'da Ahi Arslan ve Ahi Evren zaviyeleri ahi teşkilatına bağlı olarak kurulmuş olsalar da zaman içinde Halveti tarikatına dahil olmuşlardır. Kütahya'da bu zaviyelerden hariç başka Halveti şeyh ve tekkeleri de bulunmaktadır.¹⁷⁵

2.1.4. Nakşibendilik

Tarikat ismini XIV. yüzyılda Buhara şehrinde yaşamış olan Bahaeddin Nakşibend'den almıştır. Diğer tarikatların aksine cehrî zikir, semâ, halvet ve riyâzet uygulamalarını kabul etmemiştir.¹⁷⁶ En büyük yayılma alanı Orta Asya olan tarikatın ikinci yayılma alanı Anadolu ve üçüncü yayılma alanı ise Hindistan olmuştur.

Anadolu ilk kurdukları tekke (1404-405) Amasya'da açılmıştır. XV. Yüzyıl ve sonrasında Anadolu'da yayılmaları Ahrari kolu üzerinden olmuştur.¹⁷⁷ Nakşibendiyye'nin Ahrâriyye kolu, XVIII. yüzyılın başlarına kadar İstanbul ve

¹⁷³ Abdülhamit Budak, Halvetî Tarikatının Osmanlı Toplum Yapısıyla Sosyo-Politik Ve Kültürel Etkileşimi (XV. Yüzyıl Amasya Şehri Örneği), (Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014), 70-72.

¹⁷⁴ Ayşe Bölükbaşı, "XVI. Yüzyıl İstanbul'unda Devlet ve Tarikatlar: Halvetî Tekkelerinin İnşasında Devlet İdarecilerinin Rolü", *History Studies*, C. 3, S. 6, (2014), 82.

¹⁷⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, (İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1932) adlı kaynakta Halveti tarikatının Kütahya'daki şeyhleri hakkında bilgi alınabilir.

¹⁷⁶ Necdet Tosun, "Nakşibendiye". *Türkiye'de Tarikatlar ve Kültür*. Ed. Semih Ceyhan, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 611.

¹⁷⁷ Necdet Tosun, "Nakşibendiye", 628.

Anadolu'nun her tarafında yayılma imkânı bulmuş, Osmanlı sultanları Anadolu'daki bu ilk Nakşibendîler'in faaliyetlerini müsamaha ile karşılamıştır. Nakşî şeyhlerinin yoğun biçimde hânedan desteğini aldıkları veya alma arzusu içinde olduklarına dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır.¹⁷⁸

Kütahya'da Ahi Mustafa zaviyesi ahi teşkilatına bağlı olarak kurulmuş olsa da zaman içinde Nakşibendi tarikatına dahil olmuşlardır. Kütahya'da bu zaviyelerden hariç başka Nakşibendi şeyh ve tekkeleri de bulunmaktadır.¹⁷⁹

2.2. XVI. YÜZYIL KÜTAHYA ZAVİYE VAKIFLARI

2.2.1. Ahi Arslan Zaviyesi

Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivinde yapılan incelemelerde vakfa ait bir vakfiyeye ulaşılamamıştır. XVI. yüzyıldan sonraki tarihlere ait arşiv belgelerinde bu vakfa ait mahkeme kayıtları, vakıf şeyhlik tevcihi, vazife ve zaviyedarlık ve ücretleri hakkında bilgilere ulaşılmaktadır. Zaviyeye ait en yeni tarihli belge Cumhurbaşkanlığı Devlet arşivinde karşımıza çıkan 1221(1806) tarihli zaviyadar tevcihi belgesidir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv kayıtlarında 1296(1879) tarihli belgede de bu vakfa ait bir kayda rastlanmıştır. EK. 1' de bu vakfa ait atik esas kaydının bulunduğu belge örneği bulunmaktadır.¹⁸⁰ Bu belgelerden anlaşıldığına göre XIX. yüzyıla kadar hizmet verdiği anlaşılan zaviye Yakupoğlu tarafından Germiyan beyliği dönemi zaviyeleri arasında sayılmıştır.¹⁸¹ Vakfın oluşturulması tarihini zaviyenin kuruluşu

¹⁷⁸ Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *DİA C. XXXII*, 338.

¹⁷⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, (İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1932) adlı kaynakta Nakşibendi tarikatının Kütahya'daki şeyhleri hakkında bilgi alınabilir.

¹⁸⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Cevdet Tasnifi Evkaf belgelerinden 103/5146, 172/8595, 242/12052,

595/30009 numaralı belgelerden bu konuda detaylı bilgi alınabilir.

Ayrıca Cevdet Dadaş, Atilla Batur ve İsmail Yücedağ, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/1*, (Kütahya: Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, 2000), s.1-137 bu konuda daha fazla bilgi alınabilir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde ise

VGM. DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 487-0/0/1716 numaralı ve tarihsiz kayıta vakfa ait atik esas kaydına,

VGM. DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 187-0/0138/1070 numaralı / 02/07/1296 (Hicri) tarihli kayıta ise şahsiyet kaydına rastlanılmıştır.

¹⁸¹ Cevdet Yakupoğlu, "Germiyanogulları Muhitinde Ahiler ve Zaviyeleri". *Turkish Studies*, 4(3) (2009), 2277. Ayrıca Vedat Turgut, "Germiyanogulları'nın Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine". *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 5 (2017), 48. İsimli makalesinde Germiyan Beyliği eserleri arasında saymıştır.

Germiyan beyliği dönemi olduğuna göre ve diğer Kütahya ahi vakıflarının kuruluşunu da dikkate alarak XIV. yüzyıl olarak kabul edilebiliriz

Ahi Arslan adının Kütahya mahalleri arasında “*Efendi Bula Mahallesi*” olarak kaydedilen mahallenin ikinci bir adı olarak karşımıza çıkar.¹⁸² Günümüzde Sultanbağı mahallesinde Ahi aslan adı ile anılan bir zaviye, türbe, cami ve mescit olduğu bilinmektedir. Mescit tamamen ahşap olarak yapılmıştır. Avlusunda türbe bulunan mescit halk arasında Arslan Sultan Tekkesi, Sultanbağı mescidi veya çatal çeşme olarak da anılmaktadır. Mescidin altında iki çeşmeli bir çamaşırlık ve çeşmede bulunmaktadır. Bu mescidin çeşmesindeki su Germiyan suyu olarak bilinir ve Kundukören’ den gelmektedir.¹⁸³ Güner buranın bir halveti tekkesi olduğunu bildirmiştir.¹⁸⁴

1520, 1530 tarihli muhasebe ve tahrir kayıtlarında bu vakfa ait bir bilgi bulunmamaktadır. 1571 tarihli defterde ise 110 akçe bir gelir kaydedilmiştir.¹⁸⁵

Günümüzde Ahi Arslan türbesi halk arasında inanışlara ve uygulamalar da hala etkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin ev sahibi olmak, sınavda başarılı olmak, yağmur duası, herhangi bir dilek için gidilen vb. nedenlerle ziyaret edilen türbeler arasındadır.¹⁸⁶

2.2.2. Ahi Elvan Zaviyesi

Vakfa ait bilgiye Kanuni devrine ait 369 numaralı tapu tahrir defterinde rastlandı. Defterde Ahi Elvan Zaviyesi Vakfının yanında Ahi Ali ve Ahi Mehmet’in tasarrufu olduğu kayıtlıdır. Kayıttan vakıfla ilgilenecek kimsenin kalmadığı anlaşılmaktadır. Defterdeki kayıttan Resm-i aruz ve öşür vergilerinden (310 akçe), mahsul gelirleri (760 akçe), 3 değirmen (900 akçe), diğer gelirler (2325 akçe)’den yıllık 4295 akçe gelir kayıtlıdır.¹⁸⁷

¹⁸² Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, 198.

¹⁸³ Kadir Güler, “Kütahya Ahiliği Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 63 (2017), 189-192., Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, 251.

¹⁸⁴ Hamza Güner, *Kütahya Camileri*, (Kütahya İl Matbaası, Kütahya: 1964). 91.

¹⁸⁵ Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, 263.

¹⁸⁶ Erdal Aday, “Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafındaki İnanış ve Uygulamaların Halk Bilimi Açısından İncelemesi”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S. 15 (2018): 143-147.

¹⁸⁷ BOA, DFE.TD, 369, vr. 9-10 (Sayfa Numarası 11-12 olarak belirtilmiştir.)

2.2.3. Ahi Erbasan Zaviyesi

Ahi Erbasan'ın Kabri aynı ismi taşıyan bir mahallede bulunmaktadır. Germiyan beyliği zamanında XIV. yüzyıl sonlarında Ahi Erbasan tarafından yaptırılmış bir zaviyesi vardır.¹⁸⁸ Mescit Dönenler Camisinden Ahi Erbasan yokuşunu çıkarken sağ taraftadır yanmış ve yıkılmıştır. Halen Ahi Erbasan ismini taşıyan mescidin olduğu yerde yokuşun sonunda ki eski mezarlıkta bu isimle anılmaktadır ve kabri de buradadır. Cemaleddin Ergun Çelebinin müritlerinden olduğundan Mevlevi olduğu kabul edilmektedir.¹⁸⁹ Arşiv belgeleri incelendiğinde 1520 tarihli kayıtlarda Mahalle ismi olarak karşımıza çıkar ve XIX. yüzyılın sonuna kadar Ahi Erbasan isminin mahalle adı olarak kullanılmaya devam ettiği görülür.¹⁹⁰

Ahi Erbasan zaviyesine 1530 tarihli defterde 1 debbağhane (30 akçe), 5 dükkân (130 akçe), Gediz kaza merkezinde 1 bâb değirmen (60 akçe), 1 bahçe (100 akçe), 1 kirada arazi (120 akçe) olmak üzere toplam 440 akçe gelir kayıtlıdır.¹⁹¹ Kanuni devrine ait defterde ise 1 debbağhane (30 akçe), 3 dükkân (229 akçe), 1 değirmen (60 akçe) gelir olmak üzere toplam 319 akçe gelire sahiptir.¹⁹² Ahi Erbasan Mahallesinin nüfusu 1530'da 23 hane 2 mücerretten oluşmaktadır. Ahi Erbasan mescidinin 1571 yılında geliri 502 akçedir. Ahi Erbasan Mahallesinin nüfusu 1571 yılında 330'dir.¹⁹³

XVI. yüzyıldan sonraki yıllara ait arşiv belgelerinde vakıf hakkında bilgilere ulaşılmaktadır.¹⁹⁴ Belge Örneği EK 2' de verilmiştir.

Günümüzde Ahi Erbasan türbesi halk arasında inanışlara ve uygulamalar da hala etkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir dilek için gidilen vb. nedenlerle ziyaret edilen türbeler arasındadır.¹⁹⁵

¹⁸⁸ Yakupoğlu, "Germiyanogulları Muhitinde Ahiler ve Zaviyeleri", 2278.

¹⁸⁹ Güler, "Kütahya Ahiliği Üzerine Bazı Mülahazalar", 190-192. 032

¹⁹⁰ Mehmet Bayartan, "Osmanlı'dan Günümüze Kütahya Şehrinin Yapı Taşları: Mahalleler". *Coğrafya Dergisi*, S. 18 (2009), 59-63.

¹⁹¹ BOA, MVAD Nu 438, 105-106.

¹⁹² BOA, DFE.TD, 369, vr. 18. (Sayfa Numarası 28 olarak belirtilmiştir.)

¹⁹³ Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", 197-264. ve Kurt, "1571 Tarihli 47 Numaralı Kütahya Tahrir Defteri'ne Göre Kütahya Şehri ve Merkez Nahiyesi (Etraf Şehri)", 24.

¹⁹⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sira No: 187-0/0330/2603 numaralı ve 27/10/1243 (Hicri) tarihli bu vakfa ait bir adet şahsiyet kaydı belgesi bulunmaktadır.

¹⁹⁵ Erdal Aday, "Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafındaki İnanış ve Uygulamaların Halk Bilimi Açısından İncelemesi", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S. 15 (2018): 148.

2.2.4. Ahi Evren (Evrans, Hacı Evren)

Mescit ve zaviyesi vardır. Ahi Evren'in türbesi Ahi Evren Mahallesi de Mescidin aşağı köşesinde. Ahi Evran türbesi ve mescidi arasında yalağı bulunan bir çeşmesi vardır. Mescit İstiklal Mahallesi Ahi Evren sokağındadır. Ahi Evran Mescidi günümüzde tek katlı, yeşil boyalı ve bakımsızdır.¹⁹⁶ Kütahya İstiklal Mahallesinde Ahi Evren isimli bir mezarlık ve bir sokak bulunmaktadır. Ahi Evren adının mahalle adı olarak kullanılması ilk olarak 1571 tarihli kayıtlarda karşımıza çıkmaktadır. XIX. yüzyıla kadar Mahalle adı olarak kullanılmaya devam etmiştir. Mahalle bazen Hacı Evren bazen Ahi Evren olarak kaydedilmiştir.¹⁹⁷ Sakıp Mustafa Dede "Sefine-i Nefise-i Mevleviyân" isimli eserinde Celâleddin Ergun Çelebi'nin müritleri arasında zikretmiştir.¹⁹⁸ Güner ise tekkenin buranın bir halveti tekkesi olduğunu bildirmiştir.¹⁹⁹ Bu bilgiler doğrultusunda tekkenin Ahi teşkilatına bağlı kurulmuş olsa bile zaman içinde ahiliğin toplumdaki etkilerinin azalmasına bağlı olarak başka tarikatlarla bağlandığı anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi "Ahi Evran Sultan" olarak kayıt etmiştir. Kütahya'nın ermişleri arasında sayar ve türbesinin ziyaretgâh olduğunu bildirir.²⁰⁰

Hacı evren zaviye vakfı adıyla kayıtlı 1530 tarihli defterde 1 zemin (60 akçe), 1 bahçe (50 akçe), olmak üzere toplam 110 akçe gelir kayıtlıdır.²⁰¹ Zaviyenin 1571 yılında geliri 110 akçedir. Mahalleyi hacı Evren mahallesinin nüfusu 1571 yılında 244'dir.²⁰²

XVI. yüzyıldan sonraki yıllara ait arşiv belgelerinde atik esas ve şahsiyet kaydı belgeleri bulunmuştur.²⁰³ EK 3'de bu vakfa ait belge örneği bulunmaktadır.

Halk arasında Ahi Evren türbesindeki zatın kişilerle konuşarak varlığını belli ettiğine dair bir keramet anlatılmaktadır.²⁰⁴ Ayrıca günümüzde Ahi Evren türbesi halk

¹⁹⁶ Güler, "Kütahya Ahiliği Üzerine Bazı Mülâhazalar", 189-191., Ara Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, (İstanbul, 1982), 286-363.

¹⁹⁷ Bayartan, "Osmanlı'dan Günümüze Kütahya Şehrinin Yapı Taşları: Mahalleler", 60-64.

¹⁹⁸ İsmail Çiftcioğlu, "Ahi Evran Zaviyesi (Kütahya)", *Ahilik Ansiklopedisi C. 1*, ed. Yusuf Küçükdağ, Yaşar Erdemir, Bekir Şahin, (Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2014), 96.

¹⁹⁹ Güner, *Kütahya Camileri*, 90 .

²⁰⁰ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 29.

²⁰¹ BOA, MVAD Nu 438, 109.

²⁰² Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", 265., Kurt, "1571 Tarihli 47 Numaralı Kütahya Tahrir Defteri'ne Göre Kütahya Şehri ve Merkez Nahiyesi (Etraf Şehri)", 25.

²⁰³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki belgelerde VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 189-0/0350/2801 numaralı ve 23/01/1269 (Hicri) tarihli atik esas, VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 417-0/0/1328 numaralı ve tarihsiz şahsiyet kaydı bulunmaktadır.

²⁰⁴ Erdal Aday. "Kütahya Erenlerinin Menkıbelerdeki Keramet motifleri", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S. 3 (2013), 260.

arasında inanışlara ve uygulamalar da hala etkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin sınavda başarılı olmak, huysuz çocukların uslanması, yürüyemeyen çocuklar ve hasta kişiler için vb. nedenlerle ziyaret edilen türbeler arasındadır.²⁰⁵

2.2.5. Ahi Güveği Zaviyesi

Yakupoğlu Ahi Güveği adını Selçuklu ve Germiyan Beyliği dönemi isimleri arasında saymaktadır.²⁰⁶

Ahi Güveği vakfı 1530 tarihli defterde 1 kıta bahçeden 400 akçe gelire sahiptir.²⁰⁷

2.2.6 Ahi İzzeddin Zaviyesi

XIV. yüzyılda yaşadığı kabul edilen Ahi İzzeddin'in Mevlevi olduğu aktarılmaktadır. Kabri günümüzde Maruf Mahallesi İshak Fakih Medresesi'nin karşısında Erguniyye Mevlevihane'sinin yakınındadır.²⁰⁸ Ahi İzzeddin'in Yakup Çelebi İmaretinde aşçı olarak görev yaptığı bilinmektedir.²⁰⁹ Ahi İzzeddin adının mahalle adı olarak kullanılması ilk olarak 1530 tarihli kayıtlarda karşımıza çıkmaktadır. XVII. yüzyıla kadar Mahalle adı olarak kullanılmaya devam etmiştir.²¹⁰

Ahi İzzeddin vakfı 1530 tarihli defterde 1 kıta zemin kirası (100 akçe), 1 bab değirmen (60 akçe), 1 bahçe (100 akçe) olmak üzere toplam 260 akçe gelir kayıtlıdır.²¹¹ Aynı defterde mahalle nüfusu 7 hane, 2 mücerret ve 1 berat sahibi kayıtlıdır. 1571

²⁰⁵ Erdal Aday, "Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafındaki İnanış ve Uygulamaların Halk Bilimi Açısından İncelemesi", 143-146.

²⁰⁶ Yakupoğlu, "Germiyanogulları Muhitinde Ahiler ve Zaviyeleri", 2283.

²⁰⁷ BOA, MVAD Nu 438 s.109

²⁰⁸ Güler, "Kütahya Ahiliği Üzerine Bazı Mülâhazalar", 190-192. Ayrıca Celaleddin Ergun Çelebi ile Ahi İzzeddin arasında geçen şu hikaye Mustafa Sakıp Dedenin Sefine isimli Kitabından Betül Saylan "Mustafa Sâkıb Dede'nin Gözünden Kütahya Mevlevihânesi ve Celâleddin Ergün Çelebi" isimli makalede s.68-69'de aktarılmaktadır.

"Celâleddin Ergun Çelebi'nin müridânından Ahî İzzeddin ismindeki bir zât, bir bahar gününde, mevlevihânededen çıkarak, arkadaşları ile birlikte kırlarda zamân geçirmek hayâline dalmış. Bu arzûsunu da ileterek izin istediğinde "hayır" cevâbıyla mukâbele edilmiş. Bir müddet sonra, Ahî İzzeddin hayâl âlemine dalarak kendisini mevlevihânedeki dervişlerle birlikte kırlarda, büyük bir ziyâfetin başında tahayyül etmeye başlamıştır. Bu esnâda, bu hayâlden haberdâr olan Celâleddin Ergün Çelebi; "Hayâl ettiğin şey, bizim ârifâne sohbetimizin sîretidir" buyurarak, Ahî İzzeddin'in hayâlinde geçenlere tasarrufunun bulunduğunu beyân etmiştir. Hattâ, hayatta olduğu gibi, ölümünden sonra da kabirlerinin Celâleddin Ergün Çelebi'nin kabri civârında bulunmasını dervişlerine tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeye uyan Ahî Mustafa, Ahî Erbasan ve Ahî Abdülvâhid isimli müridânının kabirlerinin Celâleddin Ergün Çelebi türbesi civârında bulunduğu rivâyet edilmektedir.

²⁰⁹ Güner, *Kütahya Camileri*, 95.

²¹⁰ Bayartan, "Osmanlı'dan Günümüze Kütahya Şehrinin Yapı Taşları: Mahalleler", 60-62.

²¹¹ BOA, MVAD Nu 438, 106.

tarıhli evkaf defterlerinde ise 260 akçe geliri kayıtlıdır.²¹² Ahi İzzeddin Mahallesinin nüfusu 1571 yılında 118'dir.²¹³

XVI. yüzyıldan sonraki yıllara ait arşiv belgelerinde muhasebe kaydı, vakıf şeyhlik tevcihi, vazife ve zaviyedarlık ücretleri, çeşitli muhasebe kayıtları hakkında bilgilere ulaşılmaktadır.²¹⁴

Günümüzde Ahi İzzeddin türbesi halk arasında inanışlara ve uygulamalar da hala etkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin herhangi bir dilek için vb. nedenlerle ziyaret edilen türbeler arasındadır.²¹⁵

2.2.7 Seyyid Nureddin Zaviyesi (Paşam Sultan)

Ulucami ile İshak Fakih Cami arasındadır, giriş kapısı ise Kurşunlu camisine giden yolun üzerindedir. İlk yapılışı tekke olarak kullanılmış olsa da günümüzde Ahi büyüklerinin gömülü olduğu bir ziyaretgâh olarak hizmet vermektedir. Germiyan Beyliği döneminden kalan bir vakıf olduğu Seyyid Nureddin türbesinin bahçesinde bulunan kitabeden (M.1421) anlaşılmıştır. Kurşunlu Cami kitabesinden yola çıkarak da Seyyid Nureddin'in ahi olduğunu tespit edilebilir.²¹⁶ Bir yemenicinin gözünü kapatıp açtığı kadar kısa sürede hacda Cuma namazı kılması kerametiyle anılır.²¹⁷ Halk arasında Paşam Sultan olarak tanınmaktadır. Paşam Sultan adının mahalle adı olarak kullanılması ilk olarak XVII. yüzyıldaki karşımıza çıkmaktadır.²¹⁸ Bu isim Kütahya'da mahalle adı olarak halen kullanılmaya devam etmektedir.

1530 tarihli defterde adı "vakf-ı zaviye-i Seydi Nureddin" olarak kayıtlıdır. Seyyid Nureddin Vakfı 1530 tarihli defterde 6 çayır (84 akçe), 9 bahçe (729 akçe), 61

²¹² Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", 196-264.

²¹³ Kurt, "1571 Tarihli 47 Numaralı Kütahya Tahrir Defteri'ne Göre Kütahya Şehri ve Merkez Nahiyesi (Etraf Şehri)", 24.

²¹⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Nezaret Sonrası Evkaf Defterleri 13590, ve 19986 numaralı belgelerden bu konuda detaylı bilgi alınabilir.

Ayrıca Dadaş, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/1*, 134., Cevdet Dadaş, ve Atilla Batur., *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya*, (Kütahya : Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, 1999), 100-133. Bu konuda daha detaylı bilgi alınabilir.

²¹⁵ Erdal Aday, "Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafındaki İnanış ve Uygulamaların Halk Bilimi Açısından İncelemesi", 147.

²¹⁶ Uzunçarşılıoğlu., *Kütahya Şehri*, 77-87., Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", *Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılına Armağan Kütahya*, 357-359.

²¹⁷ Erdal Aday. "Kütahya Erenlerinin Menkıbelerdeki Keramet motifleri", s. 263.

²¹⁸ Bayartan, "Osmanlı'dan Günümüze Kütahya Şehrinin Yapı Taşları: Mahalleler", 62.

dükkân (4.800 akçe), 2 değirmen (180 akçe), 7 zemin-i müteferrik (572 akçe), Ağačköy’de mahsullerden 3.945 akçe olmak üzere toplam 10.310 akçe gelire sahiptir.²¹⁹

Kanuni dönemine ait tahrir defterinde 11 bahçe (732 akçe), dükkân gelirleri (3800 akçe), 2 çiftlik (300 akçe), 2 değirmen (180 akçe), 6 zemin (93 akçe), 1 Kervansaray (10 akçe), diğer gelirler (230 akçe), Ağaç karyesi mahsulünden (3945 akçe), Kızılca Viran karyesinde mahsul gelirinden (2140 akçe)’den toplam 11.430 akçe gelir elde edilmiştir.²²⁰ Kervansaray kaydına sadece bu defterde rastlanmıştır. Mustafa Karazeybek’te bu kervansarayın kaydının olduğunu ama yerinin tespit edilemediğini belirtmiştir.²²¹

1571 tarihli defterde ise yıllık gelir 14.502 akçeye yükselmiştir.²²²

XVI. yüzyıldan sonraki yıllara ait arşiv belgelerinde vakıf şeyhlik tevcihi, vazife ve zaviyedarlık ücretleri, çeşitli muhasebe kayıtları, atik esas ve şahsiyet kaydına ait belgeler bulunmaktadır.²²³ Bu kayıtlardan vakfın faaliyetlerini XVIII. yüzyıla kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. EK 4’ de vakfa ait belge örneği bulunmaktadır.

Günümüzde Paşam Sultan türbesi halk arasında inanışlara ve uygulamalar da hala etkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin çocuğu olmayanlar, kısmetini açmak isteyenler, alkol tedavisi, çocukların uslanması, evliliklerin düzelmesi, mutlu bir evlilik, sınavda başarılı olmak, namaza başlamak, vb. için nedenlerle ziyaret edilen türbeler arasındadır.²²⁴

²¹⁹ BOA, MVAD Nu 438, 106.

²²⁰ BOA, DFE.TD, 369, vr. 8. (Sayfa Numarası 8-9 olarak belirtilmiştir.)

²²¹ Karazeybek, “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kütahya’daki Ticaret Malları”, s. 380.

²²² Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, 267.

²²³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Cevdet Tasnifi Evkaf belgelerinden 3471, 5806, 9288, 27961, 30424 ve

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Nezaret Sonrası Evkaf Defterleri 9575, 12665, 14324, 20019, 20932, 21599, 22069, 22832, 24413, 26000, 29566, numaralı belgelerden bu konuda detaylı bilgi alınabilir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde

VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 188-0/0234/2049 numaralı ve 28/07/1294 (Hicri) tarihli şahsiyet kaydı

VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 486-0/0/0631 numaralı ve tarihsiz atik esas kaydı evrakları bulunmaktadır.

Ayrıca Dadaş, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/1*, 198-212. Dadaş, Atilla Batur ve İsmail Yücedağ, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/2*, (Kütahya: Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, 2000), 303-309 bu Dadaş, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya*, 99-133. Kaynaklarından konuda daha fazla bilgi alınabilir.

²²⁴ Erdal Aday, “Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafındaki İnanış ve Uygulamaların Halk Bilimi Açısından İncelemesi”, 142-147.

2.2.8 Ahi Mustafa

İncelenen arşiv belgelerinden tespit edilen kayda göre 1889 yılında halen varlığını devam ettiren bir zaviyedir.²²⁵ İçinde Germiyan Beyliği döneminden kalan vakıfların bilgilerinin bulunduğu Maliyeden Müdevver Defter[MDA] tasnifinde 262 numaralı defterde zaviyenin kaydına rastlanmaktadır.²²⁶ Bu bilgilerden yola çıkarak vakfın XV. yüzyıl sonundan XX. yüzyılın başına kadar varlığını devam ettirebilen Germiyan vakıflarından biri olduğu sonucuna ulaşırız. Bu tarihe kadar varlığını devam ettirebildiğine göre zengin mal ve gelir kaynakları olduğu ve bunların iyi idare edildiği kabul edilebilir.

Bulunduğu yer, Kütahya şehir merkezinde –kayıtlarda yer aldığı şekliyle- aynı adlı mahallededir. Bugün bu yer Börekçiler Mahallesi sınırları içinde yer almaktadır. Yıkılan zaviyenin yerinde bugün Ulu Cami İş Merkezi bulunmaktadır. Zaviyenin kurucusu olan Ahi Mustafa'nın kabrinin de burada, yani Dönenler Camisi'nin karşısında olduğu ve kabirlerin de zaviyenin bulunduğu yerde olduğu ancak yıllar önce Ahi Erbasan mezarlığına taşındığı bilinmektedir.

Ahi Mustafa zaviyesinin bulunduğu yerleşim yeri “Ahi Mustafa Sokağı” olarak kayıtlıdır. Evliya Çelebi Kütahya'yı anlatırken Ahi Mustafa mahallesinin bulunduğunu aktarmaktadır.²²⁷

1512-1520 tarihli 49 numaralı tahrir defterinde 57 hane, 5 mücerret, 1530 tarihli 438 numaralı defterde, 28 hane, 10 mücerret, 2 pir, 1 berat sahibi, 1 yaya başı olarak nüfus kayıtları karşımıza çıkar.²²⁸ Bu bilgilerden yola çıkarak mahallenin 1520 yılında 290 olan nüfus sayısı 1530 yılında ise 150'dir. 1571 tarihli 47 numaralı tahrir defterlerinde ise mahalle nüfusu nefer sayısı 117, hane 100, imam 2, müezzin 2, pir 3, mücerret 17²²⁹ olan mahallenin nüfusu toplam 517 olarak tespit edilmiştir.²³⁰ Bu nüfus

²²⁵ BOA, Ev. d. 27311 belge tarihi dikkate alınmıştır.

²²⁶ Turan Gökçe ve Özer Küpeli, “Germiyanogulları Tarihine Işık Tutan Bir Kaynak: II. Bayezid Dönemine Ait Vakıf ve Mülk Defteri”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu III: Germiyanogulları Beyliği, Kütahya, 8-10 Mayıs 2014*, yay. haz. Mehmet Ersan, Mehmet Şeker, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017), 473-474.

²²⁷ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*: 20.

²²⁸ Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, 196.

²²⁹ Kurt, “1571 Tarihli 47 Numaralı Kütahya Tahrir Defteri'ne Göre Kütahya Şehri ve Merkez Nahiyesi (Etraf Şehri)”, 66.

²³⁰ Kurt, “1571 Tarihli 47 Numaralı Kütahya Tahrir Defteri'ne Göre Kütahya Şehri ve Merkez Nahiyesi (Etraf Şehri)”, 24.

kayıtlarından anlaşılacağı gibi zaviye etrafında oluşan mahallenin 1512 yılında 57 haneye ulaşabilmiş olmasından vakfın bu tarihten çok daha önce kurulduğunu bir kez daha kabul etmek gerekir. 1844 nüfus sayımlarının verildiği temettuat defterinde halen Ahi Mustafa Mahallesi tespit edilebilir.²³¹

Evliya Çelebi Ahi Mustafa zaviyesi olarak “iki adet” bilgisini vermesinden iki binadan oluştuğu sonucuna varabiliriz.²³² Zaviyenin kayıtlı olduğu defterde “gelen ve giden yolculara sadaka olunur” ibaresinden yolcuların konakladığı zengin bir zaviye olduğu sonucuna ulaşabiliriz.²³³ Ancak 262 Numaralı defterle eski vakıflardan olduğunu anlasak da defterin sol kenarı yırtılmış olduğu için bazı bilgilere ulaşamamaktayız. Ama gelirleriyle ilgiler bilgiler mevcuttur.²³⁴

1530 yılında vakıf malları ve gelirleri şöyle tespit edilmiştir. Kütahya kaza merkezi yakınında 2 kıta bağ (1050 akçe); 3 kıta bahçe (320 akçe); 3 adet çayır (190 akçe). Kütahya kaza merkezinde bir kervansaray (550 akçe), Akçasu Adlı Değirmen (120 akçe), 27 adet dükkân (1876 akçe), Kütahya civarında mezra (760 akçe)’den toplam gelir 4866 akçe olarak karşımıza çıkar. 560 numaralı defterde de bu bilgiler tekrar edilmiş ve bu defterde zaviyenin yıllık geliri 5128 akçe olarak tespit edilmiştir. Sultanbağı Mahallesi’nde de Osman Çavuş bahçesi adıyla bir bahçe hakkında da toplamda 190 akçe olan bir meblağ ayrıca belirtilmiştir.²³⁵

Ahi Mustafa vakfına ait olan kervansaray Osmanlı öncesinde inşa edilmiş ve Osmanlı döneminde hizmet vermeye devam etmiştir. Mustafa Karazeybek’in arşiv kaynaklarından tespit ettiğine göre 1530 tarihinden sonra kervansaray harap olmuş ve Rüstem Paşa tarafından yeni bir kervansaray yaptırılmıştır. Kervansaray’ın gelirinin II. Beyazıt döneminde yıllık 600 akçe geliri olmasından yola çıkarak kervansaray da çok sayıda dükkân olmalıdır.²³⁶

²³¹ Bayartan, “Osmanlı'dan Günümüze Kütahya Şehrinin Yapı Taşları: Mahalleler”, 62.

²³² Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 23-24.

²³³ BOA, MVAD Nu 438, s.105.

²³⁴ Özlem Soyer Zeyrek, “XVIII. Yüzyılda Kütahya Vakıflarının Sosyal ve Ekonomik Hayata Katkıları”, Yayınlanmamış Doktora Tezi. (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 113.

²³⁵ BOA, MVAD 438, s.105. ve Yakupoğlu, “Germiyanoğulları Muhitinde Ahiler ve Zaviyeleri”. 2279-2280.

²³⁶ Karazeybek, “ Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kütahya'daki Ticaret Malları”, s.380-386.

XVI. yüzyıldan sonraki yıllara ait arşiv belgelerinde vakıf şeyhlik tevcihi, vazife ve zaviyedarlık ücretleri, çeşitli muhasebe kayıtları hakkında bilgilere ulaşılmaktadır.²³⁷ Belgelerden anlaşıldığına göre XVII. yüzyılda zaviye Nakşibendi tarikatına bağlı faaliyet göstermeye başlamıştır.²³⁸ EK 5’ de vakfa ait belge örneği bulunmaktadır.

Halen Börekçiler mahallesinde Ahi Mustafa adına iki sokak bulunmaktadır.

2.2.9. Hızır İlyaslık Zaviyesi

Şeyh Mustafa ve Hacı İlyas’ın tasarruf ettikleri Hızır İlyas Zaviyesi, kadimden vakıf olup bilgisine dayanarak Germiyan beyliği döneminden kaldığı varsayılabılır.²³⁹

1530 tarihli defterde Evkaf-ı zaviye-i Hızır İlyaslık diye kayıtlıdır. Hızır İlyaslık Zaviyesi vakfı 1 su değirmeni (300 akçe), 1 bahçe (50 akçe), 1 debbağ dükkânı (20 Akçe), 1 zemin (75 akçe), Taşluca’da kışlak (70 akçe)’den toplam 515 akçe gelire sahiptir. 1571 tarihli evkaf kayıtlarında ise 790 akçe geliri vardır.²⁴⁰

2.2.10. Güzelim Şeyh (Gözüm Şeyh veya Özüm Şeyh) Zaviyesi

Varlık ve Güner Kütahya zaviyeleri hakkında bilgi verirken bu zaviyeyi Gözüm Şeyh olarak belirtmişlerdir ancak 1530 tarihli BOA, MVAD 438 numaralı defterin zaviye yer adları ile kişi ve cemaat adları dizininde Güzelim şeyh olan zaviye kaydıyla karışmış olma ihtimali vardır. Çünkü icmal defteri kayıtlarına göre bir sonraki paragrafta bilgilerini verdiğimiz vakıf gelirleri toplamı olan 188 akçe Varlık’ın verdiği ve “Gözüm Şeyh Zaviyesi” olarak adlandırdığı ve 108. Sayfada gösterdiği vakıfla

²³⁷ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Cevdet Tasnifi Evkaf belgelerinden 2487, 4554, 10221, 17399, 24301, 24901, 26818, 26848, 28210, 22589 numaralı belgelerden ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Nezaret Sonrası Evkaf Defterleri 18266, 19930, 22025, 22777, 25542, 27311 numaralı belgelerden bu konuda detaylı bilgi alınabilir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde

VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 188-0/0362/3072 numaralı ve 06/12/1263 (Hicri) tarihli şahsiyet kaydı,

VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 486/349/358 numaralı ve tarihsiz atik esas kaydı bulunmaktadır.

Ayrıca Dadaş, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/1*, 135-137., Dadaş, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/2*, 42-87. Dadaş, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya*, 113-122.

Kaynaklarından bu konuda daha fazla bilgi alınabilir

²³⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi A.}DVN. 102 -25 numaralı ve H. 13-06-1271 tarihli şeyhlik görevlendirme belgesinde burası Nakşibendi Hangâhı olarak belirtilmiştir.

²³⁹ Turgut, “Germiyanogulları’nın Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu’nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine”, s.48.

²⁴⁰ BOA, MVAD Nu 438, 110., Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, 266.

örtüşmektedir. Buradan yola çıkarak Güner tekkenin Hatuniye Mahallesi Rifat Efendi evinde olduğu ve Mevlevi olduğunu bildirilmiştir.²⁴¹

Evliya Çelebi seyahatnamesinde bahsettiği Kütahya'daki 6 tekke arasında saydığı Güzelim Sultan Tekkesi bu olmalıdır.²⁴²

Güzelim şeyh zaviyesinin vakfının Kanuni devri tahrir defterinde defteri köhnede kayıtlı olduğu bilgisi bulunmaktadır. Bu defterdeki kayıtlı geliri 2 bahçe (125 akçe), 1 dükkân (54 akçe)'den yıllık 189 akçedir.²⁴³ 1530 tarihli defterde 1dükkan (ipek kumaşçı dükkânı 48 akçe) 2 bahçe (40 akçe), 1 zemin (60 akçe)'den toplam 188 akçe geliri kayıtlıdır.²⁴⁴

Kütahya'ya yerleşen Uşşakizade Rifat Efendi bir ev yaptırmak ister. Yeni yaptıracığı evin arsasının yanındaki evde oturmaktadır.

Bu iki muhterem Gözüm (Özüm) Şeyh Sultan ve Vacide Sultan bir gece rüyasına girerler ve O'ndan üzerini örtmelerini isterler. Ertesi gün mezarların etrafına çit yaptırır. Aynı gece yine rüyasına girerler. 'Biz böyle istemedik, üzerime çatı yap 'derler. Rifat Efendi bunun üzerine Mevlevihane olarak kullanılan kısmı yaptırarak mezarları içine alır. Daha sonra bunun kendisine bir işaret olduğunu düşünerek yanına konağı ve konuk evini ve Mevlevihane'yi yaptırır.²⁴⁵

Günümüzde ise Güzelim Şeyh türbesinin olduğu ev Rifat Efendi'nin torunları tarafından Kütahya Belediyesine bağışlanmış ve Restorasyon çalışmaları başlamıştır.²⁴⁶

XVI. yüzyıldan sonraki yıllara ait arşiv belgelerinde vakıf şeyhlik tevcihi, vazife ve zaviyedarlık ücretleri, çeşitli muhasebe kayıtları hakkında bilgilere ulaşılmaktadır.²⁴⁷

²⁴¹ Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", 265., Güner, *Kütahya Camileri*, 90 ve BOA, MVAD Nu 438, 18, 38 ve 108 . Sayfalardaki bilgiler bakılabilir.

²⁴² Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 13.

²⁴³ BOA, DFE.TD, 369, vr. 10 (Sayfa Numarası 12 olarak belirtilmiştir.)

²⁴⁴ BOA, MVAD Nu 438, s. 108

²⁴⁵ "Uşşakizade Rifat Efendi", <http://www.ussaki.com/v2/ussakizade-rifat-efendi/> [07.02.2020]

²⁴⁶ "Gözüm Şeyh Sultan Türbesi Restitüsyon ve Restorasyon projesi hazırlanıyor"

<http://www.kutahya.bel.tr/haber.asp?id=3269> [07.02.2020]

²⁴⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 1751-0/0122/0096 numaralı ve 27/02/1290 (Hicri) tarihli İ'lamı VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 187-0/0072/0532 numaralı ve 18/05/1341 (Rumi) tarihli şahsiyet kaydı VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 196-0/0102/0596 numaralı ve tarihsiz şahsiyet kayıtlarından bilgi alınabilir.

2.2.11. Abdal Ece Zaviyesi

Günümüzde börekçiler mahallesi Çukur Çeşme Mescidine yakın bir yerde kabri bulunmaktadır. Kanuni devri tahrir defterinde ahi ve vakfı olduğu ve defteri köhnede kayıtlı olduğu kaydı bulunmaktadır.²⁴⁸

Abdal Ece zaviyesi vakfı 1530 tarihli muhaebe defterinde 1 bahçe (210 akçe), 1 zemin (45 akçe)' den toplam 255 akçe gelir ayrıca Yakup Çelebi vakıf gelirlerinden günlük üç akçe bir gelir tahsisi edilmiştir.²⁴⁹ Germiyanoglu vakfindan bu gelirin tahsis edilmesinden yola çıkarak Germiyanogulları Beyliği döneminde zaviyenin kurulduğu kabul edilebilir. Kanunî devri evkaf defterin de ise zaviyenin geliri 1.335 akçedir. 1571 tarihli evkaf kayıt defterinde ise geliri 1.385 akçe olup, bu gelirin 1.005 akçesi misafirlere ikram edilen yemek ikramları için harcanmıştır kaydı bulunmaktadır.²⁵⁰

2.2.12 Pirlers Zaviyesi

Pirlers adının mahalle adı olarak kullanılması ilk olarak 1520 tarihli kayıtlarda karşımıza çıkmaktadır.²⁵¹ Kütahya'da "*Pirlers Mahallesi*" adıyla anılan bir mahalle hale mevcuttur. Evliya Çelebi Pirlers Sultan, olarak adlandırmış ve Karadonlu Sultan da denildiğini aktarmıştır.²⁵² Cumhurbaşkanlığı Devlet arşivlerinde Karadonlu Vakfı adına kayıtlı iki belge bulunmaktadır. Bu vakfın Pirlers zaviyesi vakfiyle aynı vakıf olduğuna dair bir bilgi tespit edilememiştir.²⁵³

1530 tarihli defterde Pirlers zaviyesi vakfının 2 kıta zemin (200 akçe), 3 adet kirada bahçe (370 akçe), 6 dükkân kirası (378 adet), 1 fırıncı dükkânı (96 adet), 1 çayır (200 akçe) ve saraycık köyünde 1 kira bahçe (40 akçe), 1 zemin-i müteferrik (294 akçe), 3 bab-lı değirmen (180 akçe)'den toplam 1758 akçe gelir kayıtlıdır. Kanuni devrinde

²⁴⁸ BOA, DFE.TD, 369, vr. 10 (Sayfa Numarası 12 olarak belirtilmiştir.)

²⁴⁹ BOA, MVAD Nu 438, 108.

²⁵⁰ Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", 196- 267.

²⁵¹ Bayartan, "Osmanlı'dan Günümüze Kütahya Şehrinin Yapı Taşları: Mahalleler", 59.

²⁵² Evliya Çelebi, "*Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi.*", 29. Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, 286. Bu mahalledki mescid hakkında daha detaylı bilgi edinilebilir.

²⁵³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Evkaf Defterleri 22122 ve 20747 kutu numaralı belgelerde Karadonlu vakfına ait bilgiler bulunmaktadır.

vakıf geliri 1.798 akçe iken, 1571 yılında 1.139 akçeye gerilemiştir.²⁵⁴ Vakıf dükkânlarından birisi nalbant, ikisi boyacı, ikisi fırın olarak kiraya verilmiştir.²⁵⁵

Pirler Mahallesi'nin nüfusu 1520'de 110, 1571 yılında 145'dir.²⁵⁶

2.2.13 Düşenbe Bacı Fakra Zaviyesi

Vakfın 1530'da tarihinde geliri 1 dükkân (150 akçe) 2 kıta bahçe (230 akçe) 2 kıta zemin (50 akçe) olmak üzere toplam 430 akçe geliri vardır.²⁵⁷ 1571 yılında ise geliri 445 akçe'dir.²⁵⁸

Vakıf hakkında defterlerdeki bu kayıttan başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.2.14. Ergun Çelebi Zaviyesi

Ergun Çelebi'nin soyu bir taraftan Süleyman Şaha, bir taraftan Mevlana'ya dayanmaktadır. 1300 yılında Kütahya doğmuş ve eğitimini Konya'da tamamlamıştır. Daha sonra Kütahya Mevlevihane'sinde şeyh olarak görevlendirilmiştir. Mevlevihane'nin kurumsallaşması Ergun Çelebi döneminde mümkün olmuştur.²⁵⁹

Kütahya Mevlevihane'si olarak da adlandırılan bina şehir merkezindedir. Günümüzde “*Dönerler cami*” olarak adlandırılmaktadır. Zaviyenin vakfiyesine ulaşılamamıştır. Kütahya Mevlevihane'si “Evkaf-ı Celâliye” den olup müstesna vakıflar statüsündedir. Bu Müstesna Eizze vakıfları dört tanedir. Bunlar Mevlâna Celâleddin-i Rumi (Evkaf-ı Celâliye), Hacı Bektaş Veli, Abdülkadir Geylani ve Hacı Bayram-ı Veli vakıflarıdır. Bu nedenle de idarelerine karışılmamış ve vergiden muaf olmuşlardır.²⁶⁰

Mevlevihane binasının yapılışı XIV. yüzyıla kadar inmektedir. Bina yıllar içinde birçok kez tadilat geçirmiştir. Ahşap temelli olan binanın içi XIX. yüzyılda kalem işi motiflerle bezenmiştir.²⁶¹ Binanın tamiratı tezimizin yazıldığı dönemde devam etmektedir. Kare planlı semahanenin ortasında yer alan iki kat yüksekliğindeki dairevî

²⁵⁴ BOA, MVAD Nu 438, 107 ., Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, 196.

²⁵⁵ Karazeybek, “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kütahya'daki Ticaret Malları”, s.397.

²⁵⁶ BOA, MVAD Nu 438, 107 ., Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, 196.

²⁵⁷ BOA, MVAD Nu 438, 107.

²⁵⁸ Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, 264.

²⁵⁹ Abdullah Çakır, “Sefine-i Nefise-i Mevlevîyan Müellifi Sâkıb Dede'ye Göre Kütahya Mevlevihanesi'nin İlk Postnişini Ergun Çelebi Hayatı, faaliyetleri ve Etkisi” *Ergun Çelebi ve Kütahya Mevleviliği*, ed. Bilal Kemikli, Asiye Tıǧlı, (Kütahya : Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası, 2015), 71-74.

²⁶⁰ Abdullah Erdem Taş, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya”, *Ergun Çelebi ve Kütahya Mevleviliği*, ed. Bilal Kemikli, Asiye Tıǧlı, (Kütahya : Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası, 2015), 166.

²⁶¹ Uysal, *Germiyanoğulları Beyliğinin Mimari Eserleri*, 97-99.

semâ meydanı, yuvarlak kesitli ve 18 sütunun taşıdığı bir bağıdadî kubbe ile örtülüdür. Ahşap tabanlı semahanenin ortasında bulunan bir kuyu mevcuttur. Üzeri ahşapla örtülü ve halı serilerek kapatılmıştır. Şifalı olduğuna inanılan kuyu hastalar tarafından ziyaret edilmektedir. Geceleri uyuyamayan çocuklara türbedarında muska alınıp takılır; çocuğu olmayan kadınlar türbede meftun bulunan Ergûn Çelebi'yi ziyaretle ederlerdi. Semahanenin yanında herhangi bir kitabesi bulunmayan 14 adet sanduka bulunmaktadır. Sandukaları bulunanlar; Ergûn Çelebi'nin yanı sıra Burhaneddin İlyas, Zeyneddin, Sakıp Mustafa Dede, Kâmile Hatun, Hacı Fatıma Hatun, Mehmed Çelebi, Ebubekir Çelebi, Havva Hatun, Şeyh Mehmed Muhlis Çelebi, Şeyh Ali Şakir Çelebi, Fatma Hatun, Halime Meliha Hanım, Şeyh İsmail Çelebi gibi kimi Şeyhlik makamında bulunmuş ünlü zevata ait olduğu kabul edilmektedir. Yanındaki şu an haremlik olarak bilinen binada derviş hücrelerinin yanında, matbah ve çeşmeler bulunmaktadır. Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi yazma eserler kataloğunda Mevlevihane den geldiği kaydı bulunan 277 yazma eser Osmanlıca ve Farsça ağırlıklı olup, Tasavvuf, Mevlevîlik ve Mevlevîlik tarihi, Hadis, Fıkıh, Tefsir, İslam Hukuku, Kelam, Edebiyat, Havas, Tıp, diğer tarikatlarla ilgili kitaplar başlığı altında sıralanabilir.²⁶² Mevlevihane tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar varlığını devam ettirmiştir.

Vakfın 1530 tarihli defterde geliri 29 karyede bulunan çiftliklerin mahsulatından (13.042 akçe), 2 su değirmeninden (620 akçe) 5 çayırdan (280 akçe), 5 kıta bahçeden (238 akçe), 4 kıta zeminden (243 akçe) olmak üzere yaklaşık toplam 14.403 akçe yıllık geliri vardır. Bu vakfa ait her vakfın gelirlerinin sonunda bulunan *yekûn* kısmı defterde bulunamamıştır bu yüzden gelirler tek tek toplanarak yaklaşık bir rakama ulaşılmıştır.²⁶³ 1571 yılındaki geliri ise 450 akçeye düşmüştür. Varlık düşüşü 1530 yılı gelirlerinin geçici olduğunu veya zaviyenin öneminin azalması şeklinde açıklamıştır.²⁶⁴ Vakıf gelirlerinin azalmasını etkileyen bir unsurda bu yüzyılda bölgede gerçekleşen suhte ve gurbet taifelerinin yarattığı karışıklık nedeniyle asayişin ortadan kalkmasıdır. Karışıklık nedeniyle çift bozulmuş, vergiler toplanamamış, halk üretim yapamadan toprağı terk etmiştir. Mevlevi ailesinin de bu dönemde şehri terk ettiği düşünülünce dervişlerin iâşesini karşılamak çiftliklerin üretimini kontrol etmek oldukça

²⁶² Ümit Kalkan, "Kütahya Ergüniyye Mevlevihanesi ve Yetişen Sanatçılar" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. (Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2015), 43-53. Bilgileri verilen kaynaktan detaylı edinilebilir.

²⁶³ BOA, MVAD Nu 438, 111.

²⁶⁴ Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", 265.

güçleşmiş olmalıdır.²⁶⁵ Germiyan beyi II. Yakub Çelebi vakıflarından ayrılan 5000 kuruş gelirdedir. Mevlevihane değişik tarihlerde başka vakıflar kurularak ek gelirler bağışlandığı anlaşılmaktadır. Konya Mevlâna müzesinde bulunan kayıtlara incelendiğinde 1913 yılındaki gelirlerinin 12.572 kuruş olarak tespit edilmiştir. Bu gelir getiren mülkler arasında dükkân, hamam vb. kira gelirlerinin eklendiği ve Yakup Çelebi vakfından 4712 kuruş gelir geldiği anlaşılmaktadır.²⁶⁶

Mevlevihane'ye ait tamir belgelerine ait arşiv belgelerinde vakıf şeyhlik tevcihi, vazife ve zaviyedarlık ücretleri, çeşitli muhasebe kayıtları hakkında bilgilere ulaşılmaktadır.²⁶⁷

Günümüzde Dönenler camisi olan daha önceden Mevlevihane'nin semahanesi olan mekân ve içindeki yatırlar halk arasında inanışlara ve uygulamalar da hala etkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin çocuğu olmayanlar, sorunlu evliliklerin düzelmesi, konuşmayan ve uyumayan çocukların tedavisi, felçli hastaların tedavisi vb. nedenlerle ziyaret edilen türbeler arasındadır.²⁶⁸ Ayrıca caminin içinde bulunan kuyudaki suyun şifalı olduğuna da inanılmaktadır.

²⁶⁵ Taş, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya", 163-164.

²⁶⁶ Abdurrahman Doğan, *Kütahya Erguniye Mevlevihânesi*, (Kütahya: Sır Yayıncılık, 2006), 46-142.

²⁶⁷ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Cevdet Tasnifi Evkaf belgelerinden 2105 ve 8330 numaralı belgelerden bu konuda detaylı bilgi alınabilir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde

VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 189-0/0188/1491 numara ve 08/02/1316 (Hicri) tarihli belgede vakfa ait şahsiyet kaydı bulunmaktadır.

Ayrıca Dadaş, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/1*, 200., Dadaş, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/2*, .332-333., Dadaş, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya*, 60-62.

Kaynaklarından bu konuda daha fazla bilgi alınabilir

²⁶⁸ Erdal Aday, "Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafındaki İnanış ve Uygulamaların Halk Bilimi Açısından İncelemesi", 142-146.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZAVİYE VAKIFLARININ KÜTAHYA ŞEHRİNE ETKİLERİ

3.1. VAKIFLARIN ŞEHRE SOSYAL YÖNDEN ETKİSİ

3.1.1. Şehirleşme ve Şehrin Türkleşmesine Etkileri

Toplumda sosyal ilişkileri düzenleyen çeşitli kurumlar ve kurumsallaşmamış ancak insanlar üzerinde etkili olan oluşumlar vardır. Bu oluşumlardan birisi, daha önce değindiğimiz gibi mahallelerdir. İncelediğimiz vakıfların kurucularını beş tanesinin (Ahi Arslan, Ahi Erbasan, Ahi Mustafa, Ahi İzzeddin ve Pirlar zaviyeleri) ismi, mahalle ismi olarak kullanılmıştır. Zaviyelerin adlarını, mahallelere isim olarak vermelerinden mahallelerin bu zaviyelerin etrafında oluştuğu sonucuna ulaşırız. Zaviye kurulduktan sonra verdikleri dinî ve hayrî hizmetler, mahallenin oluşmasını etkilemiştir. Bu zaviyeler etrafında kurulan mahalleler veya mahalle kurulmasına etkili olmasa da halkın mahallede bulunan zaviyelerden olumlu etkilendiği muhakkaktır. Çeşitli nedenlerle zaviyede toplanan halk, birbiriyle iletişim içinde bulunarak bir toplumsal birliktelik sağlamıştır. Böylece toplumun devamı temin edilmiştir. XX. yüzyılın başına kadar bu mahallelerin varlığını devam ettirmeleri, toplumsal birlikteliğin devam ettiğine işaret eder. Kişiler, mahallenin bir üyesi olarak sosyalleşmiştir. Hatta ihtiyaçlarını da karşıladığı vakıf sayesinde ait olduğu topluma karşı sevgi, saygı, takdir ve bağlılık duygularının oluşması, bireyin toplumdan kopmamasına yine bu zaviyeler sayesinde ortam taratılmıştır. Zaviyelerin etrafında oluşan yerleşme alanları göçebe olarak yaşayan veya köyden şehre göçen halkın yerleşmesini ve nüfusun artışını hızlandırmış olmalıdır.

Vakıfların gelirleri ve hizmetleri incelendiğinde külliye vasfında tesisleri bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda bile mahalle gibi yerleşim yeri oluşmasını etkilemişlerdir.

Abdal Ece ve Ahi Mustafa vakıfları örneğinde olduğu gibi misafirlere ve yoksullara yemek için harcanan masraflar halkı şehirde tutan bir unsurdur. Bu tür hayır hizmetlerini öbür vakıfların da uygulamış olabileceği kabul edilebilir bir gerçektir. Ancak diğer vakıflara ait böyle bir bilgiye ulaşamadık. Ahilerin ikramları ve konuk severliğine temas edilen İbni Battuta Seyahatnamesi 'nin ışığında bu vasıfların Kütahya Ahi zaviyeleri için de geçerli olduğu düşünülebilir.²⁶⁹ Dolayısıyla

²⁶⁹ Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah İbn Battuta. *İbn Battuta Seyahatnamesi C.1*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 403-449.

Kütahya'daki ahi zaviyelerinin varlığı, çeşitli amaçlarla seyahat eden yolcuları Kütahya'ya çeken bir unsur olarak görülebilir.

XX. yüzyılın başına kadar varlığını devam ettiren vakıflarda Ahilik teşkilatı, ile Mevlevîlik, Nakşibendîlik, Halvetîlik tarikatları öne çıkmaktadır. Kütahya'nın Türkleşmesinde ve Müslüman olmasında bu tarikatların etkisi olmalıdır. Zaviyeler şehrin kuruluşundan itibaren halkın şehre bağlanmasını ve bu bağlılığı devamını temin etmiş olmalıdır ki XX. yüzyıla kadar hizmet verebilmişlerdir.

Vakıf kurucuların isimlerinin yerleşim yeri adı olarak kullanılmasının Ahi vakıfları ile sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Mevlevîliğin, kent merkezli bir tarikat olmasına rağmen etrafında bir mahalle oluşturamaması Mevlevîliğin daha çok yönetici sınıfa yönelik bir tarikattır görüşüyle paralellik gösterebilir.

Vakıfların sahip olduğu dükkânlar (102 dükkân) ve tarımsal üretim alanında (29 çiftlik, 21 zemin, 16 çayır-mezra, 33 bağ-bahçe) sağladıkları iş imkânları ve oluşturdukları istihdam nedeniyle nüfusun şehre yerleşmesinde rol oynamışlardır.

3.1.2. Toplumsal Birliktelik, Dayanışmaya ve Yardımlaşmaya Etkileri

Vakıflar, İslam dininin esaslarını dikkate alarak kurulan, Türk-İslam tasavvufu ve fütüvvetiyle beslenen, cinsiyet, din, dil, renk, ırk ve sınıf ayrımı gözetmeksizin topluma hizmet eden sosyal kurumlardır.

Toplumda sosyal çatışmanın ortaya çıkmasını engelleyici bir rol oynamışlardır. Her statüdeki insan, vakfın imkânlarından eşit olarak yararlanır. Zaviyenin kapısından giren herkes, eşit olduğunu kabul etmiş olmalıdır.

Mikâil Bayram, Ahi Mevlevî çatışmasını incelemiş ve bu çatışmanın zaman içinde farklılıklar gösterdiğini anlatmıştır. Mevlana'nın oğlu Sultan Veled'in zamanında Mevlevîliğin adap ve erkânı belli bir tarikat hâline geldiğini anlatmıştır. Mevlana'nın ilk poştnişini Hüsameddin Çelebi'nin ahi kökenli olmasıyla da bu kutuplaşmanın tamamen kaybolmasa da Türkmen çevrelerle mücadelenin kısmen de olsa azaldığını anlatır. Böylece Mevlevîliğin safına katılan ahilerin etkisiyle de Mevlevîliğin teşkilatlanması hızlanmıştır.²⁷⁰ Vakıflar, tarikat veya fütüvvet ilkelerine bağlı olarak farklı özellikler taşımakla birlikte birbirlerinden etkilenmişlerdir. İncelediğimiz örneklerde görüldüğü

²⁷⁰ Mikâil Bayram, *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren- Mevlânâ Mücadelesi*, (Konya: Nüve Kültür Merkezi, 2005), 212.

gibi Ahi İzzeddin ve Ahi Erbasan'ın Mevlevilikten etkilenmiş olmaları toplumdaki çatışmaya engel olmalarına örnek teşkil etmiştir. Bu, genel olarak var olduğu kabul edilen Ahi-Mevlevi çatışmasını yıktıkları anlamına gelir.²⁷¹ Kütahya örneğinde gördüğümüz ahi şeyhlerinin Mevleviliğe yönelme nedenlerinin bu anlatılanlar doğrultusunda gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Zira ahi zaviyelerinin kuruluşu ile Kütahya Mevleviliğinin oluşması aynı döneme rastlamaktadır.

Toplumun maddi ve manevi gereksinmelerini karşılamak için kurulduğu düşünülen çalışmamda incelediğim vakıfların vakfiyelerine arşivlerde mevcut değildir. Kayıtlarda vakıf gelirlerinden vakıf kurucusu ile soy bağı olan kimselerin pay verildiğiyle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yapılan çalışmalara katalog taraması esnasında bazı bilgiler tespit edilmiştir. Vakıflara ait belgelerde bu bilgi bulunmamakla birlikte katalog tarama ekranında vakıflar ve kurucuları ile ilgili bazı bilgilere rastlanmıştır. Bu bilgiler arasında vakıf kurucusunun dini, mezhebi, mesleği gibi bilgiler olduğu gibi bağı olduğu tarikat ve vakıfların zürrî veya hayri vakıf olduğu bilgiler kayıtlıdır. Bu vakıflar, sadece topluma hizmet vermek için kurulmuş; gelirlerinden soy bağı olanlara pay verilmemiş, Allah için hayır yapma düşüncesiyle hareket etmiş ve bu düşüncenin toplumda kabul görmesine vesile olmuş olabilirler.

Zaviye vakıflarının temelini oluşturan tarikatların ve fütüvvet anlayışının temelinde bulunan tasavvuf anlayışında kabul gören görüşlerden biride ferdin kendinden önce başkalarının ihtiyaçlarını karşılaması ve azla yetinmeyi bilmesidir. Tarikat mensubu insan her şeyden önce, toplum düzenine ve başka insanlara son derece saygılı, daima muhatabının nefsinin tercih ederek, kendisini arka planda tutmasını bilen bir kişidir. Bu düşüncenin etkisiyle kurulan zaviyelerdeki dervişler ellerindekini paylaşarak toplumda dayanışma fikrini oluşturmuşlardır. Kısıtlı kaynakların bulunduğu dönemlerde ise az ile yetinmenin ve isyan etmeden kabullenmenin gerektiği ile ilgili güzel örnek olmuşlardır.

²⁷¹ Mikâil Bayram, *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren- Mevlânâ Mücadelesi*, Konya: Nüve Kültür Merkezi, 2005. Ahi Evran ve Mevlana arasındaki çekişme hakkında daha detaylı bilgi için Mikail Bayram Ahi Evran Mevlana Mücadelesi Kitabına Bakılabilir.

3.1.3. Toplumsal İletişime Etkileri

Vakıfların bağlı oldukları tarikatların sadece buldukları bölgede değil başka yerleşim yerlerinde de bulunan aynı tarikata mensup zaviyelerle iletişim içinde buldukları bilinmektedir. İncelediğimiz vakıflar da karşımıza çıkan Ahi teşkilatı ve Mevlevi, Halveti, Nakşibendi tarikatlarının Anadolu ve Balkanlar başta olmak üzere farklı coğrafyalarda kolları olduğu bilinmektedir. Zaviyelerin birbiri ile iletişim içinde buldukları, bir zaviyede eğitim gören dervişin başka bir yerleşim yerine görevlendirildiği arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır. Bu konuya örnek olması bakımından Kütahya Mevlevihane'sinde şeyhlik yapmış dedelerin görevli listesi incelenebilir.²⁷² Misafir olarak gelen dervişlerin ise, toplumsal bir iletişimi ve haber almayı kolaylaştırmışlardır.

Kütahya şehir merkezinden hariç çevre köy veya kazalarda bulunan vakıf malları için zaviye dervişlerinin sürekli bu yerleşim yerleri arasında seyahat etmiş olmaları. Bu özellikleri ile toplumsal iletişim ve birlikteliği sağlayan bir unsur olmuşlardır.

3.1.4. Dini Hayata Etkileri

Toplumun ilişkilerini düzenleyen diğer önemli kurum dindir. İslam dininde Allah rızası için hizmet anlayışı vakıfların kurulmasını etkilemiştir. İslam dininin yayılmasına da vakıfların katkıları kabul edilen bir gerçektir. Bu dini duyguların ağır basmasının etkisiyle kurulan zaviye vakıflarının İslam'ın yayılmasına diğer vakıf türlerine göre daha etkili olduğu gerçektir. Çünkü burada birey yararlandığı hayrî hizmetler yanında mensubu olduğu zaviyenin şeyhi vasıtasıyla İslam dini ve ahlakı hakkında bilgi edinir. Zaviye üyeleri ve çevresinde oluşan yaşam halkası içinde toplumsal ahlak kurallarını benimser ve hayata geçirir. Gayrimüslimler için de Müslüman olmalarına yardımcı olmuştur.

Erdal Aday Kütahya ve çevresinde veliler, bilim ve devlet adamları gibi kişilerin kabirlerinin, çeşitli nedenlerle ziyaret edildiğini anlatarak bu ziyaretgâhlar hakkında bilgi vermiştir.²⁷³ Tarihi şahsiyetlerinden çok menkıbevi şahsiyetleriyle bilinen ulu

²⁷² Doğan, *Kütahya Erguniyye Mevlevihânesi*, 86-88.

²⁷³ Aday, "Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafındaki İnanış ve Uygulamaların Halk Bilimi Açısından İncelemesi", 137-148.

zatlarn ziyaret edilmesinin başlica nedeni, ön plana çıkan fonksiyonlarıdır. Ziyaretgâhlar arasında zaviye vakıflarının kurucuları da bulunmaktadır. Birkaç örnek verecek olursak; yürüyemeyen çocukların yürümesi için gidilen türbe ve yatırlar arasında Ahi Arslan ve Ahi Evren türbeleri, sorunlu evliliklerin düzelmesi için gidilen türbe ve yatırların arasında Ergun elebi ve Paşam Sultan türbeleri, herhangi bir dilek için gidilen türbeler arasında Ahi İzzeddin ve Ahi Erbasan türbeleri gösterilebilir ve örnekler çoğaltılabilir. Zaviyeler fiziki olarak hizmet vermeyip; toplumsal etkilerini kaybetmiş olsalar da zaviye kurucuları manevi iklimlerini devam ettirmektedirler.

Ahi teşkilatının yerine getirdiği esnafın örgütlenmesi işlevini zaman içinde lonca teşkilatı almaya başlamıştır. XVI. yüzyıl başından itibaren görülmeye başlayan lonca sisteminin etkileri Kütahya örneğinde ilk belirtilerini vermeye başladığı söylenebilir. Buna bağlı olarak ahi şeyhlerinin etkisi de azalmış olmalıdır. Bu düşünceenin etkisi başta olmak üzere başka etkenlerle birlikte Ahi zaviyelerinin temelinde bulunan fütüvvet anlayışının etkisi ile bu zaviyelerin Nakşibendi, Mevlevi, Halveti tarikatlarından etkilenecek değişim geçirdiği gözlenmiştir. Ahi zaviyeleri kimlik değiştirmiş olsa bile XVI. yüzyılda yeni kurulmuş bir zaviye vakfına rastlanmamıştır. Özlem Soyer Zeyrek'de XVIII. yüzyıla kadar incelediği Kütahya vakıflarının vakıf kurucuları arasında XVI. yüzyıldan sonra tarikat izine rastlanmadığı aktarmıştır.²⁷⁴ Görüldüğü üzere tarikat ehli mensup oldukları cihetin yararına vakıf kurarak bağlı buldukları tarikata hizmet etmişler ve gelir tahsis etmek suretiyle katkıda bulunmuşlardır.

Kütahya örneğinde gözlemlediğimiz Ahilik temelinde başlayıp kurulan zaviyelerin, asırlar sonra başka tarikatlara mensup olarak varlıklarını devam ettirmiş olmasıdır. Bu bilgiler şehrin dini yaşantısında ki değişimi gösteren önemli detaylardır. Sadece ahi zaviyelerinde karşımıza çıkan bu değişimler, XVI. yüzyıldan sonra ahiliğin önemini yitirmeye başladığını, buna karşılık tarikatların şehirdeki etkinliğini arttırmaya başladığını düşündürebilir.

²⁷⁴ Zeyrek, "XVIII. Yüzyılda Kütahya Vakıflarının Sosyal ve Ekonomik Hayata Katkıları", 90.

3.2. VAKIFLARIN ŞEHRİN EKONOMİ, TİCARET ve İSTİHDAMINA ETKİLERİ

3.2.1. Ekonomik Yönden Etkileri

Vakıflar; çeşitli gelir kaynakları, tarımsal üretim alanları ve gayrimenkul vb. sahip olmalarının etkisiyle şehrin ekonomik hayatında etkin rol oynamışlardır.

XVI. yüzyıl için bir sanayi kuruluşu sayılabilecek toplam 9 değirmen vakıfların kontrolündedir. Tarımsal üretim, vakıfların başlıca gelir kaynaklarıdır. 29 çiftlik geliri, 103 dükkân, 1 kervansaray, bahçe gelirleri ve Tablo 1’de de görülen diğer gelirlerle toplam 33.935 akçe yıllık gelir elde etmektedirler.

Tarımsal üretim alanları ile şehrin ihtiyaçlarını karşılanmasına destek olduğu gibi büyük bir istihdam olanağı da sağlanmaktadır. Kayıtlarda çiftlik gelirlerinin temin edildiği tesislerin Kütahya’nın şehir merkezinden hariç köy ve yerleşim alanlarında kurulduğu tespit edilmiştir. Şehirden uzak çiftliklerde vakıf için çalışan üretici konumundaki köylü ile şehirde yaşayan tüketici konumunda ki şehirli arasında üretilen mamulün sevki sağlanarak bir köprü kurulmuştur. Ekonomik hareketlilik sağlanıp; pazar oluşması desteklenmiştir.

Gelir kaynaklarından yola çıkarak Ahi vakıfları ve Mevlevi vakfi arasında XVI. dikkat çekici bir gelir kaynağı ayrımı söz konusudur. Ahi vakıfları ticarete dayalı bir gelir kaynağı temin yoluna giderken Mevlevi vakfi tarıma dayalı bir yol tercih etmiştir. Ergun Çelebi Vakfından hariç diğer vakıfların da tarımsal gelirleri bulunmaktadır ancak bunlar çiftlik büyüklüğünde olmayıp bağ, bahçe vasfındadır. Mevlevi Vakfi gelirleri arasında ise gayrimenkul gelirin rastlanmamıştır.

Vakıf gelir kaynakları incelendiğinde Grafik 3.1’de görülebileceği gibi en büyük pay %38,22 ile çiftlik gelirlerine, dolayısıyla tarım ve hayvancılığa aittir. İkinci sırada dükkân gelirleri %21,91 ile yer almaktadır. Diğer tarımsal gelirlerle birlikte yaklaşık %77’lik gelir, tarımsal üretimden temin edilmiştir.

Vakıfların bilgileri incelendiğinde külliye tarzı büyük bir vakıf karşımıza çıkmamaktadır. Gayrimenkul yatırımları arasında konut bulunmamaktadır. Vakıf kaynakları arasında, vakıfların sağlık hizmeti verdiklerine dair herhangi bir bilgiye

rastlanmamıştır. Pek çok vakıfta karşımıza çıkan hamam vb. gibi hizmetler de vermemişlerdir.

Grafik 3.1: Vakıfların Gelir Kaynaklarına Göre Getiri Oranı

3.2.2. Ticarete ve Esnafa Etkileri

Kütahya bulunduğu coğrafi konum nedeniyle kervanların uğrak noktasındadır. Kervan yolu üstünde bulunması nedeniyle konaklama önemli bir ihtiyaçtır. XVI. yüzyılda Kütahya’da 3 tane kervansaray ve birçok han bulunmaktadır.²⁷⁵ Bu kervansaraylardan biri, Ahi Mustafa Vakfına aittir. Kervansaray sayesinde gelen yolcuların konaklamasına olanak sağlanmış ve vakfa gelir elde edilmiştir. Zaviyenin kayıtlı olduğu defterde “gelen ve giden yolculara sadaka olunur” ibaresinden yolcuların konakladığı zengin bir zaviye olduğu sonucuna ulaşabiliriz.²⁷⁶ Ayrıca “sadaka” ibaresinden ihtiyacı olanların bu imkânlardan ücretsiz yararlandığı anlaşılmaktadır. Abdal Ece Vakfından misafirlere ayrılan 1.005 akçe pay da unutulmamalıdır. Bunun

²⁷⁵ Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, 269.

²⁷⁶ BOA, MVAD Nu 438, s.105.

gibi unsurlar kervan ve yolcuları şehre çektiği gibi, bu hareketlilik sonucunda ticarete canlanmış olmalıdır.

Vakıf gelirleri incelendiğinde Tablo 3.2.'de görüldüğü gibi vakıfların 102 dükkâna sahip olduğu ve bunları kiraya verdiği görülür. Ahi vakıflarının kendi amaçları doğrultusunda esnafı desteklemek amaçlı dükkân inşa ettiği ve bunları kiraladığı tespit edilmiştir. Ahiliğin bir meslek örgütü olması ve şehirde 9 zaviyesinin bulunması ticari hareketliliğine etkinin bir başka göstergesidir. Bu zaviyelerin hangi meslek gurubu tarafından desteklendiği tespit edilememiştir. Ahiliğin temel mesleği olan debbağların mesleklerini icra ettikleri debbağhanelerden iki tanesi de bu vakıflar tarafından işletilmektedir.

Kütahya'da XVI. yüzyılda vakıflara ait dükkân sayısı 363'dür.²⁷⁷ Çalışmamızda incelediğimiz vakıflara ait dükkân sayısı ise 102'dir. Şehirde bulunan vakıf dükkanların %29 zaviye vakıflarına aittir. Açılan bu dükkânlar sayesinde istihdam ve üretim desteklenmiştir. Ayrıca ahi geleneğinden kaynaklanan iş ahlakı ve ticari dürüstlüğün de ticarete hâkim olduğu kabul edilebilir.

Vakıflar üretime açtıkları tarımsal alanlarda yörede yaşayanlara iş imkânı sağlamışlardır. Tahmin edilebilir ki örneğin tarlada çalışanı sadece bir fert olarak düşünülmemelidir. Kişinin yanında bulunan eşi, çocukları da iş ve ekmek bulmaktadır.

Kiraya verilen dükkânlar istihdam alanı oluştururken burada ayrıca usta, çırak vb. yetişmesine ve iş bulmasını da sağlamışlardır.

Sağladıkları bir istihdam alanı da vakıflarda görev alan ve dine hizmet edenler yaptıkları işin karşılığı çok az da olsa vakıflar yoluyla rızıklandıklarıdır. Söz konusu durum sonraki yüzyılları ait vakıf kayıtları incelendiğinde görevlilere ödenen ücretlerden anlaşılmaktadır.

²⁷⁷ Faroqi, "XVI. Asırda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar: İçil, Hamid, Karahisar-ı Sahip, Kütahya, Aydın, Menteşe", 278.

Tablo 3.1: BOA, MVAD Nu 438 Deftere Göre Zaviye Vakıflarının Gelir Tablosu

	Çiftlik		Değirmen		Çayır - Mezra		Bahçe - Bağ		Zemin		Dükkan		Debağhane		Kira Arazi		Mahsul Geliri		Kervan Saray		Kışlak		Toplam Gelir
	Sayı	Gelir	Sayı	Gelir	Sayı	Gelir	Sayı	Gelir	Sayı	Gelir	Sayı	Gelir	Sayı	Gelir	Sayı	Gelir	Sayı	Gelir	Sayı	Gelir	Sayı	Gelir	
Ahi Arslan Zaviyesi																							-
Ahi Elvan																							-
Ahi Erbasan Zaviyesi			1	60			1	100			5	130	1	30	1	120							440
Ahi Evren Zaviyesi							1	50	1	60													110
Ahi Güveği Zaviyesi							1	400															400
Ahi İzzeddin Zaviyesi			1	60			1	100	1	100													260
Seyyid Nureddin Zaviyesi			2	180	6	84	9	729	7	572	61	4.800						3945					10.310
Ahi Mustafa Zaviyesi			1	120	4	950	5	1370			27	1876							1	760			4.866
Hızır İlyaslık Zaviyesi			1	300			1	50	1	75			1	20							1	70	515
Güzelim Şeyh Zaviyesi							2	40	1	60	1	48											188
Düşenbe Bacı Zaviyesi							2	230	2	50	1	150											430
Abdal Ece Zaviyesi							1	210	1	45													255
Pirlar Zaviyesi			1	180	1	200	4	410	3	494	7	474											1758
Ergun Çelebi Zaviyesi	29	13.042	2	620	5	280	5	238	4	243													14.403
Toplam	29	13.042	9	1520	16	1514	33	3927	21	1699	102	7478	2	50	1	120		3.945	1	760	1	70	33.935

3.3. VAKIFLARIN DEVLETLE İLİŞKİLERİ

Vakıfların hizmet verip mahalle oluşumuna vesile oldukları alanlar; Kütahya şehir merkezindeki Ulu Camii civarında, ticaret merkezine yakın bulunan ve Kütahya'da kaleye çıkan yolun üzerinde bulunmaktadır. Bu konumlanma, gelişigüzel seçilmiş olmamalıdır. Seçilen konumla, şehrin ana dokusunun oluşmasına etki ettikleri gibi şehrin idare ve yönlendirilmesinde de etkili olma düşüncesi içinde buldukları düşünülebilir. Ancak Germiyan Beyliği döneminde kuruldukları bilinen zaviyelerin bu düşünce ile yerleşim yeri seçmiş oldukları düşünülse bile, XVI. yüzyılda böyle bir faaliyette bulduklarıyla ilgili bir bilgiye ulaşılmamıştır. Ergun Çelebi'nin hem akraba olması hem de Yakup Çelebi'nin Mevleviliğe olan sevgisi göz önüne alındığında bu vakfa destek verdiği bilinmektedir. Vakfa düzenli bir gelir bağışladığı ve gelirin 1913 yılına kadar ödendiği anlaşılmıştır. Vakfa destekle bir nevi Mevlevilik koruma altına alınmıştır. Yakup Çelebi Vakfından Abdal Ece Vakfına da günlük 3 akçe ayrılmıştır.

Kütahya, XVI. yüzyılda şehzade sancağı ve sancak beyliği olması hasebiyle Osmanlı Devleti için önemini korumaya devam etmiştir. Ayrıca pek çok yolun kavşağında olması nedeniyle de her zaman yöneticilerin uğradığı bir noktadadır. Kütahya'da konaklayan Şehzadeler, lalalar ve diğer devlet görevlileri doğrudan zaviyelerden etkilenmeseler bile zaviyelerin oluşturdukları düşünce ve tasavvuf ikliminden feyz aldıkları söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin şehirlerinin oluşmasında ve kalıcılığında dervişlerin oynadıkları rol üzerinde daha önce durulmuştur. Ayrıca Kütahya örneğindeki vakıflarının hepsinin Germiyan Beyliği döneminde kurulduğu tespit edilmiştir. İncelenen arşiv kaynaklarında, kuruluş tarihi XVI. yüzyıla ait olan bir zaviye vakfına rastlanmamıştır. Bu tespitlerin bizi şu sonuçlara ulaştırması mümkündür:

Birinci sonuç, Kütahya artık sınır bölgesinde değildir ve yeni yerleşim yerleri açılması için bu bölgede dervişlere ihtiyaç kalmamıştır.

İkinci sonuç ise, XVI. yüzyılda örnekleri görülmeye başlayan loncaların ahi teşkilatının yerini almasının işaretleri şehirde etkilerinin göstermeye başlamıştır. Daha önce kurulan teşkilat ve ahi şeyhlikleri devam etse bile yeni bir oluşumdan söz etmek mümkün değildir.

Üçüncü sonuç ise, Mevlevihane örneğinde görüldüğü gibi bölgedeki din kaynaklı ayaklanmalar bu yüzyılda vakıflarının gelirlerinin azalmasına sebep olmuştur. Hatta yeni zaviyelerin oluşturulması da devlet tarafından desteklenmemiş olmalıdır.

Kütahya özelinde devletin şehrin kuruluşunda ve yerleşik düzene geçişte ihtiyaç duyduğu tarikat ve fütüvvet temelli birleştirici unsurların desteği artık önemini yitirmiştir.

Devletin kurulu olan zaviyeleri ve vakıflarını denetim altında tuttuğu ancak müdahale etmediği ve XX. yüzyıla kadar vakıfların varlıklarını devam ettirdikleri arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır.²⁷⁸

3.4. VAKIFLARIN İLMİ YÖNDEN ETKİSİ

Zaviyelerde bulunan dervişlerin eğitimi; tasavvuf ağırlıklı, dini bilgiler temelli olarak devam etmektedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim eğitimi ve hafızlıkta zaviyelerin olmazsa olmazıdır.

Zaviye vakıflarının içerisinde doğrudan eğitim veren bir mektep ya da medresenin varlığı tespit edilememiştir. Bununla birlikte halka eğitim vermişlerdir. XVI. yüzyıl toplumu eğitime muhtaç bir toplumdur. Göçebe çadırlardan yerleşik hayata geçen halk pek çok yönden eğitime muhtaçtır. Zaviyede şeyhin sohbetini dinlemeye gelen bir birey; oturmak, kalkmak, yanındakine saygı göstermek, yemek yerken dikkat etmek gibi birçok yönlerden eğitilir. Ayrıca verilen dini bilgilerle İslam dininin esaslarından haberdar kılınır. Ahi geleneğinden gelen ast üst ilişkisi ve iş ahlakı yönünden de verilen terbiyeyle doğruluk ve dürüstlüğü kendine şiar edinir.

Ahilik teşkilatı, meslekî bir eğitim sistemi olduğundan burada çıraklıktan başlayarak kalfalık ve ustalık olmak üzere meslekî eğitimle ilgili bilgilerin verilmiş olması, tecrübelerin de kazandırılmış olması muhtemeldir.

Ahilik teşkilatında herhangi bir kütüphane kaydına rastlanmamıştır. Ergun Çelebi Vakfına ait Mevlevihane'nin içerisinde o döneme göre oldukça donanımlı bir kütüphane bulunduğu tespit edilmiştir.

²⁷⁸ Bunlar daha önce belirttiğimiz Şeyhlik tevcihi belgelerinden anlaşılmaktadır.

3.5. VAKIFLARIN KÜLTÜR VE SANAT YÖNÜNDEN ETKİSİ

Literatür taramalarında XVI. yüzyıldan sonrasına ait Mevlevihane’de yetişen tanınmış şair, edip ve bestekârlarla ilgili önemli bilgilere rastlanmıştır. Ancak XVI. yüzyıla ait bir bilgi bulunamamıştır. Mevlevihane’de bulunan semahanede Mevlevi ayini yapıldığı bilinmektedir. Sema ayini ise, Türk tasavvuf musikisinin eşliğinde yapılmaktadır. Mevlevihane de bu tür müzik icra edebilecek sanatkârların bulunma ihtimali yüksektir.

Vakıflara ait dükkânlar da kiracı olarak bulunan zanaatkarların ürettiği mamullerin bazıları sanat üretimi kapsamında yer almaktadır. Bir çömlekçinin ürettiği çömlek, bir demircinin ürettiği kılıç, kapı tokmağı, ahşap ustasının ürettikleri, gibi örneklerini çoğaltabileceğimiz ürün çeşidi bulunmaktadır. Vakıflar sahip oldukları dükkanlarda bu ürünlere pazar olurken bunlara üretim alanı oluşturmuş olmalıdır.

3.6. VAKIFLARIN ŞEHRİN İMARI YÖNÜNDEN ETKİSİ

Ulaşılan bilgiler doğrultusunda zaviye binalarının ahşap oldukları bilinmektedir. Bunların içinde en dikkati çeken bina, Ergun Çelebi Vakfına ait olan Kütahya Mevlevihane’sidir. Bu binanın iç süslemeleri, XX. yüzyılda yapılmıştır.²⁷⁹ Duvarlarında Ashâb-ı Kehf’in adları zikredilmiştir. Türbe ise, Selçuklu kumandanı Hezardinari tarafından daha önce inşa ettirilmiştir.

Vakıfların sahip oldukları işyerleri ve kervansaray şehrin ticaret alanlarının şekillenmesine yardımcı olmuştur. Osmanlı şehir dokusu oluşurken daha önce açıklandığı gibi bedesten etkili unsurdur ve onun etrafında bir cami ve sokaklardaki dükkânlar onun destekleyicisidir.²⁸⁰ Vakıflarda Kütahya örneğinde Ahi geleneğiyle birleşerek ticaret alanları oluşturarak böylece şehir dokusunun oluşmasını desteklemiş olmalıdır.

Zaviye vakıfları yapıları gereği olarak mescid inşa etmişlerdir. Mescidler sayesinde şehirde dini yapı ve ibadethane ihtiyacını karşılamışlardır. Bu mekânlar sadece zaviye üyelerine değil bütün halka açıktır.

²⁷⁹ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi”, *Atatürk’ün Doğumunun 100.Yılına Armağan Kütahya, Uzunçarşılıoğlu, Kütahya Şehri*, Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”. İsimli kaynaklardan Vakıflara ait eserlerin mimari özellikleriyle ilgili daha detaylı bilgiye ulaşılabilir.

²⁸⁰ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, 255.

Vakıfların yapmış olduğu şehircilik hizmeti değerlendirildiğinde hamam, menzilhâne, han, şifahane ve medrese gibi ortak kullanım alanlarına rastlanmamıştır. Dükkân ve kervansaray hariç bir tesis bulunamamıştır. Bununla birlikte mevcut zaviyelerin önünde ya da çevresinde birkaç çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmelerde şehrin su ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olmuştur.

SONUÇ

Çalışmamıza konu olan vakıflar, Germiyanoğulları Beyliği zamanında kurulup varlıklarını devam ettiren vakıflardır. XVI. yüzyıla ait kayıtlar incelendiğinde şehir merkezinde 14 adet zaviye vakfının olduğu tespit edilmiştir. Şehir merkezinde zaviyelerin sayıca bu kadar fazla olması, Germiyan Beyliğinin şehre hâkim olduğu dönemden itibaren şehrin Türkleşmesinde vakıfların üstlendikleri rolleri açıkça ortaya koymaktadır. Kütahya'da da Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Türk toprağı olmasında önemli pay sahibi olanların arasında dervişler bulunmaktadır. Özellikle şehirleşme ve iskân bağlamında üstlendikleri rol oldukça önemlidir.

Vakıflar, şehir halkının dinî hayatını da etkilemiştir. Zaviyeler, İslam dininin yerel halk tarafından kabul görmesini kolaylaştırmış böylece şehirdeki Müslüman sayısı gittikçe artmıştır. Vakıf kurucusu şeyhlerin türbelerinin halen ziyaretgâh olarak rağbet görmesi, verdikleri hizmetin halk üzerindeki tesirinin devam ettirdiklerinin bir işareti sayılabilir. Bununla birlikte ahi ve tarikat destekli kurulan vakıflar XVI. yüzyılda kendi içlerinde değişim yaşamış olsalar bile varlıklarını devam ettirmiştir.

Vakıflar, sadece dinî hayatı etkilememiştir; sosyal, kültürel, ekonomik yapısını da etkilemiştir. Nitekim vakıflar; 29 çiftlik, 9 değirmen, 16 çayır-mezra, 21 zemin, 102 dükkân, 2 debbağhane ve tarımsal üretimden elde ettikleri gelirle şehre hizmet etmiştir. Bu hizmetlerle şehrin sosyo-ekonomik hayatında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Şehir merkezinde bulunan işyeri stokunun beşte biri esnaf için ayrılmış böylece onlara destek verilmiştir. İstihdam alanı oluşturmak için tarımsal alanlar faal hâle getirilmiş böylece üretimin artışına katkı sağlanmıştır.

Tezimize konu olan vakıfların varlıkları incelendiğinde karşımıza çıkan bir unsurda vakıfların külliye büyüklüğünde tesislere sahip olmadıklarıdır. Genel olarak vakıflar kurulduktan sonra bile pek çok yerden yardım aldıkları veya ek vakıflar kurulduğu bilinmektedir. Ancak bizim incelediğimiz ve tamamen hayır için kurulan zaviye vakıfları gelirlerini halkın ihtiyaçlarını karşılamak için harcamış olmalı ki imaret oluşturacak kadar varlığa ulaşamamış olmalı. Bu tesislerin eksikliği bile zaviye vakıflarının etkisini azaltmamıştır.

Kütahya şehrinin XVI. yüzyılda artık sınır bölgesinde bulunmamasının etkisiyle bölgede görevlerini tamamlamaya başlayan dervişlere olan ihtiyaç azalmıştır. Kütahya

artık tam bir Türk-İslam şehri olmuştur. Bunun yanında şehrin imarına ve hayır hizmetlerine ihtiyaç her zaman var olacaktır. Şehirdeki bu ihtiyaçların karşılanması XVI. yüzyıldan itibaren mevcut vakıflar ve özellikle devlet adamlarının kurduğu vakıflarla devam ettirilmiştir. XVI. yüzyılın başından itibaren yeni kurulmuş olan zaviye vakfı tespit edilememiştir.

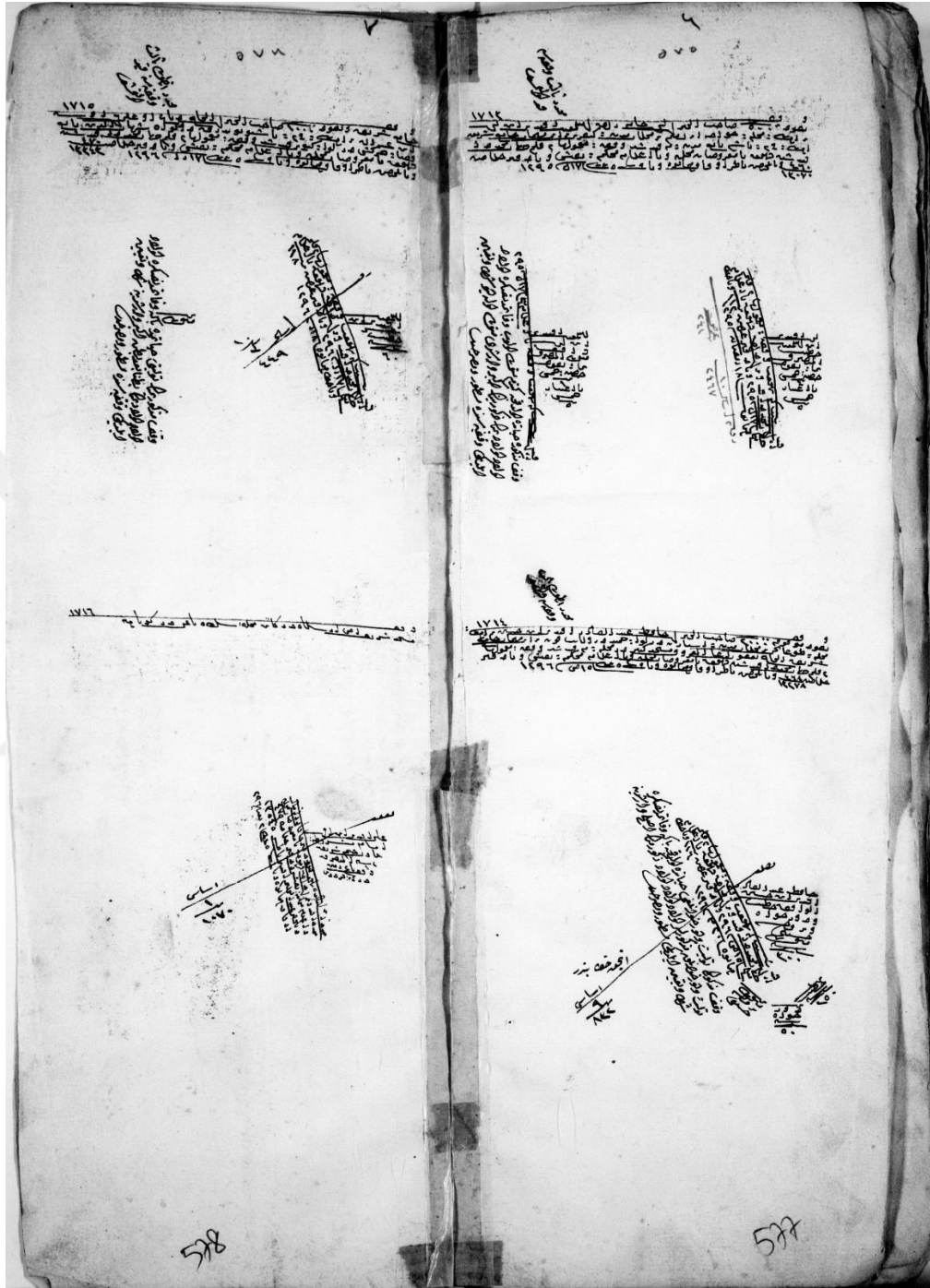
Sonuç olarak Germiyan Beyliği döneminden başlayarak Kütahya şehrinin Türk ve Müslüman bir şehir haline dönüşmesinde kurulan zaviye vakıflarının etkisi, incelenen kaynak ve belgelerle ortaya konmuştur. Bir şehrin oluşmasında etkili olan ticaret, tarım, nüfus gibi ekonomik unsurların oluşması ve devamının sağlanmasında zaviye vakıfları önemli bir görevi yerine getirmişlerdir. Ayrıca yerleşen halkın İslam dinine ve Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarının devamını da temin ettikleri ve kurucularının manevi etkilerinin devam ettirdikleri ortaya konulmuştur.

Osmanlı şehir tarihlerinin incelenmesi, Osmanlı teşkilatı ve yapısına toplumun etkisini ortaya koyması bakımından önemlidir. Şehir tarihi çalışmalarında da vakıf kayıtlarını incelemek önemlidir. Vakıflar verdikleri hizmetlerle şehrin belediye görevlerini yerine getirmekten başka temizlik, sağlık, eğitim, din gibi hizmetlerinin de yerine getirilmesini sağlamışlardır. Bu kadar çok hizmeti karşılayan teşkilatların şehir tarihi çalışmalarında göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir konumda oldukları unutulmamalıdır. Kütahya şehir örneğinde XVI. yüzyıla sınırladığımız çalışmamızda görüldüğü gibi vakıfların Osmanlı Şehirlerinde etkisi oldukça büyüktür.

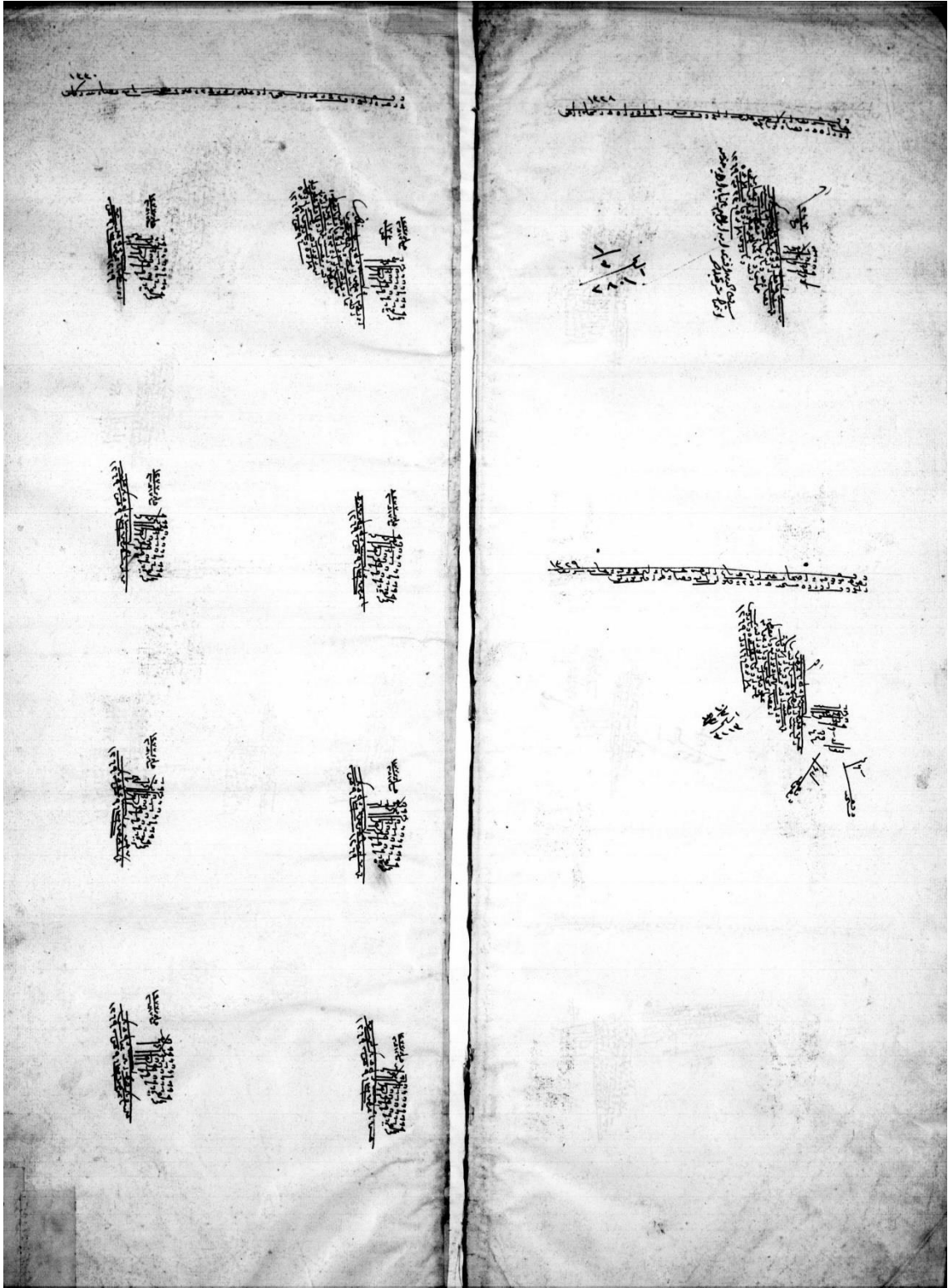

EKLER

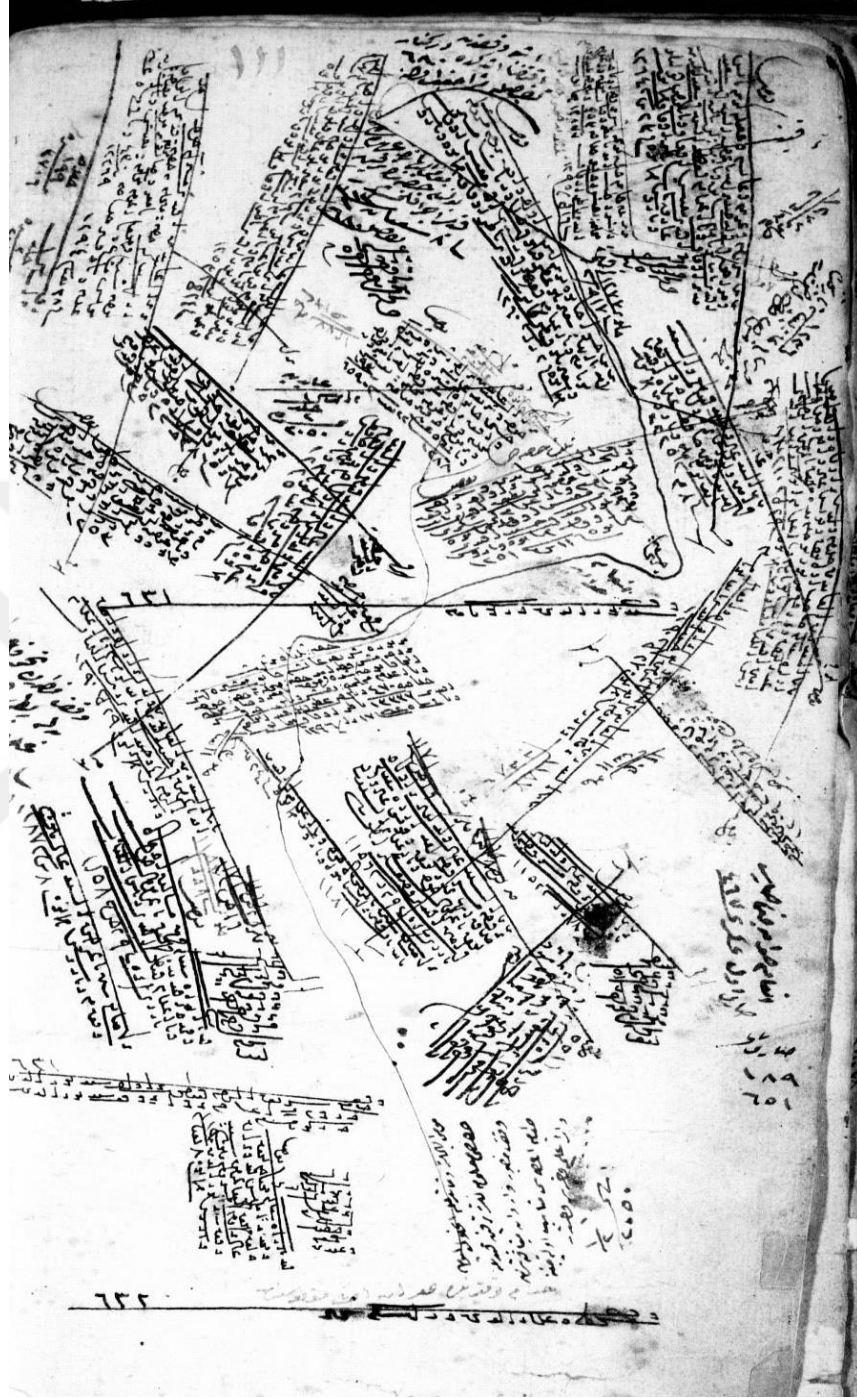
EK 1: Ahi Arslan zaviyesi vakfına ait VGM. DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 487-0/0/1716 numaralı ve tarihsiz atik esas kaydına ait bilginin bulunduğu sayfa görseli.

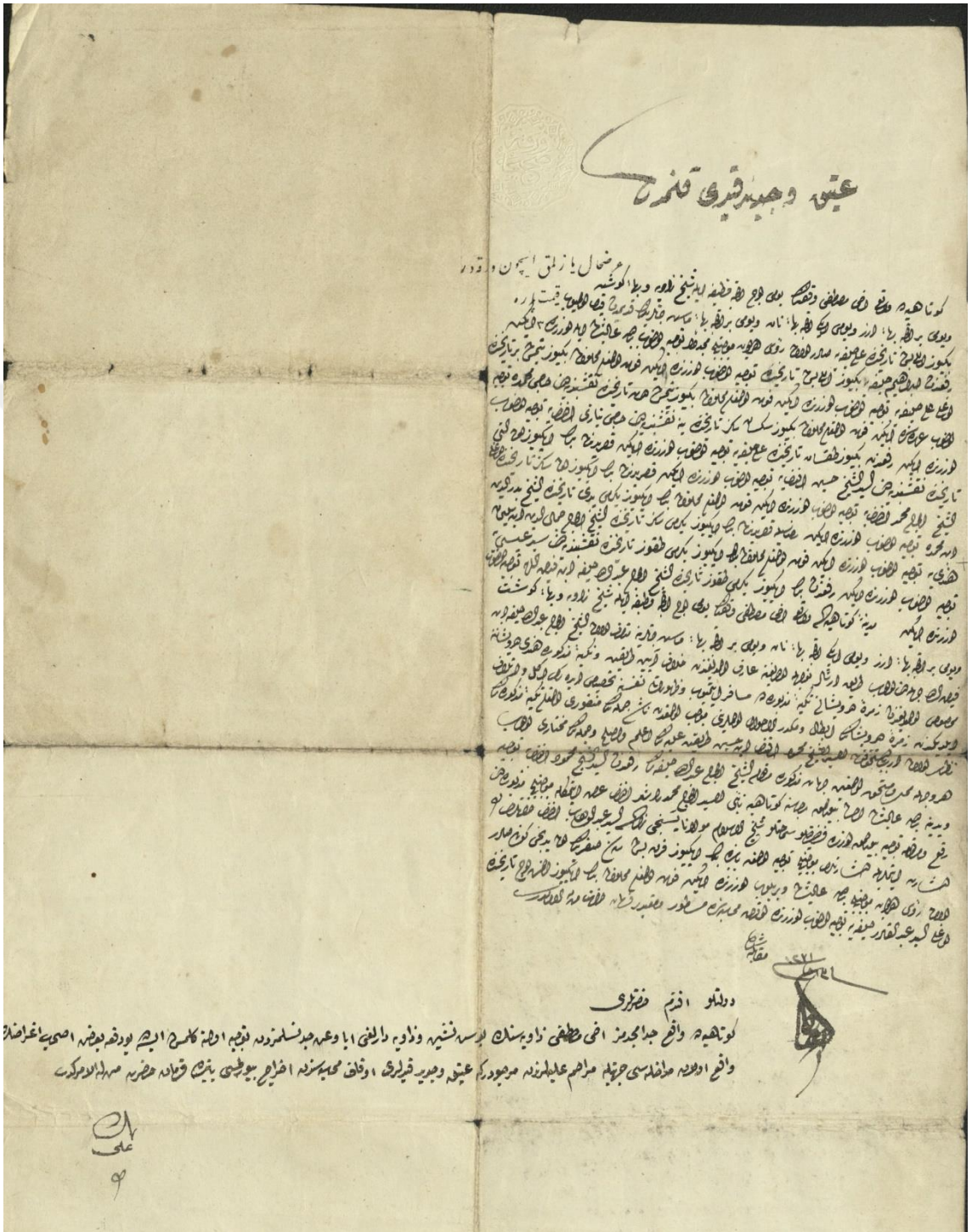
EK 3: Ahi Evren Zaviyesi vakfına ait VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 417-0/0/1328 numaralı ve tarihsiz şahsiyet kaydının bulunduğu sayfa görseli.

EK 4: Seyyid Nureddin Zaviyesi vakfına ait VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 486-0/0/0631 numaralı ve tarihsiz atik esas kaydı

EK 5: Ahi Mustafa Zaviyesine ait A.}DVN. 102 26 numara ve H-13-06-1271 tarihli Kütahya'daki Ahi Mustafa Zaviyesi'nin Taleb üzerine çıkarılan eski ve yeni kayıtlarını gösterir belge.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Vesikaları

1. Defterler

BOA, Defterhâne-i Âmire Tahrir Defteri (DFE.TD), Sıra No: 369,
438 Numaralı Muhasebe-İ Vilâyet-İ Anadolu Defteri (MVAD) (937/1530), Başbakanlık
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:
13, Defter-i Hâkanî Dizisi: I, (Tıpkı Basım).

2. Belgeler

a. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Sadaret Divan Kalemi Evrakı Belgeleri

A.}DVN. 102 -25 / H. 13-06-1271

A.}DVN.102 26 / H-13-06-1271

b. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Cevdet Tasnifi Evkaf Belgeleri (C. EV):

103/5146, 172/8595, 242/12052, 595/30009, 2105, 2487, 3471, 4554, 5806, 8330,
9288, 10221, 17399, 20747, 22122 24301, 24901, 26818, 26848, 27961, 28210,
22589, 30424

c. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Evkaf Defteri Belgeleri (Ev. d.):

9575, 12665, 13590, 14324, 18266, 19930, 19986, 20019, 20932, 21599, 22025,
22069, 22777, 22832, 24413, 25542, 26000, 27311, 29566.

d. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 1751-0/0122/0096

VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 187-0/0072/0532

VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 486/349/358

VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 196-0/0102/0596

VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 486-0/0/0631

VGM. DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 187-0/0138/1070

VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 417-0/0/1328

VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 189-0/0188/1491

VGM. DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 487-0/0/1716

VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 188-0/0234/2049

VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 189-0/0350/2801

VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 187-0/0330/2603

VGM.DEFTER Defter/Sayfa/Sıra No: 188-0/0362/3072

B. Basılı ve Elektronik Kaynaklar

Acun, Fatm } “Osmanlı Şehirlerinde Devlet ve Sivil Toplum”. *Sivil Toplum: Düşünce & Araştırma Dergisi*, C. 3, S. 10 (2005): 51-60.

Açıkgöz, Özkan. “Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi”, *Journal of Sociological Studies*, S.35 (2017): 57-83.

Aday, Erdal. “Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafındaki İnanış ve Uygulamaların Halk Bilimi Açısından İncelemesi”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S. 15 (2018): 137-151.

Aday. Erdal. “Kütahya Erenlerinin Menkıbelerdeki Keramet motifleri”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S. 3 (2013): 255-276.

Akay, Nimetullah. “Başlangıcından XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar Mevlevilik-Devlet İlişkisi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Akdağ, Mustafa. “Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi” İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.

Akyüz, Vecdi. “Selçuklularda Şehir Hayatı Ve Yerel Yönetim Hizmetleri”, *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, C.1, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İstanbul: İlke Yayınları, 1996, 253-267.

Aliağaoğlu, Alpaslan, Abdullah, Uğur. “Osmanlı Şehri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 38 (2016): 203-226.

Algar, Hamid, “Nakşibendiyye”, *DİA C. XXXII*, 335-342.

Altun, Ara, “Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi”, *Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılına Armağan Kütahya*, İstanbul, 1982, 171-458.

Arıkan, Refik. “Tanzimat Döneminde Kütahya”, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

- Armağan, Mustafa. “Osmanlı Şehrine Kavramsal Bir Yaklaşım”. *Osmanlı, Cilt 5*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları:1999, 536-544.
- Aydın, Meltem. “Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Kütahya”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 48 (2016): 199-232.
- Aykaç, Mustafa. “Ahilik ve Yerel Yönetimler”, *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, C. 1, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İstanbul: İlke Yayınları, 1996, 269-294.
- Bayartan, Mehmet. “Osmanlı'dan Günümüze Kütahya Şehrinin Yapı Taşları: Mahalleler”. *Coğrafya Dergisi*, S. 18 (2009): 57-70.
- Bayartan, Mehmet. “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. X, S. 1 (2008): 157-175.
- Bayartan, Mehmet. “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”. *Coğrafya Dergisi*, S. 13 (2005): 93-107.
- Bayartan, Mehmet. “Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri”. *Coğrafya Dergisi*, S.13 (2005): 85-92.
- Baykara, Tuncer. “Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet Midir?” *Osmanlı, Cilt 5*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,1999, 528-535.
- Baykara, Tuncer. “Osmanlılar ve Şehir Hayatı”. *XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.3, Kısım 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 2002, 1923-1932.
- Baykara, Tuncer. *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi XI-XIV. Yüzyıllar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Bayram, Mikâil. *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren- Mevlânâ Mücadelesi*, Konya: Nüve Kültür Merkezi, 2005.
- Binark, İsmet. “Osmanlı Türklerinde Vakıf Müessesesi ve Yabancı Gözü İle Türklerde Vakıf”. *Türk Kültürü*, C. 7, S. 79, (1969): 461-473.
- Binark, İsmet. *Vakıf medeniyeti İslamiyette, ve Türkler'de Vakıf ve Yabancı Gözü ile Osmanlı Vakıfları*. İstanbul: Zahir Yayınları, 2015.

- Bölükbaşı, Ayşe. “XVI. Yüzyıl İstanbul'unda Devlet ve Tarikatlar: Halvetî Tekkelerinin İnşasında Devlet İdarecilerinin Rolü”, *History Studies*, C. 3, S. 6, (2014): 71-87.
- Budak, Abdülhamit, Halvetî Tarikatının Osmanlı Toplum Yapısıyla Sosyo-Politik Ve Kültürel Etkileşimi (XV. Yüzyıl Amasya Şehri Örneği), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Ceylan, Semih. “Giriş Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair” *Türkiye’de Tarikatlar ve Kültür*. Ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015, 27-53.
- Ceylan, Semih. “Halvetiyye” *Türkiye’de Tarikatlar ve Kültür*. Ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015, 695-778.
- Cezar, Mustafa. “Türkler ve şehirleri”. *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İstanbul: İlke Yayınları, 1996, 297-306.
- Çakır, Abdullah, “Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyan Müellifi Sâkıb Dede’ye Göre Kütahya Mevlevihanesi’nin İlk Postnişini Ergun Çelebi Hayatı, faaliyetleri ve Etkisi” *Ergun Çelebi ve Kütahya Mevleviliği*, ed. Bilal Kemikli, Asiye Tıgılı, Kütahya : Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası, 2015, 71-90.
- Çakır, İbrahim Ethem. “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kütahya Kazâsı” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1) (2016): 243-274.
- Çiftcioğlu, İsmail. “Ahi Evran Zaviyesi (Kütahya)”, *Ahilik Ansiklopedisi C. 1*, ed. Yusuf Küçükdağ, Yaşar Erdemir, Bekir Şahin, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2014, 95-96.
- Çiftcioğlu, İsmail. “Germiyan Beyliği Döneminde Kütahya'da Mevlevilik”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10 (2004): 143-159.
- Çiftcioğlu, İsmail. “Germiyanogulları Dönemi Kütahya Medreseleri”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15 (2006): 161-180.
- Dadaş, Cevdet ve Batur, Atilla, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya*, Kütahya : Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, 1999.
- Dadaş, Cevdet, Batur, Atilla ve Yücedağ, İsmail. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/1*, Kütahya: Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, 2000.

- Dadaş, Cevdet, Batur, Atilla ve Yücedağ, İsmail. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/2*, Kütahya: Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, 2000.
- Demir, Galip. “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Ahilerin Rolü” II. *Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 13-15 Ekim 1999, Kırşehir*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999, 95-112.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, İstanbul: Aydın Kitapevi, 1986.
- Doğan, Abdurrahman. *Kütahya Erguniyye Mevlevihânesi*, Kütahya: Sır Yayıncılık, 2006.
- Dönmez, Yusuf. “Kütahya ve Çevresinin Fiziki Coğrafyası”. *Atatürk’ün Doğumunun 100.Yılına Armağan Kütahya*, İstanbul, 1985. 1-20.
- Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah İbn Battuta. *İbn Battuta Seyahatnamesi C.1*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Emecen, Feridun M. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.
- Erdoğru, M. Akif. “Anadolu’da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. IV (2000): 37-55.
- Ergenç, Özer. *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Ergenç, Özer. “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri” *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler Cilt 1*, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İstanbul: İlke Yayınları, 1996, 415-426.
- Eroğlu, Haldun. “*Osmanlı Devleti’nde Şehzadelik Kurumu*”, İstanbul: Akçağ Yayınları, 2004.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine 9. Kitap 1. Cilt*. haz. Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

- Faroqhi, Suraiye. “XVI. Asırda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar: İçil, Hamid, Karahisar-ı Sahip, Kütahya, Aydın, Menteşe”. *ODTÜ Gelişim Dergisi*, (1978), 39-85.
- Faroqhi, Suraiye. *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, çev. N. Kalaycıoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- Genç, Mehmet. “Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar”. *Türkiye Günlüğü*, S. 122 (2014): 9-18.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.
- Gökçe, Turan ve Küpeli, Özer. “Germiyanoğulları Tarihine Işık Tutan Bir Kaynak: II. Bayezid Dönemine Ait Vakıf ve Mülk Defteri”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu III: Germiyanoğulları Beyliği, Kütahya, 8-10 Mayıs 2014*, yay. haz. Mehmet Ersan, Mehmet Şeker, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017. 473-485.
- Gökbilgin, Tayyip M. “Kütahya”, *MEB İA C. 6*. 1977, 1118-1126.
- “Gözüm Şeyh Sultan Türbesi Restitüsyon ve Restorasyon projesi hazırlanıyor” .<http://www.kutahya.bel.tr/haber.asp?id=3269> [07.02.2020]
- Güler, Kadir. “Kütahya Ahiliği Üzerine Bazı Mülahazalar”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 63 (2017): 181-194.
- Güner, Hamza. *Kütahya Camileri*, Kütahya İl Matbaası, Kütahya: 1964.
- Güneş, Mustafa. *Ergun Çelebi ve Genc-name*, Kütahya : Academia Yayınevi, 2015.
- İnalcık, Halil. “Ahilik Toplum ve Devlet”, II. *Uluslararası Ahilik Kültür Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, 189-200.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliye-Osmanlı Devleti Üzerine Araştırmalar 1 1300-1600*. İstanbul: Türkiye İşbankası Yayını, 2009.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt1*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.

- İnalcık, Halil. “Osmanlı Tarihinde Dönemler: Devlet – Toplum – Ekonomi” *Osmanlı Uygarlığı 1.* yay. haz. Halil İnalcık, Günsel Renda. Ankara : Kültür Bakanlığı, 2002, 29-239.
- İsen, Mustafa. “Osmanlı Şehzade Sancakları”, *Osmanlı Cilt 9*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,1999, 123-132.
- Kalkan, Ümit. “Kütahya Ergüniyye Mevlevîhanesi ve Yetişen Sanatçılar” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2015.
- Kara, Mustafa. “Tekke”, *DİA C. XL*, 368-370.
- Karazeybek, Mustafa. “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kütahya’daki Ticaret Malları”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, S. XXXVI (2018), 373-402.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul : Bilge Yayınları, 2003.
- Kızılar, Hamdi. “Osmanlı Toplumunun Sosyal Dinamiklerinden Ahilik Kurumu”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2 (2015) 408-423.
- Kodaman, Bayram. “Vakfın Sosyal Yönü”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3 (1988): 1-4.
- Kuban, Doğan. “Anadolu-Türk Şehri: Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”. *Vakıflar Dergisi*, S. 7 (1968): 53-73.
- Kurt, Zeynep. “1571 Tarihli 47 Numaralı Kütahya Tahrir Defteri’ne Göre Kütahya Şehri ve Merkez Nahiyesi (Etraf Şehri)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Küçük, Hasan. *Osmanlı Devleti’ni Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*. İstanbul: Otağ Matbaacılık, 1976.
- Küçükdağ, Yusuf. “Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Ahilik ve Ahi Vakıfları”, *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu (2013: Ankara)*, yay. haz. Fahamettin Başar, Mehmet Kurtoglu. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013, 35-43.
- Ocak, Ahmet Yaşar (Haz.). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkân-Tarikatlar, Edebiyat-Mimari-Güzel Sanatlar-Modernizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.

- Ocak, Ahmet Yaşar. “Zâviyeler (Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)”. *Vakıflar Dergisi*, S. 12 (1978): 247-269.
- Ortaylı, İlber. “Osmanlı İmparatorluğunda İdari Modernleşme ve Mahalli İdare Alanındaki Gelişmeler”. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, C. 3, Sayı 1-3 (1982); 137-148.
- Ortaylı, İlber. “Mahalli İdari Geleneği; Abartma ve Gerçek Üzerine”, *Türkiye Günlüğü*, S. 26 (1994): 5-7.
- Osman Nuri Ergin Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi Üstüne Seçmeler.* haz. Selahattin Yıldırım, Ankara : Çankaya Belediyesi, 2013.
- Öz, Mehmet. “Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 6 (2005): 57-88.
- Özcan, Tahsin. “Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar”, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi.* ed. Erol Özvar, Arif Bilgin, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008,
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Polat, Süleyman. “17. Yüzyıl Mühimme Defterlerine Göre Kütahya”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Saylan, Betül. “Mustafa Sâkıb Dede'nin Gözünden Kütahya Mevlevîhânesi ve Celâleddin Ergün Çelebi”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.5, (2014): 57-91.
- Şahin, İlhan “Osmanlılarda Şehir”, *DİA C. XXXVIII*, 441-446.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul Dergâh Yayınları, 1986
- Taş, Abdullah Erdem. “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya”, *Ergun Çelebi ve Kütahya Mevleviliği*, ed. Bilal Kemikli, Asiye Tıgılı, Kütahya : Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası, 2015, s.161-180.

- Taş, Kenan Ziya. “Germiyan Tahtında İlk Osmanlı: Kütahya’nın Osmanlılara İlhakı Yıldırım Bayrezid’in Kütahya Sancak Beyliği”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu III: Germiyanogulları Beyliği, Kütahya, 8-10 Mayıs 2014*, yay. haz. Mehmet Ersan, Mehmet Şeker, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017, 11-22.
- Taşkömür, Hikmet.”Osmanlı Mahallesinde Beşeri Münasebetler”. *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, C.1, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İstanbul: İlke Yayınları, 1996, 33-38.
- Tekeli, İlhan. *Anadolu'da Yerleşme Sistemleri ve Yerleşme Tarihi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- Timur, Taner. *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İstanbul: İmge Kitapevi, 2001.
- Tosun, Necdet. “Nakşibendiye”. *Türkiye’de Tarikatlar ve Kültür*. Ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015, 611-692.
- Tuğlacı, Pars. *Osmanlı Şehirleri*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985.
- Tuna, Korkut. *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1987.
- Turgut, Vedat. “Germiyanogulları’nın Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu’nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine”. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 5 (2017): 1-98.
- Uğur, Yunus. “Şehirler ve Şehirleşme”, *Osmanlı İmparatorluğu Çevre ve Şehir*, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2015, 293-327.
- “Uşşakizade Rıfat Efendi”. <http://www.ussaki.com/v2/ussakizade-rifat-efendi/>
[07.02.2020]
- Uysal, A. Osman. *Germiyanogulları Beyliğinin Mimari Eserleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Uzunçarşılıoğlu, İsmail Hakkı. *Kütahya Şehri*, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1932.
- Ülken, Hilmi Ziya. “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”. *Vakıflar Dergisi*, S. 9 (1971): 13-37.

- Ünlü, Seyfettin. “Selçuklu ve Şehir”, ”, *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, C.1, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İstanbul: İlke Yayınları, 1996, 249-252.
- Varlık, Mustafa Çetin. “Germiyanoğulları”. *DİA*, C. XIV, 33-35.
- Varlık, Mustafa Çetin. *Germiyanoğulları Tarihi*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1974.
- Varlık, Mustafa Çetin. “Kütahya”. *DİA* C. XXVI, 580-584.
- Varlık, Mustafa Çetin. “Kütahya’nın Şehzâde Sancağı Olarak İdaresi”. *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 5 (1989): 315-324.
- Varlık, Mustafa Çetin. “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri”. *VIII. Türk Tarih Kongresi : 11-15 Ekim 1976-Ankara Genel program*, Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1976, 1481-1491.
- Varlık, Mustafa Çetin. “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 3 (1988): 189-271.
- Weber, Max. *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*. çev. Musa Ceylan, İstanbul: Bakış Yayınları, 2000.
- Yakupoğlu, Cevdet. “Germiyanoğulları Muhitinde Ahiler ve Zaviyeleri”. *Turkish Studies*, 4(3) (2009): 2264-2285.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Müessese – Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”. *Vakıflar Dergisi*, S.15 (1982): 23-53.
- Yılmaz, Hakkı Dursun. “Kütahya’nın Tarihçesi”, *Atatürk’ün Doğumunun 100.Yılına Armağan Kütahya*, İstanbul, 1982, 35-51.
- Yiğit, İlker. “ XVI. Yüzyıl Türkiye’sinde Ahi Adlı Yerleşmeler”. *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken*, C. 9, S. 3 (2017): 251-267.
- Yücer, Hür Mahmut. “Ortak Sosyalbilimsel Çalışmaların Önemi: Sosyoloji ve Tasavvuf Disiplinleri Arasındaki İmkanlar Üzerine”. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 1 (2017): 5-15.

Yüksel, Hasan. *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*. Sivas, Dilek Matbaası, 1998.

Zeyrek, Özlem Soyer. “*XVIII. Yüzyılda Kütahya Vakıflarının sosyal ve ekonomik hayata katkıları*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

DİZİN

-A-

- Abdal Ece Zaviyesi, viii, 38, 56, 69
 Ahi Arslan Zaviyesi, vii, 37, 38, 45, 69
 Ahi Elvan Zaviyesi, vii, 46
 Ahi Erbasan Zaviyesi, viii, 38, 47, 69
 Ahi Evrenviii, 37, 38, 41, 44, 48, 62, 63,
 65, 69, 79, 84
 Ahi Güveği Zaviyesi, viii, 38, 49, 69
 Ahi İzzedin Zaviyesi, viii
 Ahi Mustafa...viii, ix, 25, 36, 37, 38, 41,
 45, 52, 53, 54, 61, 67, 69, 81

-D-

- Düşenbe Bacı Fakra Zaviyesi, viii, 57

-E-

- Ergun Çelebi Zaviyesi, viii, 38, 57, 69
 Evran, viii, 25, 38, 40, 48, 63, 85

-G-

- Gözüm Şeyh, viii, 54, 55, 87
 Güzelim Şeyh Zaviyesi, 38, 69

-H-

- Hacı Evren, viii, 48
 Halvetilik, vii, 31, 38, 43, 44
 Hızır İlyaslık Zaviyesi, viii, 38, 54, 69

-K-

- Kütahya Vakıfları, 45, 50, 51, 53, 54,
 59, 65, 85, 86, 92

-M-

- Mevlevilik, vii, 38, 42, 43, 70, 83, 85

-N-

- Nakşibendilik, vii, 38, 44

-O-

- Osmanlı Şehri, vii, 8, 10, 12, 16, 17, 72,
 83, 84, 86

-Ö-

- Özüm Şeyh, viii, 54

-P-

- Pirler Zaviyesi, viii, 38, 56, 69

-S-

- Seyyid Nureddin Zaviyesi (Paşam
 Sultan), viii, 50

-T-

- Tarikat, 25, 26, 27, 38, 43, 44, 63, 85
 Tasavvuf, 18, 27, 58, 88, 91
 Tekke, 25, 26, 27, 28, 85, 88

V

- Vakıf, v, vii, x, 4, 5, 15, 22, 28, 29, 30,
 31, 32, 33, 37, 38, 39, 52, 57, 58, 62,
 66, 68, 74, 84, 87, 88, 90, 91

-Z-

- Zaviye, iii, v, viii, x, 5, 37, 40, 61, 63,
 64, 69, 71, 72, 78

